

UNIVERSITY OF GRONINGEN

THE ELEPHANT IN THE ROOM

Rethinking Ways of Understanding and
Approaching Religion in Dutch 3D
Peacebuilding Missions

Martijn A. C. van Loon

Master Thesis
Religious Studies – Religion in the Modern World

Groningen, 6/21/2015

First supervisor: Dr. E. K. Wilson

Second supervisor: Dr. C. Becker

Third examiner: Drs. B. E. Bartelink

Table of Contents

Introduction	7
Chapter 1 Theoretical Framework – Religion and International Relations.....	11
§ 1.1 Religion and International Relations.....	11
§ 1.2 Secularism	15
§ 1.3 Reactions to Secularism	19
§ 1.4 Understanding Religion.....	22
Conclusion.....	28
Chapter 2 Contextual Background – The Field of 3D Peacebuilding	29
§ 2.1 The Evolution of Peacebuilding.....	29
§ 2.2 The Dutch 3D Approach	33
§ 2.3 The Relevance of Religion to the Field of 3D Peacebuilding.....	36
Conclusion.....	40
Chapter 3 Methodology – Ideological Discourse Analysis	41
§ 3.1 Research Terminology and Confinements	41
§ 3.2 Methodology.....	41
Conclusion.....	46
Chapter 4 Analysis – Religion in 3D Peacebuilding	49
§ 4.1 Who Are the Players? On Actors and Authority	49
§ 4.2 What Do They Know? On Knowledge and Understanding	59
§ 4.3 How Is 3D Peacebuilding Approached? On Concepts and Perspectives.....	70
§ 4.4 Observations	75
Conclusion.....	79
List of Abbreviations	83
Reference List	85
Appendices	93
1 Interview with Paul van den Berg, The Hague, 12 December 2013	93
2 Interview with Theo Brinkel, Breda, 28 November 2013.....	103
3 Interview with Raymond Knops, The Hague, 6 March 2014.....	111
4 Interview with Piet Kuijper, The Hague, 12 December 2013.....	120
5 Interview with Annick van Lookeren, The Hague, 22 September 2014.....	127
6 Interview with Rudy Richardson, Breda, 21 January 2014	133
7 Interview with Frank Ubachs, Groningen, 27 November 2013	140
8 Placard used in Exercise Common Effort (Muenster, 2011)	150

Introduction

In 2011, I participated in an extensive peacebuilding simulation exercise (*Exercise Common Effort*, Muenster). I played the role of an NGO employee. One morning, the following simulated event occurred: Violent terrorist threats were made by means of placards that were found in some of the office hallways that formed the working space of all participants. The threats came from a fundamentalist group that, based on religious ideas, demanded that the Western intervening powers would leave and let local affairs to the locals.¹ Surprisingly, this clear violent threat did not evoke a reaction with the peacebuilders; its message was neither analyzed nor addressed.

The exercise was part of a program for improving effectivity and efficiency of so-called 3D peacebuilding, an approach in which various Dutch actors, ranging from the military to development organizations, coherently practice peacebuilding. In order to cooperate and communicate effectively, these large-scale, fictitious exercises enact such integrated peace missions. The extent to which the exercises are elaborated to simulate reality is impressive. Many agencies, both civil and military, both governmental and nongovernmental, participate together in such simulations that last for several days and are thoroughly, meticulously prepared and evaluated. The way events and developments unfold during the exercises depends on what the participants do, but is also directed by comprehensive, flexible scripts. The fact that the described violent threats were so completely ignored in such an extensive, elaborated simulation is conspicuous. After all, what happens in cases of violent threats with religious motivation in reality? More generally, what happens with religion in this form of peacebuilding altogether?

Thesis Subject and Scope

The subject of this study is the element of religion in peace missions. The international community strives to bring stability by intervening in (post-)conflict situations. Over the last decade, Dutch contributions to peace missions have developed more and more in the direction of integration of various fields, and cooperation of actors active in peacebuilding. These actors are categorized as elements from the fields of defense, diplomacy, and development. The concept of 3D refers to a cooperative approach of military, civil, governmental and nongovernmental actors, in all three fields. The scope of this research is confined to the three big Dutch 3D peace missions of the last decade, which took place in Uruzgan, Kunduz, and Mali. Such peace missions may pose challenges with respect to religion. For example:

“In Afghanistan, 2006, military officers were surprised every day, because they did not have antennas for what locals thought was important. The role of religion in conflicts is always very important to realize. There has to be more attention for that in training.”
(Vleugels, 2014)

Major General Vleugels, who led the first military task force of the mission in Uruzgan, identifies the need to seriously consider religion in a peacebuilding context. Intervening actors should be able to take the way of life and the way of thinking of local people into consideration. There can be great differences in these matters, and not only between the peacebuilders and the local people, but, for example, among various peacebuilding actors as well. Thus, aside from military tactics, politics and economics, it seems important to pay attention to cultural factors and religion. Religion may be crucial for understanding not only local culture, but economics, politics, and of course the conflict itself as well. Peacebuilding actors should be aware of the differences between their own background and that of the society they are about to drastically disrupt and change. Therefore, not only knowledge and understanding of local religion is necessary, awareness of one’s own ideas and ways of thinking has to be encouraged as well. In this thesis I analyze how Dutch actors involved in peace missions reflexively understand their (attitudes toward)

---

¹ A copy of the placard containing the threat is included in the appendices (8), see p. 150.

religious convictions, and the extent to which they make an effort to familiarize themselves with religion in the conflict region. For that purpose, I make use of theories of international relations and religious studies, which serve as theoretical disciplines in the broader research field of peace studies. The field of research is defined within the study of peacebuilding and international development.

Main Research Question

I maintain the following main research question:

How do Dutch 3D organizations understand religion, and approach peacebuilding with respect to religion?

In order to respond to this research question I analyze the 3D peacebuilding discourse. This comprises deducting methods and understandings with respect to religion from policy documentation of 3D organizations, interviews with representatives and specialists, and complementary literature. Observations will be perceived in light of a theoretical framework on assumptions toward religion and its role in international relations, international development, and peacebuilding. Hereby focus lies on theories of religion and international relations, and secularism. I critique the secularist nature of international relations, and by extension peacebuilding, and provide alternative conceptions. As a result of these theoretical explorations, *my hypothesis is that Dutch 3D organizations insufficiently problematize the way they understand and approach religion in peacebuilding contexts. It is my presumption that a secularist ideology undergirds their assumptions, leading to an awkwardness in dealing with religion and religious issues.*

Goal and Perspectives

The goal of this study is to learn about understanding and assumptions, with respect to religion and its place in the public domain, that impact approaches of 3D peacebuilding.² The analysis reveals problematic assumptions, which may indicate an underlying ideology of secularism. Awareness of one's own assumptions increases the ability to respectfully observe, analyze, and deal with religion, and practice a form of peacebuilding that is considerate of religion. The main argument of this thesis is that sustainable peacebuilding is only possible with appropriate and serious consideration of religion, based on a constructivist perspective that respects and values pluralism. This view is reflected in my working definition of religion as *all references people make for themselves – or for their community – which they seriously identify as religious, spiritual, or transcendent, or would tend to do so, were they tied to such terminology.* I define religion as such, mainly because I need it to allow for pluralism and particularity, rather than fixed perspectives.

Apart from constructivism, with which I critique the central conceptions of religion, and by extension secularism, postsecularism is employed as the overarching theoretical perspective that guides the argumentation of this thesis. I understand postsecularism not in terms of moving up or down a line of stadial progression, or actual regime-changes (Stoeckl, 2011, pp. 2-3). Instead I conceive of this postsecularist perspective as a critical and reflexive attitude toward religious and secularist narratives that presume incompatibility of spheres or domains – a way of perceiving society and societal dynamics with an intention to search rapprochement of these often presumed contrasting concepts. The use of this perspective becomes apparent in three ways: First, it motivates the research question, since it recognizes an inability of dealing with religion in what may probably be conceived of as a public, modern field, namely peacebuilding. Second, it directs theoretical implications of my research, in the sense that I argue for attention for, and reconceptualization of religion and secularism, in a way that the two spheres would

---

² Conversely, approaches within 3D peacebuilding can reveal understanding and assumptions with respect to religion.

be less mutually exclusive or perhaps may even be more integrated, for example, in order to better allow for pluralism. Third, it embodies a critical attitude toward the secularist narrative.

Relevance

As I show in the first chapter, similar studies have criticized the disregard of the role of religion, and of secularist assumptions in general approaches to international relations or development. Scholars have debated this disregard, and addressed it in many different ways. Organizations operating in the field, however, appear to lag behind (Farr, 2012, p. 273). In this thesis, the discourse of actual peacebuilding organizations is analyzed. The 3D approach that integrates the military, civil GOs (governmental organizations), and NGOs (nongovernmental organizations), could actually make an excellent platform to discuss religion in peacebuilding. After all, organizations may learn a lot from each other's backgrounds, perspectives, and methods. This recent, multi-disciplinary field of peacebuilding, combined with the emphasis on understanding and assumptions, makes this thesis a new and important study, one that provides a unique perspective on the way organizations in this setting reason and operate.

Outline

In the first chapter I provide the theoretical framework. I reflect on the understanding of, and approach toward religion in the field of international relations. Hereby, the concept of secularism is discussed. The main argument is that the field of international relations has a largely secularist character. I show how, in international relations and scholarly debates, secularist presumptions have been recognized and reacted to. In the final section I discuss ways of understanding religion, and what implications these may have. The chapter is concluded with the hypothesis that a secularist ideology underlies Dutch 3D peacebuilding as well.

The field of research, that is Dutch 3D peacebuilding, is defined in the second chapter. I posit that a broadening and inclusivist trend can be observed in both peacebuilding in general, and the way it is approached in the Netherlands. I argue that serious consideration of religion should be part of such broad, integrated peacebuilding efforts. I start from a conceptual and ideological history of peacebuilding. Next, I narrow that field down to the Dutch 3D approach. The final section is dedicated to demonstrating the relevance of religion in the field of peacebuilding.

In the third chapter I address the selection of sources and data, explain the confines of the research, and present its methodological perspective: The analysis of the 3D peacebuilding discourse. I argue that the field of discourse and ideology suits best to analyze the peacebuilders' attitudes toward religion.

The actual analysis is presented in the fourth chapter. It approaches the matter of religion in 3D peacebuilding by means of three main topics; the actors, knowledge and understanding, and underlying concepts. The most important observations are summed up and interpreted in its final section. I conclude the thesis by responding to the main research question.

Chapter 1

Theoretical Framework – Religion and International Relations

In this chapter I discuss the relationship between religion and international relations. Put in a historical and conceptual perspective, it becomes clear that there are certain ideas that have shaped perceptions in the Western world more than others. These ideas relate to a secularist understanding of religion, and as such may contribute to an ideology from which approaches are developed and operational decisions are reasoned in, for example, international relations. The questions and problems raised in this chapter are leading in the analysis of Dutch 3D peacebuilding, which is presented in chapter 4.

The first section explores the background of religion's marginal role in international relations. I discuss historical and conceptual origins of modernism and secularism in the field, starting from the idea of a resurgence of religion. This problematizes the relationship between religion and international relations, as well as the concept of secularism which, I argue, largely characterizes that relationship. In the second section I elaborate several assumptions of the field, that are typical for secularism. Recent (practical and scholarly) reactions to the secularist character of international relations are covered in the third section. Some of these can be labelled postsecularist. What all postsecularist approaches have in common is that they problematize paradigms and concepts, the most interesting of which is *religion*.³ Therefore, the final section of the chapter is dedicated to conceptualizing religion, and the implications that may have. I ultimately present a working definition, which both clarifies what is meant by religion in the main research question, and reflects the constructivist perspective that I take in the research. In this chapter I argue that for the practice of international relations, religion poses a problem because of its mainly secularist nature that appears as a construction of many different character traits. I hypothesize that these problems can be captured in an encompassing secularist ideology.

§ 1.1 Religion and International Relations

Western diplomacy and statebuilders since the 17th century have developed views of a public domain with a limited role for religion. This section makes a short conceptual historical analysis of where these views originate, and problematizes the concept of secularism.

Resurgence of Religion

Academic interest in religion in international relations took an increase in the 1990s and skyrocketed after the 9/11 terrorist attacks. The conceptual momentum for this 'renewed interest' must be situated in, among others, the end of the Cold War and a crisis of modernity in the international development sector. Juergensmeyer explains the sudden growth of religious movements in the early 1990s as a response to the religious repression of secular, Cold War ideologies and state systems (Juergensmeyer, 1993, pp. 1-2, 110-114). This argument provocatively generalizes a variety of both secular systems and religious movements (Casanova, 1993), yet identifies possible results of a period dominated by international relations in which religion had a rather marginal role. With respect to the development situation, disillusion because of the failure of the modern, secular project of building development and democracy in Third World countries, based on rationality and control, led to disappointment. The modern ideals of secularism, capitalism, and liberalism resulted in more unfair distributions of wealth, and eventually a 'revolt against the West' arose in the final years of the 20th century. Apart from their prime interest in a more equal distribution of wealth and political participation, the masses fought for more observance of indigenous modernization and recognition of their (diverse religious) views (Thomas, 2000, pp. 816-8). Since then, literature on religion and international relations started to accumulate. This does

---

³ The italic use of a word, such as *religion*, refers to its term or concept.

not mean that religion had been marginally visible – or even had disappeared – for a long time and just regained remarkable presence. It is more likely that through this renewed interest, scholars of international relations came to realize the systematic neglect of religion until then, and the impact it had. The idea with which international relations since long had operated became known as the ‘Westphalian presumption’ (Thomas, 2000, p. 815).

The Secular

The ‘Westphalian Presumption’ and a Modern Definition of Religion

Westphalia refers to the peace treaties of 1648, formally ending the Thirty Years’ War and the Eighty Years’ War. The main assumed legacies of Westphalia are the ideas of state sovereignty, nonintervention, and functional and institutional separation of church and state (Haynes, 2007, p. 31). The reason that the Westphalian Peace was given credit for these ideas is the idealist understanding of developments of modernization. The wars came to be interpreted as wars of religion – the reason for liberalist politicology to consider religion a negative, destructive force, and a cause of violent conflict when being a public matter. Correspondingly, the treaties came to be viewed as the point in history where a solution was given to this ‘problem of religion’; functional differentiation and confinement of religion to the private spheres. Modern statebuilding and international relations therefore needed to define religion as “a privately held set of beliefs and convictions” (Thomas, 2000, p. 819). The modern ‘Westphalian’ conception of the state and diplomacy was built on this modern understanding of religion. In reality, however, for that early modern time a social definition of religion would be much more accurate (Thomas, 2000, p. 820). Religion was interwoven in society, and comprised communities and their practices and traditions; religion and the profane were considered a whole. The wars between 1550 and 1650 were not so much wars about religious doctrine, that got ended by a modern solution. In fact, they refer to a transitional period of modernization, with conflicts between communities that defined themselves socially-religiously. The exaggerated role assigned to religion in these conflicts maintains a myth of religious violence, but this explanation should be viewed as part of a comprehensive, historical narrative, advocating the modern project (Mavelli & Petito, 2012, p. 934). With the rise of the modern state, tradition and community got more and more separated, and religious beliefs were slowly pushed out of the public sphere. Important social aspects of religion thus got dismissed, while other elements got carried out by the state. Transitions of modernization and secularization of the state presumed and simultaneously invented a modern understanding of religion (Thomas, 2000, pp. 820-3). Cavanaugh even turns the classic view around completely by claiming that the establishment of the concept of a modern state resulted in privatization of religion (Hurd, 2011, p. 69). This inverted suggestion at least points out that contemporary understandings of religion and the secular rest upon idealist interpretations of historical developments.

Secularization

The strong connection made between the process of modernization of society and secularization of the state is a defining feature of the secularization thesis. This thesis has shaped domestic politics of Western European countries and the US extensively, with the Netherlands considered as one of the most secularized states in the world. Bruce, one of the thesis’ main defenders, characterizes secularization in the first place as the decaying trend that (especially) Christianity has undergone in Western Europe since the Middle Ages. The power of the Christian church has decreased dramatically, as well as church attendance. Statistical evidence endorses this statement (Bruce, 2011, pp. 4-10). But not only numbers changed. Bruce argues that personal experiences and conceptions of religious doctrines have evolved toward internalization and psychologization (2011, p. 13). This means that people increasingly tend to view and experience religion in their own, personal way, adapted to their own, personal life. Besides the

obvious changes this development has had on people's attitudes toward the Christian church, Bruce also observes changes within the Christian church itself. Overall, he lays down an evolutionary outline of secularization, combining elements such as monotheism and Protestant ethics, economic and technological development, social developments like individualization, and social and structural differentiation. All these dynamics together would inevitably contribute to the decay of religion, illustrated by internal moderation, and social compartmentalization and privatization of religion (Bruce, 2011, pp. 27-28). Ultimately, religion ought to disappear as a key aspect of life (Bruce, 2011, p. 1).

Aside from this more or less classic presentation of secularization, there are more problematized alternatives. Casanova, who concentrates more on the social and historical dynamics of secularization, argues that secularization has been proposed in different ways (Casanova, 1994). These are based on three different elements; functional differentiation, religious decline, and privatization. Whereas Bruce attempts to incorporate all elements into one uniform working theory, Casanova emphasizes their diversity, and points out that in different contexts secularization took different forms. The element of functional differentiation refers to a process of separation of a secular and a religious sphere (Casanova, 1994, p. 19). This does not immediately imply that religion is considered a private matter – separation of the public and private sphere is a different phenomenon (Bruce, 2011, p. 13). These two separations of spheres often get entangled, partly because privatization is also one of the three main elements of secularization. Separation of spheres remains a theoretical construct, as there is constant overlap and challenge of boundaries (Casanova, 1994, p. 40). As for the element of privatization of religion, Casanova considers this a mere historical option (Casanova, 1994, p. 215); an option fitting for the developments in early modern Europe, but not necessarily for all developing countries nowadays. Religious decline can be thought of similarly; although some statistics indicate reduced religiosity, the circumstances are still context-specific.

Pluralism of the Secular

Bruce's approach of combining all elements into a uniform process of secularization indicates the secularization thesis' roots in modernist thought. Apart from the clear modernist definition of religion⁴, this evolutionist theorizing and the idea of a single path to a single, ultimate end, make secularization quite a modernist thesis. Also, the theory is based on concepts of modern processes, such as functional differentiation (Casanova, 1994, p. 19). The result is that historicity and pluralism are more or less disregarded. The set of circumstances in, for example, a contemporary conflict region is unlikely to be identical to that which resulted in a variety of secularization processes in early modern Europe. Every particular situation has a unique combination of traditions, actors, interests and circumstances, and will therefore go down its own path of secularization or any other, authentic development (Casanova, 1994, p. 20). Defenders of the classic version of secularization, however, make an effort to include divergent processes all over the world into the same theoretical construction of secularization.

The divergent concept of secularization of Casanova, as opposed to Bruce's inclusivist approach, implies a multiplicity of versions of the secular and secularization. Pluralism of the secular may refer to both the processes of secularization and the current state of secular societies. The variety of current secular states, for example, becomes apparent from a quick categorization that political philosopher Stepan made of some secular Western countries: In the US and France, church and state seem to be rather strictly separated, whereas most Scandinavian countries maintain an established church. The Netherlands and Germany form a third kind of secular state, subsidizing, for example, religious education (Blankholm,

---

⁴ "(...)beliefs, actions, and institutions based on the existence of supernatural entities with powers of agency (that is, Gods) or impersonal processes possessed of moral purpose (the Hindu and Buddhist notion of karma, for example) that set the conditions of, or intervene in, human affairs." (Bruce, 2011, p. 1)

2012). Casanova distinguishes five cases of developing modernization and secularization in Europe and the US (Casanova, 1994, p. 69). Pluralism of the secular is implied in both examples. In the next section, I expand on the way two versions of the secular, that have been defined as main secularist trajectories, have developed (Hurd, 2008).

Secularist Trajectories

At this point a clarification of the technical distinction between the terms secular, secularization, and secularism is in order. First, *the secular* refers to the societal secular domain – or secular elements within society – as far as that is constructed, used in common language or jargon, or implicitly referred to as everything that is not religious. Second, *secularization* is the process of functional differentiation, and privatization and decline of religion, regardless of its alleged nature. Third, *secularism* refers to any ideology or even political – or scholarly – approach, that is derived from secularization and presumes, or aims for a nonreligious public domain (Casanova, 2009, pp. 1050-1; Smith, 2005, p. 117).

The secular is often portrayed as opposite to the religious. Correspondingly, a secularist tradition is viewed as the opposite of public religion.⁵ I argue that secularisms are traditions that are developed and developing, and rooted in historical traditions, which include religion. Religious roots of secularism are recognized by Philpott, who argues that modernist ideas that characterize the Westphalian presumption strongly correspond with Reformist ideas. Moreover, he claims that the Reformation was the seedbed for ideas like sovereignty and state supremacy over the church (Philpott, 2000, pp. 207-9). Also Hurd analyzes these Christian roots of secularism (2011, p. 67). She views the Enlightenment philosophy of Kant as an important link between Christianity and secularism. In Hurd's argumentation, Kant's endeavor to rationalize religion and universalize morality rather continued Christianity – although grounded in ethics – instead of displacing it. Four important elements of Kant's philosophy can be seen as remakes of Christian characteristics; one single authority, this authority being beyond contestation, sectarianism viewed as trouble, and delegitimation of any alternative view. Hurd argues that secularism produces roughly the same features, in roughly the same way, but free of any metaphysics (Hurd, 2011, pp. 64-66). She distinguishes two main secularist trajectories, laicism and Judeo-Christian secularism, but emphasizes that they are social constructs rather than fixed categories, which makes them flexible (Hurd, 2008, p. 147).

As presented by Hurd, in the laicist tradition the same three characteristics of secularization, as distinguished by Casanova, are presumed; functional differentiation, privatization, and decline of religion. Here, secularization is viewed as an inevitable development, overcoming metaphysics once and for all. The public domain is actively demarcated and cleared from any religious indicators, which are taken to obstruct scientific progress. It is positively associated with neutrality and rationality, and contrasted with religion, which causes religion to be associated with the negative opposites. Finally, laicists tend to think that secularization can and ought to be brought forth by any culture anywhere. This way, laicism is taken to be universalizable (Hurd, 2011, pp. 70-75). The other secularist trajectory elaborated by Hurd is called Judeo-Christian secularism. It is a variety of secularism that evolved in the early 20th century in the US, whereas laicism is generally found more in Western Europe. The seeming contradiction in its name reflects the paradox that adherents strongly believe that their authoritative secular system is rooted in, and legitimized by religious values of the Protestant, and later also the Catholic and Jewish tradition. Nonsectarian framing of political messages appeared profitable. Secularism in this trajectory thus refers to a public order keeping back from favoring any particular denomination. It assumes a common ground between denominations, which serves as a shared set of ideas for all who were part of society. Separation of church and state is still presumed, but taken to be a product of religious traditions (Hurd,

---

⁵ Various understandings of religion and the secular are considered in § 1.4 (p. 22).

2011, pp. 76-80). One important difference between the two trajectories is that laicists consider religion a passed stage or a stage to overcome, whereas in Judeo-Christian secularism ties with the religious tradition are considered to have remained intact. In fact, laicist separation of church and state consists of mutually exclusive opposites. Judeo-Christian secularism is a political system where religion would never have to interfere because it is the foundation of the system, which itself is viewed as the next step of the religious tradition (Hurd, 2011, pp. 77, 80). In sum, it would seem that secularism has originated mainly in Christianity. However, most non-Christian religions show secularist aspects as well, such as separated authority, equally complex and elaborated as in Western European secularism (Juergensmeyer, 1993, pp. 17-18).

Secularism as *Habitus*

I argue that the field of international relations can be characterized as largely secularist. Most of Western international relations is built upon the Westphalian presumption, and has thus constructed traditions of diplomacy with secularism as a “part of its genetic code” (Mavelli & Petito, 2012, p. 933). Of the three main archetypal schools of international relations, Realism, International Liberalism, and Constructivism, only the latter may allow for serious consideration of religion or religious pluralism (Farr, 2012, pp. 276-287; Thomas, 2000, pp. 82-9). Secularism, in this sense, must be understood as a constructed concept, as demonstrated by the previous discussions on the Westphalian presumption, the secularization thesis, and secularist trajectories. This constructed concept can be conceived of as *habitus*, a term defined by Bourdieu as:

“(…) systems of durable, transposable dispositions, structured structures predisposed to function as structuring structures, that is, as principles which generate and organize practices and representations that can be objectively adapted to their outcomes without presupposing a conscious aiming at ends or an express mastery of the operations necessary in order to attain them. Objectively ‘regulated’ and ‘regular’ without being in any way the product of obedience to rules, they can be collectively orchestrated without being the product of the organizing action of a conductor.” (Bourdieu, 1990, p. 53)

In this definition self-constructive and narrating qualities are emphasized, as well as durability and adaptability, which can make a habitus a long-lasting ideology that is difficult to turn. Moreover, it is not based on conscious ideas. A habitus would thus appear as quite logical. Gutkowski employs *habitus* to conceptualize the secularist ideology with which various actors in the United Kingdom (UK) have engaged in the so-called ‘war on terror’ (2012, p. 88). This would partly account for the unity in ideas and approaches these diverse actors maintained on concepts such as democracy, national identity, terrorism, and the strategy of ‘hearts and minds’, in the very broad and complex context of these wars (Gutkowski, 2012, pp. 89-90). This chapter, which further addresses secularism and reactions to it, is concluded with a hypothesis that explains the nature of secularist ideology, which is similar to this notion of a secularist habitus. In the next section I explore what encompasses secularism by discussing several assumptions that are typical for a secularist ideology.

§ 1.2 Secularism

A secularist worldview and understanding of religion may have diverse implications. Frequently employed ideas or connections with respect to, for example, international relations, statebuilding, conflicts, or societal issues, may appear less logical when viewed from a critical perspective. This section elaborates a number of such ideas found in international relations, that are relevant to the field of peacebuilding.

Developments in Religion and International Relations

Whereas academic studies of international relations show an increased interest in religion, practice stays behind. Some would argue that religion is understood as having no part in international politics, or as irrelevant for it. More moderate views may characterize diplomacy as oblivious to religion. In relatively recent history the relationship between religion and international relations has gone through some changes. The Cold War period was characterized by the Western diplomacy that was strongly based on the Westphalian presumption, implying modernist ideas of separation, state authority, privatized religion, and secular order replacing religious disorder. Communism tended to ban religion completely. After the Cold War easy assumptions concerning modernism, and religion and secularism, were questioned. Quick links of certain developments to the process of modernization, such as marginalization of religion, got falsified as, for example, trends of revitalization (or resurgence) of religion were observed (Fox, 2001, p. 56).

The end of the 20th century brought a turn in academic debates. Positive religious aspects in relevant domains were recognized more, including roles in modern, democratic societies, and peacebuilding (Mavelli & Petito, 2012, p. 934). Another approach of that period held a different reading of the revitalization of religion: Huntington radically turned around the neglect of religion in international relations, and viewed *civilizations*, of which religion would be the defining characteristic, as the new ideologies taking on the roles of prime actors on the world stage (1993, pp. 22-24, 26). Sadly, future expectations were not exactly bright; the civilizations would eventually but inevitably clash, escalating into a new world war (Huntington, 1993, p. 39). The 9/11 terrorist attacks had a great impact on the practice of religion and international relations. They re-emphasized religion's negative and violent sides, and the belief in secularism as the only way toward global political stability regained support (Mavelli & Petito, 2012, pp. 934-5). This reaction seems reasonable within a framework that allows us to understand the terrorist actions as religiously inspired anti-modernity and anti-secularization attacks (Haynes, 2007, p. 33). However, such interpretations tend to ignore many of the modernist and secularist assumptions that underpin their own narratives. In the next section I give an overview of convictions that either are constitutive of a secularist ideology, or follow from it.⁶

On Secularist Assumptions

Religious Intolerance

In the late 1990s a survey demonstrated that, by far most people in Western Europe seemed to associate religion with intolerance. They would also think of religion as a source of conflict (Casanova, 2009, pp. 1058-9). This image of religion worsened after the 9/11 attacks. As Casanova points out, European history of the 20th century gives contrary evidence. Its wars cost the most lives ever, and religious intolerance almost never was a primary cause. In the secular political ideologies that are dominant in Western Europe, it is plausible that religious aspects are isolated from a broader context, which could create selective interpretations of history. It could also lead to marginalization of the role of religion in peacebuilding. There are many possible connections between this association of religion and conflict, and origins of secularism, or global and domestic social dynamics, but one thing seems clear: When typifying religion as intolerant and causing conflict, people probably have had *other people's* religion or intolerance in mind (Casanova, 2009, pp. 1059-60).

Secularism as the Norm

Casanova recognizes a trend in Western countries to view secularism as the standard, most logical political ideology. This perspective correlates with the classic secularization thesis, claiming inevitable

---

⁶ Assumptions may sometimes overlap, or presuppose other assumptions.

religious decline. One result of this *default option* narrative is that secularist choices no longer have to be explained, let alone problematized.⁷ Perhaps an unexpected observation is that Western European countries actually cannot be so easily characterized as secular at all, in the classic, tripartite sense of differentiation, decline, and privatization. All of them maintain certain relations between religion and state business, for example, in the contexts of health services, education, and management of mass media (Casanova, 2009, pp. 1053, 1060-1). Since the Westphalian treaties, separation of church and state has been assumed to reflect a natural order (Cavanaugh, 2008, p. 1). Also, a connection between modernization and secularization is considered natural rather than reflecting a choice, in spite of revitalizations of religion in modernizing societies around the globe that produce evidence on the contrary (Casanova, 2009, p. 1055). By understanding the home situation as natural – set aside whether this secularization is in fact a just perception – other situations will automatically be viewed as abnormal. This is the case with the laicist, as well as the Judeo-Christian trajectory of secularism (Hurd, 2011, p. 66). Moreover, approaches of development and peacebuilding will be secularist by default. Both the question of how secular Western societies actually are, and the international revivals of religious perspectives, problematize the idea of secularism as the default option considerably.

Stadial Historical Progress

One of the ideas underpinning the tendency to take secularism and secularist statecraft as something natural, is that secularization is perceived as a development that necessarily expands in both time and place. Universal applicability, the element of place, is discussed below. The element of time often easily appears whenever secularism, or differences between Western and non-Western cultures are discussed. With modernization, progress is considered a part of history – as history unfolds, we are supposed to advance. Westphalia came to function as a turning point; a key moment in history when differentiation and separation set in. Holding religious statecraft perspectives nowadays would be taking steps backwards. Casanova catches being trapped in this idea of stadial progress as follows:

“(...) the historical self-understanding of secularism has the function of confirming the superiority of our present modern secular outlook over other supposedly earlier and therefore more primitive religious forms of understanding. To be secular means to be modern, and therefore by implication to be religious means to be somehow not yet fully modern. This is the ratchet effect of a modern historical stadial consciousness, which turns the very idea of going back to a surpassed condition into an unthinkable intellectual regression.” (Casanova, 2009, p. 1054)

In order to safeguard the idea of progressive historical development, strong associations and memories are selectively incorporated into a grand narrative, taking on the form of a self-fulfilling prophecy (Casanova, 2009, p. 1060). With secularization viewed as progress, peacebuilding efforts are likely to be approached from a secular perspective – especially in host nations where religion is relatively visible.⁸ Such societies may even be considered less advanced or backward.

Universalizability

Not all who debate secularization and globalization think that secularization is applicable all around the world. Some presume a high extent of homogeneity of Western cultures, but consequently distinguish it strongly from those of other regions. (For example: Henry Kissinger (Farr, 2012, p. 278).) In this view the possibilities of those other cultures to develop exactly the way some Western societies did would be marginal. The Judeo-Christian secularist tradition even considers secularism to be unique to the West

---

⁷ This is also typical of a habitus, see p. 15.

⁸ In this sense the term *host* refers to the country, the region, or society where the peace mission is aimed at.

(Hurd, 2011, p. 62). However, like modernization, secularization is often viewed as a universal – or at least universalizable – development (Hurd, 2011, pp. 71, 74). If secularization is seen as a natural evolutionary process or secularism as a natural principle of separation, as previously discussed, universalizability would even be teleologically presumed (Casanova, 2009, p. 1054). Christianity and Western societies just would have been forerunners in this view. The universalist character of secularist thought, as well as the presumed universalizability of secularism, may well result in, for example, reduced appreciation of pluralism in the field of peacebuilding.

Religion Superseded

All these assumptions of secularism, that is it being a natural state, a result of stadial progress, and universally applicable, bear in them a risk of superiority, also with respect to peacebuilding. Especially when secularism is viewed as the present outcome of stadial historical emancipation, religious worldviews can easily be considered obsolete and superseded. Correspondingly, one of the pillars that secularism rests on – in addition to the separation of church and state – is the presumed Westphalian move to subordinate religious authority to state authority. This way, religion is considered superseded on various fronts; history, logic, and authority. Even with respect to morality, religious ethics would be considered exhausted, and replaced by a universal morality that is reflected in international human rights. Also, the need for metaphysics would have been overcome (Hurd, 2011, p. 68).

A Claim of Neutrality

So what would the public sphere look like if religion is considered superseded on these various fronts? In secularism, religion would not have disappeared, it would have been privatized. The public sphere in laicist secularism would be nonreligious, and is therefore considered a religion-neutral domain (Hurd, 2011, p. 75). Actually, most secularist perspectives assume neutrality toward religion (Casanova, 2009, p. 1051; Hurd, 2012, p. 955). This means that, since, for example, domestic politics and international relations are viewed as public matters, in secularism the way these matters are approached is considered religion-neutral as well. The neutralist claim can be observed in many disciplines, such as humanitarianism (Ager & Ager, 2011, p. 3) or peacebuilding, and influences the self-images of actors working in those fields. Assumed neutrality may imply little awareness of the probability that, when viewed from a religious point of view, a secularist position toward religion is not perceived as neutral at all. Such differences in perspectives could result in serious misunderstandings.

Secularism a Prerequisite for Democracy

Secularism is frequently associated with democracy. It is plausible this is partly based on contingent correlations – many countries with a form of secularist statecraft have democratic politics. But the associations may also have to do with the understanding of religion as intolerant (in contrast to alleged neutral secularism), or even with assumed superiority of secularism over religion (as democracy referred to as the worst type of governance, apart from all other forms that have been tried (Churchill, 1947)). Stepan suggests that viewing classic secularist statecraft as a necessary condition for democracy has been a widespread thesis (Blankholm, 2012). Creation and maintenance of contrasted categories of Western secularist democracy and political Islam, and mutual estrangement between those two, are both side-effects of this view (Hurd, 2011, p. 82). The former category could consider secularist Turkey the only radical option for democracy in countries with Islamic majorities. The latter could be reluctant to embrace democracy because of its presumed link to secularism (Blankholm, 2012). Stepan himself rejects the premises this thesis was built on; presumed religious decline alongside modernization, and the idea that this is in fact the best possible scenario. The example of India, of which an extensive survey demonstrated that religious fervor increased adherence to democracy, counters the idea of religion impeding democratic governance. Stepan does argue the need for a certain extent of differentiation in a

society, in order to have a functioning democracy. However, the roads to achieve this, he thinks, are plural (Blankholm, 2012). Furthermore, historical origins of religious and secular political worldviews indicate that they are not mutually exclusive (Hurd, 2011, p. 67). Underlying (ideological) assumptions seem to be greater opposing forces than political systems of order per se. Any form of peacebuilding that aims for a democratic political system should be careful not to consider secularism a prerequisite.

Modernism Equates Secularism

A close connection between modernization and the secular is assumed in secularist thought, by viewing secularism as a necessary outcome of the founding of the modern state, and also by associative binary opposition between the religious or traditional and the secular or modern. This assumption is problematic at least, but on the other hand, correlations do exist. Modernist ideas such as linear historical consciousness of progression toward an end stage, rationality viewed as the best motivation of political action, or territorial rule of nation-states, can definitely be found in secularist perspectives. Characteristics that appear to contrast these ideas are easily attributed to religion. In international relations, for example, religion is generally defined as irrational (Wilson, 2012, p. 61). Furthermore, secularization is presumably the most important basic aspect of classic definitions of modernization. Despite the obvious overlap, however, modernism and secularism are not interchangeable concepts. To consider them as such in the field of peacebuilding would lead to confusion with respect to defining goals at least.

In addition to the discussions on secularist trajectories and secularization, previous explorations describe the spectrum of secularist thought in the context of international relations. In academic debates scholars reflect on this topic in various ways. Such reflections are covered in the next section.

§ 1.3 Reactions to Secularism

With the resurgence of religion, scholars of international relations increasingly recognized the secularist nature of the field. This evoked reactions and critical attitudes in both theory and practice, which shed a different light on secularism. In this section I discuss the restorative narrative and some views that can be designated as postsecularist.

The Restorative Narrative

During the last 15 years, as a reaction to perspectives that emphasize negative sides of religion – such as Huntington’s view and the reinforced secularism of the post 9/11 period – an approach arose advocating a new interest in religion in international relations. It is motivated by the resurgence of religion: Scholars as much as diplomatic practitioners want to restore religion in the important role they assume to be its rightful place (Mavelli & Petito, 2012, p. 935). The idea is to make an effort to understand religion and incorporate it, and also to engage religious actors and practices. This is called *operationalizing religion*. Approaches concentrating on negative sides of religion are suspected of using incorrect or incomplete concepts of religion. Correct understanding of religion, as well as its actors and their actions, are assumed to solve the problems religion was generally associated with in the greater context of international relations, which include peacebuilding (Hurd, 2012, pp. 944-5). Nonviolent practices and ideas of mainly institutionalized religions and, for example, religiously founded development organizations are promoted because they are expected to eventually triumph over less sociable elements (Hurd, 2012, pp. 949-51, 960). This so-called *restorative narrative* is therefore a problem-solving approach, but one that reproduces secularist assumptions. After all, more than trying to understand religion and what religious traditions mean for (international) society, this narrative concentrates on positioning existing concepts into existing frameworks (Hurd, 2012, p. 946).

Postsecularism

Some other reactions can be categorized in what can be referred to as *postsecularism*. They consider a critical attitude imperative for, for example, better understanding the secularist nature of international relations (Casanova, 2009, p. 1064). I view postsecularism as a critical and reflexive attitude toward (conscious or unconscious) religious and secularist narratives that presume incompatibility of spheres or domains – a way of perceiving society and societal dynamics with an intention to problematize and search rapprochement of these often presumed contrasting concepts in the fields of, for example, ethics, sociology, history, and politics (Stoeckl, 2011, p. 1).⁹ The main incentive for postsecularism lies in the wish to explain the resilient quality that is attributed to religious phenomena because of their increased public saliency – the alleged resurgence of religion. A crisis of classic, modernist worldviews also contributes to this wish and the need to reflect (Mavelli & Petito, 2012, p. 937). The concept should rather not be thought of as again another variable added to a grand narrative or a step toward superseding secularism, but as an increased self-reflective, critical attitude in discussing the relationship between religion and the public sphere. Or, relevant to this thesis; the relationship between religion and the theoretical and practical fields of international relations and peacebuilding. However, very diverse accounts of postsecularism have permeated scholarly debates; some maintaining existing paradigms, others reconceptualizing fundamental assumptions.

Existing Paradigms

One of the scholars that started using the term *postsecular* regularly is the academic expert on public sphere theory, Habermas. Since his concern lies with the health of the public sphere, he looks for ways in which religion can play a role in the public domain, which he prefers neutral toward *comprehensive worldviews*, or religions (Beckford, 2012, p. 9). This neutrality is to be achieved by means of a *translation proviso*; the condition that religious references (in the public sphere) are to be translated into a language that is generally accessible, much like John Rawls had suggested in his theory on public reason (Rawls, 1997, p. 776). The assumption here is that secular utterances are unambiguously clear to anyone who wishes to hear and understand them, and that religious ones are not (Dallmayr, 2012, pp. 964-6). This reflects an unbridgeable cleavage between secularism on the one side and religion on the other (Habermas, 2010, p. 17). It is also similar to the secularist notion of secular ideology as neutral.¹⁰ Habermas' account of the postsecular seems a modernist ambition to keep the public sphere as secular as possible, while struggling with doing justice to religious perspectives (Mavelli & Petito, 2012, pp. 936-7). Other accounts of the postsecular share a notion of change with respect to secularism. They may aim to augment it (Beckford, 2012, pp. 3-4), rather like a *secularism 2.0*, correct its failures (Beckford, 2012, p. 3), or replace it with more practical perceptions of a moral, religion-inclusive public sphere (Dallmayr, 2012, pp. 971-3).

Snyder and Cochran Bech argue that the conventional frameworks are in most circumstances sufficient to analyze religious, as well as secularist movements, and even prefer them to frameworks adjusted to specific (religious) categories (2011, p. 204). They see no harm in state-centered paradigms, and argue that the main schools of international relations would only improve their relevance and adequacy if religion was incorporated (Snyder & Cochran Bech, 2011, p. 208). Sandal and Fox agree that theories must evolve in order to address new perspectives. Although they admit that all frameworks have certain blind spots, which may be problematic for understanding religion, they argue that these blind spots have the same unfavorable effects outside of dealing with religion (Sandal & Fox, 2013, pp. 169, 181-2).

---

⁹ Not all accounts of postsecularism discussed in this section meet these criteria. Nonetheless, I discuss these views because they are presented as postsecularist. Moreover, their inclusion provides a better picture of the academic struggle with secularism.

¹⁰ See p. 18.

Moreover, they argue that by relying on new paradigms all previous research would be in vain and its insights lost (Sandal & Fox, 2013, pp. 4-5). A more practical perspective is given by Barbato, who views the Arab Spring of 2011 as an example of postsecularism. He argues that these revolutions, which struggle against regimes that are legitimized either by secularism or by religion, demand democracy motivated by *strong religion*, and thus add perspectives to international relations traditions (Barbato, 2012, pp. 1081-2, 1096).

Reconceptualization

One example of a newly constructed postsecularist perspective rejects efforts to either reinforce secularity or restore religion in international relations. Instead, Hurd makes a theoretical analysis of dynamics that influence global religious affairs (2012). The conclusion is that today not only states, but all sorts of transnational actors exert some secular (or religious and established) authority, through which religion is legally and administratively overseen, shaped, and transformed, by means of, for example, procedures and – nonneutral – laws (Bowen, 2010, p. 692; Hurd, 2012, p. 961). Secularism, therefore, should not be viewed as religion being absent, but as the ability and realization of intervening in religion. So, whereas human rights treaties and the international regulatory institutions that impose them do not officially recognize religion, there is a constant effect of continuing interventions. Also domestic policies have implications that increasingly cross state borders. With overseeing religious affairs, assessments are made to identify and classify religious affairs as either religious or nonreligious. Top-down distinctions and ideas of separation used in these processes are constructed and not natural, and therefore not very helpful for making good descriptive analyses of religion in international relations. Religious freedom, for example, should not be viewed or advocated as a liberty provided and imposed by governments, but rather as acceptance or incorporation of elements that resist existing, normalized structures (Hurd, 2012, pp. 958-960). Hurd argues that new understandings should do justice to the deep and ongoing entanglements between law and religion, and recognize that they produce new, global approaches. These approaches both impact international structures and add to existing national ones (Hurd, 2012, p. 957).

Hurd's view of secularism as religion being shaped and entangled by top-down structures helps us to understand the power of standard international relations conceptions with respect to peacebuilding. The implications are serious: Without understanding and approaching religion from the perspective of an active and very much alive grassroots level, we remain stuck in secularism.

Another alternative view of religion and international relations counterbalances the strong general tendency to conceptualize by means of dualisms. Apart from the (in secularism) widely employed binaries of religion versus the secular, or the public versus the private sphere, Wilson observes that the concept of religion is itself constituted of one side of three main dichotomies: Religion is associated with the institutional as opposed to the ideational, with the individual as opposed to the communal, and with the irrational as opposed to the rational (Wilson, 2013, pp. 129-130). By combining theories of relational thought and dialogism, the flexibility and changeability of concepts is emphasized, whereas secularist dualism presumes fixed categories and objectivity. In a dialogist view, the concepts of religion, politics, and the secular are in constant flow and transforming by breaking down and building up again. Relational thought connects allegedly opposed concepts by doing justice to relationships between them. This way, originally separated concepts now shape and contribute to each other's definition. Religion, for example, would no longer need to be defined as either rational or irrational; both elements contribute to the concept and also cross boundaries with, for example, the secular (Wilson, 2013, pp. 130-2).

With respect to peacebuilding, such understanding of religion and the secular makes possible a more realistic consideration of these concepts, and more open to their specific context, which would improve nuance. It also would do more justice to entanglements, such as those identified by Hurd (2012, p. 957).

In a third theory presumptions of the concept of secularism in relation with other domains, such as the state or religions, are questioned. An-Na'im challenges, for example, the opposition between religion and secularism as such, specifically with respect to Islam (An-Na'im, 2005, p. 73). Secularism is understood almost exclusively in reference to the history of Western Christianity.¹¹ In Casanova's argumentation, An-Na'im disagrees with modern definitions of religion and secularism. A perception of secularism is suggested, that views it as the relation between religion and the state, in which both religion and state are variable factors. As such, An-Na'im emphasizes the contextual setting, but also points out the need for such a relation to be legitimized by the population, bottom-up, instead of being enforced by means of government and a rule of law (An-Na'im, 2005, p. 73). From such an understanding of secularism, it is easier to overcome apparent opposition and presumed incompatibility of concepts. An-Na'im argues for conceptual synergy of the concepts of secularism, religion, and human rights, by emphasizing their interdependence: Religion provides human rights and secularism with a moral foundation and moral guidance, human rights does the same thing for secularism, and provides religion with protection and freedom, and secularism provides human rights with the necessary political stability, and religion with a means to mediate relations between various groups (An-Na'im, 2005, pp. 65-66). Conceived as interdependent, these concepts become more constructive. Human rights would be more legitimate, religion would be better regulated, and secularism would be viewed as a positive contribution, outside of Western societies as well (An-Na'im, 2005, p. 57).

All three approaches call for reconceptualization. Hurd's example of religious freedom does not only redefine; the new understanding of religious freedom suggests that boundaries of concepts are getting more blurry because of versatile mutual conceptualizing forces. The challenging of central concepts of the secularism debate, and the difficulties this entails for thinking in fixed terms, is what Hurd designates as religious resurgence (Hurd, 2008, pp. 145-6). In Wilson's approach the dualist language-game in thinking about religion is criticized and replaced with a relational dialogism, which problematizes and revitalizes the religion and international relations debate. An-Na'im rethinks the concepts of religion, secularism, and human rights, and emphasizes their interdependence in order to employ them in a more productive and effective manner (An-Na'im, 2005, p. 57). In the following section I discuss the importance and implications of defining these central concepts. I specifically attend to the concept of religion.

§ 1.4 Understanding Religion

The emphasis on reconceptualization in the previous discussions of postsecularism shows that understanding religion and secularism is a crucial part of these theories. Much of the relationship between religion and international relations becomes clear by looking at the way its central concepts are understood. Definitions are the ultimate representations of such understanding. In this section I critique essentialist approaches to defining religion. Subsequently, I give a working definition that approaches the concept of religion from a constructivist perspective. The section is concluded by the formulation of a hypothesis.

The Implications of Essentialist Defining

Religion is a problematic concept. In a recent panel discussion on modernity in Europe Casanova argued against the use of the term *religion*, for example, when referring to its saliency in politics. He considers

---

¹¹ The same argument was raised by Casanova, see p. 13.

religious and *secular* useless and judgmental designations. It would be better to talk about religious institutions, actors, or ideas, for those have saliency – *religion* on the other hand “does not exist” (Casanova, 2014). The usefulness of the term is questioned by many others as well. Sandal, for example, claims that operationalizing *religion* in international relations analyses is a near impossible challenge (2012). Methodologically, she argues, it is easy to slip into conceptual stretching; the extrapolating of familiar meanings of concepts in order to make sense of more unknown manifestations. Using *religion* as an analytical category does not account for the particularities of various contextual embeddings (Sandal, 2012, pp. 69, 79). But critique of the concept of religion is relevant for a broader range of people than scholars of international relations and religion only. In the early 1960s Cantwell Smith argued that the concept *religion* is redundant and confusing, and could hinder actually being religious – *religion* as the enemy of religion (Cantwell Smith, 1964, p. 22). The most obvious problem, however, of conceptualizing religion appears to be that religious pluralism complicates defining, whereas definitions impede addressing pluralism; inclusivism results in vagueness, and being specific results in exclusivism. Yet in scholarly analysis one needs to define religion, for it gives direction to what the object of analysis is, and also expresses the theoretical approach and underlying ideas. Definitions of religion can express many things, and so can the act of constructing those definitions.

Substantivism and Functionalism

A substantivist definition of religion aims to pinpoint what *it* is, presuming there is an *it* out there, of which the content can be described. This approach looks at what religious people do and believe (Cavanaugh, 2009, pp. 57-58), either from an outsider’s or an insider’s perspective (Harrison, 2006, pp. 133-5). Substantivism tends to result in a narrow, exclusivist understanding of religion, because it is based on what religion means in the tradition of the person who defines it. Using Western terms of debate may easily lead to defining the religious as distinguished from the secular (Cavanaugh, 2009, p. 105). A functionalist approach reasons from the functions religion has for adherents. Its tendency toward inclusivism is commonly considered the biggest downside; everything that appears and functions like religion is considered religious, resulting in the embracing of, for example, nationalism. Berger considers this deprivation of religious meaning a result of secularism (1974, pp. 127-9).

Essentialist Defining

Both substantivism and functionalism presume the existence of a thing that is religion. That presumption makes them essentialist approaches; scholars search to find the essence that defines religion, and attempt to grasp and describe it (Cavanaugh, 2009, pp. 118-9). An essence can be conceived of as natural, inherent, unchangeable, and the crucial ingredient of something. Therefore, scholars attempting to define religion’s essence not only take for granted *it* actually being something out there, but also presuppose the transhistoricity and transculturality of religion, or at least of the concept *religion*. I agree with Cavanaugh, who claims that *religion* is not transcultural or transhistorical (2009, pp. 59, 119). There can be no universal category of religion, because what we call religion has to be rooted in particular traditions, constantly adapting to developments and interacting with (and reacting to) other traditions. Paradoxically, this dynamic but contingent view of religion applies to the approach to defining religion as well; essentialist definitions are expressions of particular worldviews. More specifically, presuming that religion is transcultural and transhistorical is argued to be an extension of a modern liberal, secular worldview, that has generally been produced in the West (Cavanaugh, 2009, p. 59).

A Western Invention¹²

It would be methodologically wise to consider the term *religion* itself a creation of the modern West, since every society where references to religion are made has been influenced by modern Western thought and terminology (Cantwell Smith, 1964, p. 22). In colonial times Westerners logically interpreted unfamiliar phenomena using terms they could understand (Cavanaugh, 2009, pp. 85-88). This practice, innocent at first sight, actually imposed the concept of *religion* globally, due to the geopolitical power of the West. The invented concept of religion as a differentiated, modern category¹³ got spread worldwide, in accordance with the modernist tendency of universalization.¹⁴ Where privatized religion became the framed standard, religions that differed from that template were easily considered unusual or primitive (Cavanaugh, 2009, pp. 99-100). It should be emphasized that the particularity of Western conceptualization of religion has been – and still is – often neglected by many adherents of the modern liberal, secular worldview. To base a universal definition of religion on structures that are typical for modern Western Europe and Christianity is problematic in more than one way: It values one religion more than another, it presumes a universal human impulse of which all phenomena that might appear as religious are considered derived expressions, and it exports a view of religion that is traditionally (modernist/ secularist) embedded in various domains to societies that do not necessarily share this embedding context (Hirschkind & Scott, 2006, pp. 6-7).

Secularism and Religion Interrelated

Both *religion* and *the secular*¹⁵ should thus be considered products of a Western, Christian, and modern liberal tradition. The relationship between the two concepts is close, and although this tradition expects both spheres to be separated, conceptually they are inseparable. Or, as Asad argues, religion cannot be studied without integrating secularism, religion's "Siamese twin" (2001, p. 221). He emphasizes the modern construct in which religion and secularism relate to each other by mutual interaction in multiple ways (Asad, 2001, p. 217).¹⁶ For example, in a secularist worldview the religious and secular sphere are separated, and even viewed as opposites. Essentialist definitions depend on these ideas, and simultaneously reinforce them through the act of defining. The concept of religion therefore says something about secularism and the secular, and conversely, secularism and the concept of the secular say something about religion. Secularism generally wields essentialist definitions of religion and the secular. It may even be argued that secularism has produced the concept of religion. After all, separation of church and state is a secularist construct as well, and a part of the Western European process of modernization and secularization. *Religion* can be understood in a similar fashion. There is a correlation; while during Western modernization processes, secularization progressed and religiosity declined, the concept *religion* gained prominence (Cantwell Smith, 1964, p. 22; Cavanaugh, 2009, p. 70). At least the meaning of *religion* evolved, more or less similarly to the changed meaning of Catholicism after the Middle Ages – from a reference to the whole Christian church to one of many institutional manifestations of Christianity. Hurd addresses the influence of secularism on *religion* as follows: "Secularism refers to a series of political settlements that define, regulate, and manage religion in modern politics, including international politics." (2011, p. 60) She characterizes the relationship between religion and politics in

---

¹² The categories *the West* and *Western* should not be perceived as expressing homogeneity of many European and North-American societies. They are mainly used to refer to ideas or ideologies that are dominant in that region.

¹³ See p. 12.

¹⁴ See p. 16.

¹⁵ See p. 12.

¹⁶ It is helpful to stress the difference between the religious-secular relation on the one hand, and the religion-secularism relation on the other. The former can rather easily be thought of as a separation of spheres, the categories of religion and secularism, however, do not match so neatly.

secularist traditions as a complex of entanglements and active appropriation, rather than as an absence of one in the domain of the other (Hurd, 2012, p. 955). Casanova distinguishes between secularism as a statecraft principle, in which the state operates in a secular, public domain without holding any opinion or entailing any position on religion whatsoever, and secularism as ideology. He argues that, whenever secularism penetrates or demarcates the religious sphere, which happens in essentialist defining, it becomes an ideology (Casanova, 2009, pp. 1051-2). Casanova considers essentialist conceptualization that is based on a particular understanding of religion the most problematic aspect of secularist thought in politics (Casanova, 2009, p. 1058). The relation between *religion* and *secularism* is not very transparent, but in order to understand religion in a context of international relations it is important to at least take notice of the complexity of their mutual dependence and influence.

Practical Simplifications

Apart from these conceptual difficulties due to the relation between *religion* and *secularism*, defining (religion) often results in simplifications, static views, or dualisms. To present religion as something as simple as privately held beliefs and practices outside of any public sphere with the secular as its opposite, is attractive for political practice. Regulatory activities get easier when they can build on unambiguous categories that may clarify policies. Selective associating can provide and reinforce such simplified views. For example, the practice of religious martyrdom can be characterized as irrational, which might strengthen the understanding of religion as irrational as well. Static views deny the inherent dynamic, interactive, and adaptive qualities of concepts such as *religion*. This is illustrated by the fact that the homogeneous and static notion of civilizations – overlapping for a big part with religions – is the most criticized aspect of Huntington’s thesis of ideological worldviews (Hurd, 2011, p. 63; Sandal, 2012, p. 67; Snyder, 2011, p. 5). Furthermore, Hurd’s comments on the creativity of social dynamics in religious groups, as well as her observation that most people eclectically create a mix out of elements from religious and other traditions, problematize fixed categories (2012, p. 953). Also dualisms are common in conceptualizing religion. In addition to opposing religion to the secular, characteristics of both concepts are attached in a black or white fashion; if religion is typified by one far end of a dichotomy, the other end then has to be secular (Wilson, 2012, pp. 64-65). As the secular is often portrayed as public, modern, rational, and communal, religion, on the contrary, gets to be private, traditional, and individual. A variation of oppositional conceptualization of spheres is what I will call *negative demarcation*; one sphere is defined as what the other is not. An example is defining peace as the absence of war. This method, and actually all dualist understanding, could unconsciously and automatically fill concepts of religion or the secular without really deliberating them.

Power to Define and the Power of Defining

Defining religion entails and presupposes certain kinds of authority and power. In secularism, defining religion easily implies assessing what would fall under religion and what would be excluded.¹⁷ History shows that most main religions have been defined – and their spheres of influence demarcated – by Westerners (Cavanaugh, 2009, p. 88). Considering the origin of the concept *religion*, and in view of geopolitical power in colonial times, this should not be surprising. However, these kinds of authority and power are also reinforced by politically implementing the concept. In British India, for example, the associative dualism built into the concept became a tool of social separation, keeping the public sphere British (Cavanaugh, 2009, p. 91). Moreover, the underlying essentialist assumption of *religion* as transcultural cannot be dismissed as a mere misconception – it actually entails certain power configurations in politics that relevant authorities should be aware of (Cavanaugh, 2009, p. 101). So, apart from the observations with respect to the content of *religion*, emphasizing its particular origin and

---

¹⁷ It may also imply assessments of what aspects of a religion are considered ‘good’ or ‘bad’, see p. 27.

the risk of essentialism, a problematization of the concept should include reflecting on the influence and power to shape reality, which it does have. Definitions of religion work both descriptively and prescriptively, turning *religion* into a normative concept (Cavanaugh, 2009, pp. 84-85; Wilson, 2013, p. 122).

Alternatives to Essentialism

Problematizing essentialist definitions almost naturally leads to rejecting them. But what then would be a good alternative to define religion? One approach is to zoom in on family resemblances between various subtraditions (Harrison, 2006, pp. 148-9). This way, the view of religions all being manifestations of one human impulse is passed by and thus pluralism is taken into account. Yet a search for shared characteristics, albeit on a much smaller scale, suggests that the primary method has actually not changed. A more practical alternative for defining religion altogether is offered by Sandal, who suggests that for international relations and politics, *religion* should be replaced by *public theologies* (2012, pp. 68-69). In this approach a framework is constructed out of four variables, making it easier to analyze political religious issues, and compare such issues of different contexts – not only Christian traditions. The first variable is a substantive dimension; instead of defining religion, one defines the issue at hand, the way it is constituted, and comparable issues from other contexts. The second variable connects the issue with its spiritual embedding. Two remaining variables specify the issue's spatial and temporal dimensions, with regard to inherent dynamic – and, for example, transnational – characteristics. As these variables interact, religion manifests itself in the public domain (Sandal, 2012, pp. 71-77). Cavanaugh opts for a constructivist understanding of religion, supposedly the best method for sidestepping the presumed existence of the *thing that is religion*. Since there can be over a hundred different definitions, choosing one or attempting to filter out the essence is considered a hopeless endeavor. Accepting pluralism corroborates this method that understands religion primarily as constructed by people, and shaped by a particular context. What people mean by religion can vary widely. The primary determining factor in defining religion is the matter of why religion is considered religion under particular conditions (Cavanaugh, 2009, pp. 119-120). I use constructivism as a central approach in my working definition as well.

Working Definition

In order to clarify my vision of understanding religion in a way other than problematizing essentialist approaches, I now provide a working definition and explain its main ideas. Although various scholars have considered *religion* useless or too problematic a concept, I choose to stick to the term. The main reason for this is that people are familiar with using it as a category, and possess a human instinct to recognize religion which perhaps works even better than defining it (Harrison, 2006, p. 133). The working definition is actually neither meant as definitive, nor does it serve as a suggestion for peacebuilding organizations of how to look at religion. Its purpose is to show my own methodological perspective. In this light, I view religion as *all references people make for themselves - or for their community – which they seriously identify as religious, spiritual, or transcendent, or would tend to do so, were they tied to such terminology*.¹⁸ These references are necessarily embedded in, interwoven with, or even produced by a dynamic web of cultural and historical traditions. This working definition reflects a constructivist view that does not attempt to find a common essence, and therefore allows for pluralism. On the one hand secularist defining is sidestepped – except of course that *religion* is still a term with modern Western roots – on the other hand it emphasizes context-dependence. These implications result from the methodical move of making the religious subject itself the constructing and defining agent. The risk is

---

¹⁸ Although referring to *religious* may appear as begging the question, this is circumvented by the switch of agency of defining; religion is not defined by referring to the religious, instead I argue that whatever religious people seriously consider to be religion, should be taken as religion, at least initially and methodically.

that this way, at least theoretically, almost anything can become religion. In practice however, it seems unlikely that, for example, nationalism would be labelled as religion, following this working definition. Nevertheless, it should be used as a tool for opening minds to religious pluralism, rather than as a demarcation of the category *religion*. Moreover, the broad conception leaves room for peacebuilding organizations to fill in their own understanding of religion, unhindered by suggestions on my part. Finally, this working definition neither presumes certain power configurations nor entails or reinforces them.

Hypothesis

This chapter points out that the field of religion and international relations is rather complicated at least. It would take extensive exploration and problematization of central conceptions, in multiple disciplines and on various levels, to gain insight in the way traditions, understandings, and power configurations are entangled. *My hypothesis in this thesis is that Dutch organizations involved in 3D peace missions make such explorations insufficiently. I posit that, on the one hand this is a result of secularist assumptions, and on the other hand this leaves such assumptions intact, leading to a secularist ideology. This ideology is similar to the trajectory of laicism (Hurd, 2011, pp. 70-75) with respect to its convictions, and to the secularist habitus (Bourdieu, 1990, p. 53; Gutkowski, 2012, p. 88) with respect to its format: It fulfills both explanatory and determining functions. Thus it contributes to a kind of awkwardness in, or sometimes plain neglect of addressing religious issues in the organizations' shared field of activity.* If this is in fact the case, I advocate to escape such a secularist ideology.

Observations of social identity seem to confirm the self-reinforcing and reproducing qualities of secularist ideology. For example, people in the US tend to exaggerate religiosity in surveys, whereas Europeans tend to undercut it (Casanova, 2009, pp. 1055-6). Viewed in light of the two secularist trajectories as identified by Hurd (2011, pp. 70-80), Europeans thus further position themselves as nonreligious and Americans as religious in only one specific (secularist) tradition. Because of such reproductive dynamics, it is difficult for societies to escape a secularist ideology. It is, however, also necessary. After all, secularism can have major implications for international politics. The Judeo-Christian secularist trajectory as found in the US, for example, rests on a presumed shared religious tradition. Taken to be unique, this commonality gets defended as such from hostile ideologies, which has an impact on international relations (Hurd, 2011, p. 81). A second example of secularist ideology impacting international politics is a post 9/11 diplomatic discourse based on "two faces of faith", a quote by former Prime Minister of Great Britain, Tony Blair (Hurd, 2012, p. 947). International relations at that time became highly influenced by the restorative narrative. On one side religion was viewed as a violent threat to international stability and in need to be controlled, on the other side religion would be peaceful, encouraging compassion and solidarity. States made a shared effort, so that positive religion would triumph over its violent and intolerant twin (Hurd, 2012, pp. 947-8). This two-sided notion of religion leads to a situation in which states labelled religious phenomena either *good* or *bad*, *right* or *wrong*, or *moderate* or *extremist*, and thus took the power to assess religion.¹⁹ These ideas gave structure and simplified the matter of religion in international relations, and led, for example, to empowering certain religious groups while hindering others.²⁰ Fundamentalist groups were not even categorized as religious (Hurd, 2012, pp. 951-3). In this ideology states attempted to confine religion to acceptable spaces, in which it was thought that dangerous religion could be controlled (Hurd, 2012, p. 946). This gives an idea of the possible magnitude of secularist ideology in the practice of international relations.

---

¹⁹ See p. 25.

²⁰ See p. 25.

Conclusion

Religion poses a problem for international relations. This problem has become increasingly urgent since the so-called resurgence of religion in the 1990s. In this chapter I argued that the field of international relations has a largely secularist nature, which becomes apparent in a wide spectrum of assumptions, and in approaches to understanding central concepts, such as religion. These can be viewed as part and product of certain historical, conceptual, and methodical paradigms that result from, and reproduce complex entanglements of a secularist ideology, or habitus. I critiqued this ideology by discussing its roots and characteristics, by reflecting on it by means of scholarly debates on postsecularism, and by using a constructivist perspective to understand and define important central concepts. Constructivism is employed as the central perspective in this thesis, because it emphasizes the point of view with which, for example, religion is conceived. Moreover, it allows for pluralism and particularity. Apart from constructivism I used a postsecularist perspective, in order to identify the problems with the secularist nature of international relations, and to theoretically underpin the need to problematize and reconceptualize concepts and spheres. It also embodies the critical attitude with which I analyze the understanding of, and approaches toward religion, in the field of Dutch 3D peacebuilding. This field of research is the subject of the next chapter.

Chapter 2

Contextual Background – The Field of 3D Peacebuilding

In this chapter I give background information about the field of research of this study, peacebuilding, which I view as closely linked to, and an extension of international relations. This field is further narrowed to the Dutch 3D approach to peacebuilding. I posit that peacebuilding, based on the moral principle of *Responsibility to Protect*, is the core business of Dutch 3D peace missions. Both peacebuilding in general and the 3D approach are subject to a broadening and increasingly inclusivist trend, with respect to their concepts, ideology, actors, and application. Since this trend could be linked to a liberalist approach to peacebuilding, and because religion should be a part of these broadening conceptions of peacebuilding, I argue for the serious consideration of religion in this field. First I discuss the conceptual history of peacebuilding and its underlying ideology. Next, I elaborate specifically on the Dutch 3D approach, the focus field of this thesis. Here I discuss its history, actors, practice, and conceptual characteristics. This way, all elements of the main research question – peacebuilding, Dutch 3D, and its actors – are explained and elaborated.²¹ Finally, I address the relevance of the factor religion in peacebuilding.

§ 2.1 The Evolution of Peacebuilding

I posit that the core business of 3D peace missions is peacebuilding.²² Therefore, this field needs to be introduced first. In this section I outline its conceptual and ideological development by looking at the evolution of ideas around war and peace, and what can be done to create and maintain peace. The concept of peacebuilding has not been in use forever. It is a popular form of referring to approaches of, for example, stabilizing conflict situations. Starting out as aftercare of military security measures, nowadays peacebuilding has evolved to a broad concept which certainly includes military security elements, but attends to root causes of conflict and socio-economic development as well.

Conceptual Development

The first author to introduce the term *peacebuilding* was Galtung, one of the founding fathers of the field of peace studies in the 1960s. He argued that peace operations should take on root causes of conflicts, for example by dealing with conflicts based on an idea of structural violence – people being hindered by violence in social structures (Fetherston, 2000, p. 202). Galtung promoted *peacebuilding* apart from *peacemaking* or *peacekeeping*, because he believed that only by taking on and actually reforming structural causes, the goal of *positive peace* could be achieved. In contrast to *negative peace* – the absence of war or conflict – positive peace implies not only the absence of such direct violence, but also of structural violence. Instead, it aims for a situation based upon new structures, with opportunities for people to develop their potential (Fetherston, 2000, p. 202). This more problematized and broader conception of peace cleared the way for using an approach aimed at transforming the situation.

Later, in 1992, UN Secretary-General Boutros-Ghali emphasized the post-conflict value of peacebuilding in his report 'An Agenda for Peace' (Boutros-Ghali, 1992).²³ He distinguished separate definitions of preventive diplomacy, peacemaking, peacekeeping and peacebuilding. His idea of peacebuilding addresses the structures necessary for developing positive peace, just like that of Galtung does. Boutros-

---

²¹ The element of religion is covered in chapter 1.

²² The concept of 3D is discussed on p. 32.

²³ For the agenda of promoting a more stable world order and peace, the international community works mainly through the UN. The ultimate tool the UN has is the option of intervening through *peacekeeping operations* – military operations concentrated on stabilization and observing armistices. These operations are mandated by the UN Security Council (UNSC), and executed by a blue bereted army, composed of national military elements of member states (UN Peacekeeping, 2014).

Ghali perceived it as the tool that could prevent conflicts and violence from recurring. Disarmament was a big part of that, but it also included “repatriating refugees, advisory and training support for security personnel, monitoring elections, advancing efforts to protect human rights, reforming or strengthening governmental institutions and promoting formal and informal processes of political participation” (Boutros-Ghali, 1992, p. 15).²⁴

By the end of the 1990s this strict separation between these concepts faded. Lederach stretched out the term *peacebuilding* and expanded its tasks and objectives. In his major work on peacebuilding, he argued for a holistic approach that is based on a threefold analysis of what the nature of conflicts is, which theoretical perspectives to employ, and how to make headway in a practical sense. His starting point is basically the practice of peacebuilding, learned from experience (Lederach, 1997, p. xvi). Conceptually, however, he built further on Galtung’s outlines – transforming structures in order to come to positive peace – and added sustainability as a next step in order to make the outcomes of the transformations reproduce themselves (Lederach, 1997, p. 75). He emphasized that peace is a social construct, built upon human relations, and cannot do without reconciliation (Lederach, 1997, pp. 23-24). Recognizing different levels of leadership in the developing society, Lederach suggested that peacebuilding approaches should cover all these levels, but also match their individual particularities (Lederach, 1997, p. 60).

A growing awareness of the changed nature of many of the world’s conflicts influenced the concept of peacebuilding around the turn of the century. The classic, interstate war had already made way for civil war-type conflicts for a while, but later, intrastate conflicts started to impact the normal structures and infrastructures of society more and more. Thus people got increasingly involved, leading to serious threats to so-called *human security*. Whereas sometimes human security is viewed as referring to threats to people suffering from all sorts of causes, including natural disasters (Commission on Human Security, 2003, pp. 72-128), in this thesis I concentrate on its narrow concept, thus limited to threats caused by violent conflict. The people-centered approach of the concept of human security ought to stimulate a shift in peacebuilding from being focused on states to being more considerate of people. UN Secretary-General Annan was the one to emphasize the central importance of human security in peacebuilding (ICISS, 2001, p. 15). He also established three new institutions around 2005, meant to organize and improve efficiency of UN peacebuilding (United Nations Peacebuilding Support Office, 2010, pp. 48-49).

At first sight, the essence of international peacebuilding may not seem to have changed much over the last decade. Building or rebuilding a country in several ways in order to avoid (relapsing into) conflict still remains the general definition. However, a growing variety of actors interfering in the practice of peacebuilding, each having their own mandate and focus, has broadened the concept and simultaneously scattered its interpretations (Barnett, Kim, O'Donnell, & Sitea, 2007, p. 48). Whereas all actors involved agree on its symbolic value, they differ in emphasizing certain aspects, like promoting democracy, pushing economic development, or solving conflict. The UN still views peacebuilding as complementary to other tasks like peacekeeping, but beyond the UN interpretations vary, due to the nature of the organization, its country of origin, or its ideological background (Barnett, Kim, O'Donnell, & Sitea, 2007, pp. 37-44). Four main categories of peacebuilding can be distinguished: Security (including, for example, peacekeeping, disarmament, and Security Sector Reform (SSR)), society (social reconstruction and development, finances and economics, humanitarian aid, and NGO capacity building), politics (peace mediation, democratization, building a rule of law, and promotion of human rights)²⁵, and justice (dialogue, truth, and reconciliation) (Barnett, Kim, O'Donnell, & Sitea, 2007, pp. 56-57). In the conceptual

---

²⁴ The protection of human rights is an important aspect, as discussed on p.32.

²⁵ This category may also include decentralization of political authority (Barnett, Kim, O'Donnell, & Sitea, 2007, p. 56).

evolution of peacebuilding, especially with regard to the last two decades, I observe a broadening and increasingly inclusivist trend. Apart from the concept of peacebuilding, such a trend can be found in the way its ideology evolved as well.

A Responsibility to Protect

Traditionally, peacebuilding ideology was a product of Cold War thinking, and as such heavily influenced by Westphalian ideas of international relations: Sovereignty of states was very important, which reduced diligence to liberal and democratic ideals.²⁶ Particularly many relatively new, decolonized nation-states highly valued their freshly won sovereignty (Evans, 2008, p. 285). This means that intervention was used only as a last resort and ultimate consequence. Later, in what is called Post-Westphalian peacekeeping, democratic values and economic development gained momentum (Bellamy & Williams, 2004, p. 3). Adherence to state sovereignty especially diminished – yet never disappeared – after the UN had not been able to respond adequately to the massacres in Somalia, Rwanda and Yugoslavia (1993-1995). Instead a new principle was developed, stimulated by the same *never again* feeling that followed World War II (Marks & Cooper, 2010, pp. 86-87). This new principle, the *Responsibility to Protect* (R2P)²⁷, was introduced by a special commission in 2001²⁸, and accepted in 2005 by the UN Security Council (UNSC) as the leading norm by which security of civilians was to be guaranteed. It stipulates that states have the duty to protect their citizens against war crimes, and that the international community has the duty to assist them in that effort. It justifies military humanitarian intervention in case this would fail (UN Peacekeeping, 2014; UNRIC Brussels, 2014). R2P is essentially a reversal of *humanitarian intervention* logic, which was based on the notion of a right to intervene. In contrast to this principle based on rights, in R2P it is the notion of responsibility that both protects central state sovereignty and responsibility, and takes the victim perspective (Evans, 2008, p. 285).²⁹

The actual use of R2P, however, has become much broader than just a reversal of humanitarian intervention logic. In a narrow sense, it serves as the ideological base for the resolution (no. 1674), by which the UNSC mandates a military peacekeeping operation. But over the last decade, R2P has been picked up and employed by many organizations and institutions outside the UN, like International Organizations (IOs), NGOs, and national governments – in sum, actors involved in contemporary peacebuilding. Thus, although its official UN applicability is limited, outside the UN this development has resulted in broad and inconsequent use of the principle for activities by various actors. Also NGOs involved in 3D peacebuilding employ R2P as a leading principle in their operations or assessments (Cordaid, 2013; Oxfam Novib, 2009, p. 24). It came to be used as a political motivation to justify a wide range of actions (Bellamy, 2010, p. 144; Marks & Cooper, 2010, p. 119). Another side effect of broader use of R2P is that it became part of the general language used in the response to human security threats. This means that its focus has widened, and more and more situations are getting approached with reference to the R2P principle. For example, protecting civilians from war crimes clearly also implies taking action before the tragedy takes place (Bellamy, 2010, p. 159). In fact, R2P does not only respond to matters of human security, but covers the broader chronological range of prevention, reaction, and rebuilding. Since this range also includes various fields such as development, R2P can be viewed as a holistic principle (Marks & Cooper, 2010, pp. 97-103), yet diluted, and employed for a broad approach to peacebuilding.

---

²⁶ 'Westphalian' elements in international relations are discussed on p. 12.

²⁷ 'Responsibility to Protect' is in some literature alternatively referred to as 'RtoP'.

²⁸ International Commission on Intervention and State Sovereignty (ICISS).

²⁹ The integration of sovereignty in the concept of R2P is in fact contradictory (Mulder, 2014, p. 535).

Criticism: Liberal Peacebuilding and Human Rights

Peacebuilding is criticized for having a dominant modern liberal perspective. Aspects of such a perspective are, for example, hasty effort for democratization, a free, privatized market economy, and a rule of law, and the promotion of human rights (Heathershaw, 2013, p. 275; Lemay-Hébert, 2013, p. 242). It is assumed that the inclusion of different aspects and different actors into the peacebuilding concept lies at the heart of liberal peacebuilding. The combination of development and security agendas would blur and problematize both approaches, and lead to a Western, liberal model for peace to fit the international framework (Lemay-Hébert, 2013, pp. 242-3). Moreover, the growing number of actors involved in peacebuilding and referring to R2P, leads to a wide variety in focus between countries and agencies, all emphasizing their own strengths and key messages. This would result in a supply-driven, rather than a demand-driven approach to peacebuilding (Barnett, Kim, O'Donnell, & Sitea, 2007, p. 48).

The broad use of peacebuilding, ideologically undergirded by R2P, gives an increasingly central role to the post-World War II, UN-rooted concept of universal human rights as an ethical norm. Human rights have always undergirded UN peacekeeping, which evolved from the principle of *just war* to *humanitarian interventions*, to the *Responsibility to Protect*. It fits the present concept very well: R2P is actually a responsibility to protect (a selection of) human rights, strongly connected with security, peace, and development (Marks & Cooper, 2010, p. 90; Miller, 2007, p. 3). This central place of human rights is remarkable for two reasons. First, although the ideology of protecting human rights – especially its ultimate consequence of armed force intervention – is in permanent tension with state sovereignty (Evans, 2008, p. 285), it became the backbone of international law of conflict. In fact, it is crucial in all of international law (Johnson, 2013, p. 3). Johnson argues that the human rights discourse is not the ideal perspective to emphasize military peacebuilding efforts, partly because it lacks a clearly religious approach. According to Johnson, religious resources may offer alternatives to the human rights perspective. Such resources are, for example, the concept of natural law as an ultimate system of things, divine moral commands, and the emphasis on neighbor love (Johnson, 2013, p. 13). Second, although presented and defined as universal, human rights may appear to embody many Western, liberal ideas such as equality, individualism, and the dominance of a juridical system. Moreover, civil and political rights have traditionally been distinguished and viewed as superior to rights that concern culture, economics, or social matters, such as gender (An-Na'im, 2005, p. 67). Such perceptions can be problematic, for example those in Islamic societies where UN military humanitarian interventions take place. People in those societies may experience the universality of the concept, which does not account for context, and the Western, liberal perspective in its contents, as Western coercion. The distinguished civil and political rights may be viewed as especially relevant for wealthy Western elites (An-Na'im, 2005, p. 67). Geopolitical superpowers have actually been suspected of promoting their foreign affairs policies by reference to human rights (An-Na'im, 2005, p. 68). Generally, human rights are not legitimized equally by every (religious) community. In sum, the human rights paradigm seems rather inconvenient for ideologically undergirding peacebuilding, and may contribute to a liberal appearance of peacebuilding.

Conception of Peacebuilding

In this section I have outlined the idea and evolution of peacebuilding, and observed a broadening and increasingly inclusivist trend with respect to both its concept and its ideology. For the purpose of this thesis I choose to maintain a broad conception of peacebuilding – a multi-faceted, multi-layered, long-term effort to stabilize and rebuild societies and their states, concentrated on post-conflict periods and precaution measures to prevent conflict, but also overlapping the peacekeeping stadium. This effort preferably works from an idea of human security, and therefore its objectives and approaches should be based on what effects they have on people – at both the individual and the community level – and also allow for pluralism. Peacebuilding's broad scope in activity, focus, level, policy, and applicability, caused

the similarly broad scope of actors to all maintain their own ideas and priorities with respect to what peacebuilding is, leading to a diffused, diluted concept. Methodically however, by using the broad understanding, peacebuilding can be viewed as an umbrella concept for all actors nowadays involved in the fields of preventing conflict, responding to, and rebuilding after conflict situations, and development. In this thesis *peacebuilding* is therefore used as a means to refer to this core business.

The discussions in this section show that peacebuilding shares important roots and characteristics with the field of international relations, such as a presumed Westphalian heritage, the importance of state sovereignty, strong adherence to the UN, and a dominance of Western perspectives. Moreover, the practice and theory of peacebuilding are products of cooperation of transnational organizations and international law and treaties. I argue that peacebuilding can be viewed as an extension of international relations, and therefore plausibly shares its secularist nature. Furthermore, the trend of broadening conceptions and inclusion of more and more actors and agendas in the field of peacebuilding is associated with existing international relations frameworks. Religion, therefore, may pose a problem for peacebuilding in similar ways as for international relations. For example, in peacebuilding, laws and administrative procedures are not only part of the common language of international relations, they are actually implemented in host regions as part of state enforcement efforts. Approaches of understanding religion in peacebuilding may actually impact which groups are given authority, and which are fought. Secularist assumptions with respect to religious intolerance or secular democracy may cause actual disregard of religious aspects of politics. In peacebuilding, secularism can become a matter even more urgent than in international relations, since these frameworks are employed to actually rebuild a broken society. Moreover, peacebuilding's broad and inclusivist character, and its ideology of human rights, may lead to a difference in, and perceived incompatibility of perspectives.³⁰ It is however in the interest of the above described conception of peacebuilding to align perspectives as much as possible. In the argumentation of An-Na'im, I emphasize that differences in background do not necessarily make perspectives incompatible (An-Na'im, 2005). With respect to peacebuilding, I argue that it is necessary for peacebuilders, including policymakers, to employ, publicize, and reflect on well-deliberated understandings of important concepts such as religion – and therefore secularism – and human rights. These should give recognition of, for example, pluralism of religion and secularism, contextual relevance with respect to human rights, and the interdependence of those three concepts. This thesis is meant to analyze the scope, contents, and contexts of such understanding, specifically that of religion, and the way it is approached in Dutch 3D peacebuilding. In the next section I narrow the research down to this field.

§ 2.2 The Dutch 3D Approach

Large-scale Dutch peacebuilding efforts have, since the 1990s, shown an increasing tendency of cooperation among actors involved. The initiative for more integration originated with the military, and was picked up by other government agencies, and NGOs as well. During the extensive peace mission in Uruzgan, Afghanistan (2006), this idea of more cooperation and integration was employed for the first time at a large scale and at various levels. Over the last decade, it has been further conceptually developed, and implemented. But with the incorporation of various actors, various interpretations arose. Consequently, the concept is criticized mainly for being rather vague. In this section I discuss the evolution of integration and cooperation in Dutch peacebuilding. I argue that this development is in accordance with the broadening and increasingly inclusivist trend, observed in the conceptual and ideological evolution of peacebuilding in general.

---

³⁰ For example, Western peacebuilders may think of human rights as universal and crucial for peacebuilding, whereas in Islamic societies hosting peace missions, human rights may be conceived of as Western coercion.

Origins of a Comprehensive Approach

Initiated about a decade ago by the North Atlantic Treaty Organization (NATO) and governments of Canada and several European member states, including Denmark and the Netherlands, a form of organizational cooperation in peacebuilding was established. Founded as an alliance in the Cold War, NATO needed to redefine its tasks after the 1980s, since defending territories had become a less urgent matter. NATO's military capabilities did not suffice to meet the new expanded goals of post-conflict stability and reconstruction. In the beginning, endeavors of widened focus consisted of mere situational arrangements – practical responses to more than just security matters (Petersen & Binnendijk, 2007, pp. 1-3). In NATO's perspective, the so-called *comprehensive approach* would bring development and military elements closer together. This cooperation was supposed to make reconstruction of state and society easier (Williams, 2011, p. 65).

The idea of a comprehensive approach to on the one hand military peacekeeping operations, and on the other hand civil peacebuilding activities, was picked up enthusiastically by the Dutch Department of Defense (DOD) and the Departments of Foreign Affairs (DFA) and Development. Those are the agencies that, together with civil society organizations, form the 3D platform (Defense, Diplomacy, Development) – a name for the comprehensive approach, maintained, among others, in the Netherlands. *Defense* hereby refers to DOD, directed by and viewed as a tool of the government, and *diplomacy* represents diplomatic practice and other activities of DFA. The *development* element distinguishes between the – in DFA subsumed – governmental Department of Foreign Trade and Development, and the complete spectrum of nongovernmental development organizations.³¹

This cooperation further developed during *Task Force Uruzgan* (TFU, 2006-2010), the large contribution of the Netherlands to the *International Security Assistance Force* (ISAF) in Afghanistan. Here, the 3D concept was implemented in practice. It must be viewed as a framework in which various agencies and organizations, beyond their differences, maintain a level of coherence, rather than an outlined method of operation for peacebuilding. This means that every actor involved holds on to its normal planning, goals, and methods, while at the same time consulting with other actors and, to a certain extent, aligning goals (Lijn, van der, 2011, p. 27). As a result, there are as many definitions of what 3D actually entails as there are actors involved (Lijn, van der, 2011, p. 24). Moreover, every 3D mission had its own situational and organizational context, as well as its own goals. A short description of TFU, however, gives an idea of what a 3D mission may look like.

The 3D Approach in Practice: Task Force Uruzgan

The governmental part of TFU consisted of a battle group and a Provincial Reconstruction Team (PRT). The battle group's task was to stabilize and secure both Uruzgan and the TFU – including its personnel. In the PRT only a part of the staff was military. The rest of the team consisted of civilians, for example, advisors in politics, development, and culture, and civil-military functional experts (CIMIC), specialized in a diversity of developmental, cultural, and economic fields. Despite this civilian presence, the military was still the PRT's dominant element (Lijn, van der, 2011, p. 33). The nongovernmental part of Dutch peacebuilding activities in Uruzgan consisted of aid and development organizations. A number of them met before the mission started, and discussed possible contributions. These meetings continued during

---

³¹ In the same line lie several other endeavors, in which the Dutch military cooperates more closely with civil experts in peacebuilding operation contexts. These have resulted in various initiatives that took the shape of DOD divisions. For example, the *Civil Military Cooperation* department (CIMIC) have since the late 1990s contributed to force protection and force acceptance. It builds a network in the region, and uses that to show the necessity of the peace mission in order to rebuild state and society. Another civil-military initiative is *Integrated Development of Entrepreneurial Activities* (IDEA), which started in 2001 and helps to build small scale economic capacity (Homan, 2007, pp. 63-64).

the mission: NGOs organized themselves – and Afghan partners – in the so-called Dutch Consortium for Uruzgan (DCU). DFA pressured NGOs to participate in the DCU, and gave access to government funds to the ones that did so (Lijn, van der, 2011, pp. 33-34).

During the mission, the general level of coherence was not extremely high. DFA and DOD only partly synchronized their planning – the mission was not a joined effort design. The military had trouble with the reconstructive face of the mission, a political wish, and maintained the combat mind-set. It also perceived its own role as leading. Reconstruction remained mainly in the hands of the development advisors, mandated by the Department of Development Cooperation (DDC). They operated free from military mandates, but needed the military for protection and support of their projects. Integration of different actors and their planning worked best in the field, and at the lower levels (Lijn, van der, 2011, p. 34). The geographical *ink spot strategy* was established to center activities of various partners in two populated areas first, and expand from there. However, most governmental development effort operated outside the designated ink spots as well. The PRT and Dutch NGOs functioned as consults (Lijn, van der, 2011, pp. 34-35). As the mission progressed, cooperation improved outside the field as well, and the regular meetings became more efficient and productive. This was a result of a trial and error learning curve. The reconstruction element gained ground due to improved security, and the overall mission became more civilian and included more Afghan actors.³² From 2009, the TFU was led by a dual-headed leadership, a military commander and a Civil Representative. The two leaders consulted on a daily basis, and both of them needed to sign off on military orders. Conflicts were dealt with locally, and only rarely did the Dutch government intervene (Lijn, van der, 2011, pp. 35-36). In the late stages of TFU, the 3D approach became increasingly effective, because of institutional integration of plans and briefings, not only between Dutch military and civilian actors, but also in consultation with Afghan authorities. Furthermore, the presence of NGOs increased, which improved their own security and that of the population. In order to give the TFU a face as civil as possible, it facilitated NGOs wherever it could, so as to increase their number. This included providing them with information, security, and general support (Lijn, van der, 2011, p. 37).

3D Further Developed

In theory, the idea of 3D has two angles, a thematic and an organizational one (Lijn, van der, 2011, pp. 24-25). From a thematic perspective, 3D addresses the overlap between three fields – government, socio-economics, and security.³³ Organizationally, many of the Dutch actors operating in Afghanistan and working on these fields, strove for more coherence in approach and structure. 3D entails a *whole-of-nation* idea: All sorts of actors participate (Lijn, van der, 2011, pp. 24-25).

The 3D approach is not applied in all intervention situations. Some governmental operations are strictly diplomatic, or military. Of course, development NGOs work independently for the most part. Only in very complex situations the 3D approach is used (Lijn, van der, 2011, p. 25). The three extensive 3D missions of the last decade were part of UN-mandated peacebuilding missions: Uruzgan (2006-2010) and Kunduz (2011-2013), both in Afghanistan, and Mali (since 2014).

The most recent conceptualization of the cooperation and integration effort is called the *Integrated Approach*. In this format, the cooperation between government agencies involved is further solidified (DFA/DOD/DFTD/DSJ, 2014, p. 3). A high level weekly meeting fine-tunes missions and operations. Also, since 2013, government expenses for this integrated approach of various departments are merged into a combined budget (DFA/DOD/DFTD/DSJ, 2014, pp. 21-22). In order for the different agencies and actors to

---

³² One of the TFU's ideas was: "putting an Afghan face on everything" (Lijn, van der, 2011, p. 36).

³³ These are three thematic fields that needed and received attention in Uruzgan (Lijn, van der, 2011, p. 24).

get to know one another and to be able to communicate and operate more efficiently, they train together in large-scale simulation exercises (DFA, 2014, pp. 3-4). Exercise Common Effort 2011 was an example of such a training.

Criticism

Critics of the 3D approach point out that the concept can be rather vague. Both Canada and the Netherlands define 3D very broadly, which helps generating political support for going into peace operations. But vagueness entails the risk of using generalities in theory, and lack of direction in practice. Sometimes this inclusivism results in the strive for integration and coherence becoming a goal instead of a tool (Lijn, van der, 2011, pp. 24-25). More pragmatically, problems arise in cooperation between the various organizations. As 3D evolved, differences in perspectives became apparent. As a concept, 3D is interpreted differently by its main participants, and various groups within those agencies. For example, integrationists mean to converge methods and ideals of all three perspectives, whereas segregationists hold on to variation in identity. Among the development agencies, some organizations are principally neutral, some cooperate in 3D enthusiastically, and some maintain a more pragmatist attitude (Lijn, van der, 2011, p. 26). Two main actors, the military and development organizations, often hold prejudiced attitudes against one another, hindering smooth coherence. For example, NGOs often emphasize their neutrality, their more extensive commitment, and their focus on local communities, rather than short-term operational objectives and force protection, which are common focus points for the military (Homan, 2007, pp. 65-66). Within national politics, the 3D approach is criticized, for example, for being a mere theoretical exercise, for missing balance between military and civil elements, and for the illusion of cooperating on an equal basis with other countries (Broer & Alberts, 2013). Finally, there is the issue of overlapping budgets. Funds meant for development work are sometimes said to be used for military ends. Clearness in budgets becomes more difficult as integration increases (Schirch, 2010, p. 3).

3D Peacebuilding

Over the years, Dutch development activities and contributions to UN peacekeeping missions have evolved more and more in the direction of cooperation between diverse agencies and integration of their relative approaches. Central in this evolvment is 3D, a concept of coherence between the fields of defense, diplomacy, and development, which was implemented in three extensive peace missions of the last decade. Since in 3D many different actors operate on various levels, and aim for long-term security, stability, and development, I posit that peacebuilding, in its broad conception³⁴, is the core business of this 3D approach. The resulting field of *3D peacebuilding* is the research field of this study. Its development agrees with the broadening and increasingly inclusivist trend, observed in the concept and ideology of peacebuilding in general. Considering both the content and context of this trend³⁵, it is necessary to emphasize the role of religion in peacebuilding. Therefore, in the next section, I discuss the relevance of serious consideration of religion in a 3D peacebuilding context.

§ 2.3 The Relevance of Religion to the Field of 3D Peacebuilding

Within the field of 3D peacebuilding, religion could be an important aspect in various ways. In this section I argue that in order to be effective, peacebuilding actors need to be aware of the various ways in which religious aspects can play a role, with respect to conflict regions on the one hand, and the peacebuilders themselves on the other. Since the 3D concept in Dutch peacebuilding efforts follows an inclusivist approach, religion ought to be an important element. Moreover, because 3D puts different sorts of actors around the same table, it provides an excellent platform for discussing religious aspects of peacebuilding and learn from each other's insights.

---

³⁴ See p. 32.

³⁵ See p. 32.

Religious Peacebuilding

An important voice in the debate on religion in peacebuilding is Appleby, who at the turn of the century published an extensive study in religion's role in violent conflict and reconciliation (Appleby, 2000). In the context of conflict and peacebuilding, Appleby argues, religion cannot be ignored (Gopin, 2001, p. 158). He recognizes two extreme positions for religious actors in conflicts: On the one hand there are actors of religious fundamentalism, easily falling into violence, on the other hand there are those religious actors that advocate peace (Gopin, 2001, p. 158). Religion is frequently assessed as either the one or the other. According to Appleby however, both positions are a product of a reductionist view of religion. They do not recognize religion's humanizing character, which could contribute greatly to human rights, or the power of its principles that may get adherents to exhibit extreme violent behavior (Appleby, 2000, pp. 7, 10). Appleby views religion as an ambivalent force with both positive and negative characteristics, which should be studied for each particular context separately. This way, religion is very well able to contribute to peacebuilding. Such contributions, either direct by religious actors, or indirect via values, communities or debates, sum up in the term *religious peacebuilding* (Appleby, 2000, pp. 7, 10). With respect to studying peacebuilding, Appleby argues for an interdisciplinary approach that does justice to the interwovenness of its various aspects, such as religion and human rights (Gopin, 2001, pp. 158-159). Appleby's argumentation underlines the necessity for peacebuilding actors to seriously consider the concept, understanding, and contextual particularity of religion, as well as its interdependence with other important aspects of the field. The concept of religious peacebuilding has been taken up by several authors and organizations ever since. In a narrow sense, it refers to peacebuilding done by religious actors. In a broader view it comprises a sense of peacebuilding that includes religious actors, values, and communities, and considers its embeddedness in conflict and society (Dubois, 2008, p. 8).

Conflict Regions

In a peaceful society, religion's role may already be quite extensive. It can provide the moral construct of a society, and undergird social norms and values. Moreover, since religion addresses issues that form the basis of social and individual life, such as matters of ethics, transcendence, security, impermanence, fear, and freedom, it can be of existential nature and value (Dubois, 2008, p. 1). Because of its fundamental nature, religion can be embedded in a variety of societal contexts, such as politics, economics, and the juridical system. The ways in which religion impacts politics, for example, and therefore diplomacy, are analyzed by Fox. He argues that belief systems have a large influence on political leaders and their rank and file. Also, he points out that policies are often legitimized through religious moral convictions, and that religiously inspired politics has a big role in international relations (Fox, 2001, pp. 59, 65-66). The relationship between religion and politics is not unidirectional. Religion always has to deal with the political climate, or, for example, interfering policies.

With regard to conflict situations in regions where religion is a large societal factor, it may be even more important to notice and consider religion than in a peaceful society. This probably offers insight into motivations, identities, and possibilities. Studying the relationship between religion and violence, for example, can provide a deeper understanding of a conflict. Religious conflict regions outside the Western world have over the past decade quickly been associated with violence and terrorism. This negative link makes sense: Religion often has a big part in the religious terrorist's narrative. The meaning behind symbolism of the chosen targets, the embedding in religious frameworks in videos claiming responsibility, the ways of presenting motives, enemies and the self, and also the ways support is assumed – all these elements may be religiously presented, creating a religious theater of terror. To a certain extent these may also be religiously motivated (Juergensmeyer, 2003). Attempts to weed out terrorists without taking a proper look into their support and motives may cause new seedbeds for terrorism, especially when a strong state apparatus is lacking. In a Dutch newspaper, head of NGO IKV Pax Christi, Gruiters, warns

against the risk of combating terrorism while disregarding underlying motives (Gruiters, 2013). Situations with a failed state leave a void, allowing influence of other actors and ideas. Religious institutions often hold when state structures collapse, and religious reasoning may fill the gaps.

Aside from this possible relation with violence, religion may be a factor in conflict situations in other respects as well. The constructive impact of religion in failed states can be enormous (Grotenhuis, 2008, p. 90), and so can its contribution to economic development, politics, and social reconstruction. For example, people may easily fall back on religion when they live in uncertain times of crisis. A conflict that is pulled in an international context, as is the case in many situations where terrorism in the name of Islam is fought, strongly diminishes safety and security. In search of some grip, religion offers identity, especially when combined with another strong group marker such as nationality (Kinnvall, 2004, p. 742). Another example is the role religion can have in reconciliation. Shore analyses the argument that if religion was a factor in the conflict, it must also be a factor in conflict resolution (Shore, 2009, pp. 1-2). She emphasizes the possibilities of positive contributions religion can make, such as its strong morals, its often extensive network, and its role in civil society. However, in line with Appleby, she also points out religion's ambivalence, taking the Truth and Reconciliation Committees of South Africa as an example: Aside from its role in Apartheid, Christianity also played an ambiguous role in setting the terms for reconciliation. But, as Shore argues, its meddling was necessary in order for the society to make the transition toward new, more democratic morals. A post-Westphalian, Realist approach, which would marginalize religion in the public sphere, could not have had the same results (Shore, 2009, pp. 173, 180).

Furthermore, networks of religious communities are important in the infrastructure of the civil society. Transnational religious networks and Faith-based Organizations (FBOs) make very important and useful tools for rebuilding initiatives (Haynes, 2007, pp. 40-43; Olowu, 2011, pp. 55-65). Religious networks can provide peacebuilders with information, but also organize support at all levels. They are quite stable, and likely to remain intact even when state structures have ceased. Because they use different resources, they may offer an alternative basis for peacebuilding (Dubois, 2008, p. 9). FBOs do not have to build up a network from scratch, but may be able to communicate, recruit, and finance through existing structures (Dubois, 2008, p. 10).

Finally, religion's active ethical convictions can be big assets for peacebuilding. Amstutz puts forward the idea of forgiveness, for example, as the best way of restoring communities after conflicts, because of its focus on individual and social moral reformation, instead of sidelining or repairing wrongdoings (2005, pp. 5, 231). Forgiveness, when it has roots in religion, must be extended from the relationship between a god and a human being to the interpersonal and intercommunal level, in order to become a political process (Amstutz, 2005, p. 224). Ter Haar emphasizes the great transformative force, the bottom-up enabling power, and the value of religion and its spiritual capital. She argues that in religious worldviews the spiritual dimension is integrated in the total society and worldview. Spirituality also has specific value for empowerment in religiously engaged societies (Haar, ter, 2011, pp. 5, 19-25). Moreover, peace itself may be mandated through religion by means of its values and convictions (Dubois, 2008, p. 9). Peace-seeking qualities of religions ought to be part of the peacebuilding process, since justice, peace, and tolerance are often central aspects of religious teachings. As long as religious pluralism is acknowledged, as Tarimo argues, those principles may prevail over, for example, religious intolerance (2010, pp. 388-90). At least they are worth taking into consideration.

To sum up, whether religion may be instrumentally usable, offer specific insights, be of influence on individual and social dynamics, or can make all groups in the rebuilding society feel acknowledged and represented, it is a comprehensive framework that must be taken into serious consideration for any

peacebuilding efforts. There cannot be an inclusivist, integrated, 3D approach to peacebuilding that marginalizes or even disregards religion.

The Peacebuilders

Besides its relevance in conflict regions, religion is important for peacebuilders as well. Much of what is previously discussed can be applied to the perspective of peacebuilding actors: I argue that serious consideration of religious dimensions of a conflict region may well improve efficiency with both civil and military 3D organizations. NGOs and diplomats would do well to look into local religious ideas and attitudes, and study the ways these impact the field they operate in. Perhaps the most direct benefit would be improved contact with local people, thanks to specific know-how. Better contact will subsequently improve opportunities to operate. For military actors matters are more delicate. Given their explicitly and unmistakably military identity, they are likely to be perceived as aggressive foreign actors. In order to gain support from local civilians, the Dutch military (among others) works with the principle of *winning the hearts and minds of the people* (Doctrinecommissie van de Koninklijke Landmacht, 1999, p. 94). This means that obtaining the goodwill of the local people is an important prerequisite to be able to do the job, and even an essential part of the job. *Winning hearts and minds* is presented as a useful method, but also as one of the goals of military peacebuilders (Doctrinecommissie van de Koninklijke Landmacht, 1999, p. 94). The possible efficiency and empathy benefit from serious consideration of religion should affect both methods and goals. Context analyses and assessments form a starting point for formulating these goals and methods. It is plausible that the inclusion of religion in the assessment has an impact on, for example, prioritizing communities and human security over catching terrorists.

Religion can, as argued, be essential to many aspects of life. Ways of thinking, ideas about morality, social organization – these are all deeply rooted in traditions. They are fundamental elements and form a basis for a wide range of societal constructions and assumptions, from common social conduct to the organization of politics and the military apparatus. This is not only the case in the conflict region, but in the background of Dutch 3D actors as well. Because such religious roots are sometimes forgotten about in highly secular societies, and because they may be less visible in the more homogeneous home situation, it is important to raise awareness. After all, when confronted with different ideas in a conflict situation, it is plausible that the relevance of these fundamental assumptions increases drastically. The same goes for general understanding of religion, the secular, and the state. For example, modern liberal understanding of religion and its role in the public sphere may lead to peacebuilding organizations marginalizing religious issues, simplifying and homogenizing religious traditions, or showing general incompetence in addressing religion (Powers, 2010, pp. 345-6). In order for an organization (or military division) to position itself, it may be wise to be familiar with local views. This way, the organization may increase its ability to clarify its own identity, its values, and the things it does or does not respect or tolerate.

In 3D organizational cooperation, various actors operate from very different ideas. With respect to NGOs, some organizations are founded on a religious basis, have roots in religious thought, or are extensions of religious institutions and funded by their members (Cordaid, 2014; Stichting Samenwerkingsverband PAX, 2014). Other NGOs remain strictly neutral, free from any religious or political association (Rode Kruis, 2014). With respect to government elements of 3D peacebuilding, it is mainly Dutch national politics pointing out the ideological directions. Because the peace missions are part of UN mandates, policywise they need to fit into that UN frame of reference. These different backgrounds entail different ideals, and therefore different goals and methods as well. Being familiar with each other's backgrounds – including religion – seems an advantage. After all, in the inclusivist, integrated approach of 3D, the various organizations need to cooperate at one level or another.

Challenges

Including religion in the peacebuilding framework is not without challenges. Apart from the conceptual understanding of religion³⁶, a big issue is its ambivalence. Furthermore, domains of religion and certain disciplines of peacebuilding, such as security or economic development, might not communicate very easily, due to different vocabularies (Marshall, 2001, p. 345). It requires effort and open-mindedness to empathize with understandings of religion fundamentally different from your own (Dubois, 2008, pp. 12-13).

Conclusion

In this chapter the research field was discussed, and narrowed down to, what I call, *3D peacebuilding*. For the purpose of this thesis I maintain a broad conception of peacebuilding, with respect to its stadia, actors, goals, perspectives, and assumptions concerning peace, conflict, and rebuilding a nation-state. This broad and inclusivist idea of the concept, as well as the ideology of peacebuilding, has evolved over time. The development of the 3D concept in the Netherlands agrees with this trend. Its actors, activities, the way these are approached, and its overall conception, are all in line with this broad concept. I argued that this research field can be viewed as an extension of international relations, with respect to its cultural roots and conceptual, ideological, and organizational affiliations. Moreover, the broadening and increasingly inclusivist tendency in peacebuilding leads to vagueness and blurring of agendas, which may increase the role of existing frameworks (international relations), and ideologies (liberalism). Because of these similarities with international relations, and its broadening conception, peacebuilding could be prone to secularist assumptions, similarly to international relations. I pointed out the relevance of serious consideration of religion in a peacebuilding context. Furthermore, I emphasized the need for peacebuilders to reflect on the way they understand and approach concepts such as religion, secularism, and human rights. In this thesis I analyze the field of Dutch 3D peacebuilding for the way it regards, understands, and approaches religion. In order to guide and specify that analysis, in the next chapter I discuss methodology.

---

³⁶ See the discussion that starts on p. 22.

Chapter 3

Methodology – Ideological Discourse Analysis

In this chapter I further specify the parameters of the research. This means that I describe its focus and confines, and also discuss the methodological approach and the selection of data.

§ 3.1 Research Terminology and Confinements

The research employs a broad concept of peacebuilding, based on the ideology of R2P. It comprises the diverse activities of prevention, conflict resolution, and rebuilding. Within that field, it is confined specifically to the three major Dutch 3D peace missions of the last decade, as indicated before, those in Uruzgan, Kunduz, and Mali (DFA, 2014, pp. 5-6). I use the term *peace mission* to refer to the context and activities of these 3D efforts. The official UN term for military interventions in violent conflict situations is *peacekeeping operations* (UN Peacekeeping, 2014). However, *peacemaking*, *peacekeeping*, and *peacebuilding* are concepts associated with specific goals and time dimensions, and the term *operations* can easily be associated with the military. I choose to use the term *peace missions* for 3D operations, because it may include all three stadia, does not emphasize the military, and therefore better reflects the broader aim of overall peacebuilding. Moreover, it is a direct translation of the term for such efforts most commonly used in the Netherlands; *vredesmissies* (Rijksoverheid, 2013; Vuren, van, 2010).

In analyzing the Dutch 3D peacebuilding discourse for its consideration, understanding, and approach of religion, the element of religious spiritual care among the ranks of the 3D actors falls outside the scope of this research. This is partly due to the individualist nature of spiritual care. More importantly, however, it is a field that in principle remains limited to the context of the peacebuilder, and does not directly cross perspectives. The matter of military chaplaincy is, however, shortly discussed with respect to the role of the chaplains in dealing with religious matters other than spiritual care.

§ 3.2 Methodology

To study a broad phenomenon such as 3D peacebuilding, clarity is required about the object of research. I take its discourse as that object. Apart from the actual peacebuilding practice, which falls outside the scope of this study, 3D consists of various policy documents and background literature, but is also shaped by the way employees and people involved with 3D actors talk about it. This is what I refer to as the *3D peacebuilding discourse*. This section first introduces the idea of discourse in general. Next, I present the data selection. Finally, the actual method used for analyzing the data is discussed. I argue that *discourse analysis*, since it concentrates on underlying ideologies and attitudes, is the best method for analyzing 3D peacebuilding's consideration, understanding, and approach of religion.

The Object of Research: Discourse

Since it goes deeper into texts than general content analysis, the field of *discourse studies* is the ultimate approach for doing research to social phenomena by looking at verbal utterances in their context, either spoken or written. The approach was utilized in the early 20th century by Foucault, and has since then developed into a cross-disciplinary methodology for analyzing discourse. Here, *discourse* refers to all verbal expressions that together determine the way an issue is put into perspective. The genres of the sources can be diverse, from official documents or books to press interviews or public opinions rendered in mass media. Many discourse studies can be typified as *critical discourse analyses*. These studies originate from various academic fields and rest on three pillars; critique, power, and ideology (Wodak & Meyer, 2009, p. 1). This means that they maintain a problem-oriented agenda to critically address social situations, relations, or ideologies, describe or de-mystify them, and increase awareness about them (Wodak & Meyer, 2009, pp. 3, 7). Often, a main focus lies on unravelling power relations of domination and creating self-reflection, so that critical studies may contribute to emancipating suppressed groups

(Wodak & Meyer, 2009, pp. 7, 19). Power plays a role as well, when the objective is to expose ideologies. After all, ideologies can guide reasoning and actions (Wodak & Meyer, 2009, p. 8). In general, the aim to enlighten and uncover is what characterizes the studies in this field as critical. According to Wodak and Meyer this intention implies certain moral convictions of the researcher, and they argue that the critical discourse analysts need to keep in mind their motives, values, and position (2009, p. 7).

When a research method is centered around text and talk about a subject, that is the discourse, it is assumed that analyzing this discourse generates insights into perceptions of, and approaches to the subject and the social situation in which it is embedded. The socio-cognitive approach of Van Dijk accounts for this matter by strongly connecting discourse, cognition, and society (Dijk, van, 2009, p. 64). In this approach Van Dijk argues that expressions that form a discourse are uttered by social actors whose subjective experiences and opinions are part of “collective frames of perception” (Wodak & Meyer, 2009, p. 25). A social cognition is constituted by these frames Van Dijk calls *social representations*, such as knowledge, moral values, or ideologies (Dijk, van, 2009, p. 78). This category of social cognition aligns with the notion of ideology used in the hypothesis of this research. Critical discourse analysis has roots in various disciplines. Nevertheless, many studies build their methods to a certain extent on linguistic and semiotic categories (Wodak & Meyer, 2009, pp. 19-24). Whereas micro-level analysis of linguistic forms is a widely used method, in this thesis I focus more on the social representations of ideologies, attitudes, and topics. This approach allows for a somewhat larger data selection. Moreover, considering that much of the data does not show any explicit references to religious issues, as the analysis will demonstrate, and also considering the diffuse nature of indicators of a secularist ideology, a linguistic, micro-level analysis would be less suitable for the purpose of this thesis.

Data Selection: The 3D Peacebuilding Discourse

The following data are analyzed: First, the *article 100 letters* of the three main 3D missions to Uruzgan, Kunduz, and Mali, second, several policy documents and texts on organizations’ identities and approaches, third, interviews with people engaged in 3D organizations and religious issues, and finally, several documents to which the informants have referred.

Source	Source Type	Extra Information
Artikel 100 brief over een Nederlandse bijdrage aan (MINUSMA)	Article 100 Letter	Mali, 2013
Brief over geïntegreerde politietrainingsmissie in Afghanistan	Article 100 Letter	Kunduz, 2011
Parlement Uruzganbesluit 2005	Article 100 Letter	Uruzgan, 2005
Beleidsbrief ‘Respect en recht voor ieder mens’ (DFA)	Policy Literature	Referenced by Brandsma and Merks
Cordaid, About Us	Policy Literature	Website
Kamerbrief pilot vrijheid van godsdienst en levensovertuiging (DFA)	Policy Literature	
Landmachtdoctrine Vredesoperaties (DOD)	Policy Literature	Referenced by Brinkel
Oxfam Novib, Over ons	Policy Literature	Website

P. van den Berg (Cordaid)	Interview	12 December 2013
A. Brandsma & E. Merks (DFA)	Interview	25 April 2014
T. Brinkel (DOD)	Interview	28 November 2013
R. Knops (MoP, CDA)	Interview	6 March 2014
P. Kuijper (Cordaid)	Interview	12 December 2013
A. van Lookeren (Oxfam Novib)	Interview	22 September 2014
R. Richardson (DOD)	Interview	21 January 2014
F. Ubachs (DFA)	Interview	27 November 2013
Context Analysis Uruzgan Province (Dutch Embassy, Kabul)	Diverse Documents	Referenced by Van den Berg
Politieke Zaken, Cultuur en Publieksdiplomatie (DFA)	Diverse Documents	Referenced by Ubachs
Practitioners' Guide (KCRD)	Diverse Documents	
The U.S. Army Marine Corps Counterinsurgency Field Manual	Diverse Documents	Referenced by Brinkel

Article 100 letters are the realizations of article 100 of the Dutch constitution, which states that if the Cabinet decides to deploy Dutch armed forces for maintaining international order, including humanitarian assistance, the parliament has to be informed about these projects (PDC, 2008). In these documents the government formulates not only its plans, but its motivations and objectives as well. All three letters are about a 3D-framed mission, therefore involvement of the Departments of Foreign Affairs and Development is implied. They show with which intentions, ideas, and background assumptions Dutch governmental 3D organizations approach these peacebuilding missions. In addition to the government perspective, NGOs bring in other approaches that are rooted in their identity. Therefore, a look into texts in which these organizations expand on their identities enhances the picture of intentions, ideas, and assumptions. This information is found in the *about us* sections on their respective websites. Other policy documents include, for example, the *Practitioners' Guide* published by the Knowledge Center Religion and Development (KCRD), a joint initiative of religiously based development NGOs and the Department of Development (KCRD, 2014).

The interviews I conducted with people inside 3D organizations shed further light on the way religion is considered in a 3D peacebuilding context, and what factors are of influence in that field. In order to gain insight in various approaches, at least two representatives of each of the 3D perspectives were consulted.³⁷ All informants were chosen because they have more than average insight into the way their organization deals with the issue of religion. The following overview introduces all informants that contributed to the data collection. Arne Brandsma and Elke Merks are both Department of Foreign Affairs

---

³⁷ Transcriptions of the interviews are included as appendices. That is except for the interview with Brandsma and Merks of the Department of Foreign Affairs (25 February 2014), who did not allow the interview to be recorded.

employees and both have experience in international development and diplomacy. Brandsma has a position in the section multilateral institutions and human rights, and Merks in the section that coordinates political relations with the UN. Paul van den Berg has the position of political advisor with Cordaid, a Catholic development NGO. He keeps track of political developments and is involved in 3D activities of all sorts. Theo Brinkel, a former Member of the Parliament (MoP) for the Christian Democratic party (CDA), teaches International Security at the Dutch Defense Academy. His research is focused on the relationship between religion and security. Raymond Knops is a former military officer who was deployed in the Iraq and Afghanistan missions. He is now an MoP, and spokesman for the CDA on matters of defense. Piet Kuijper is policy advisor for the Catholic identity with Cordaid (NGO). He is also involved with the KCRD and seeks to engage academic research into international development discourse. Late Rudy Richardson taught methodology at the Dutch Defense Academy (and other institutions), during the time I met with him, and he was a leading researcher in the field of ethnic and cultural diversity within the military.³⁸ Frank Ubachs previously had a unique position within the Dutch Department of Foreign Affairs, as a single central junction for everything that referred to religion in one way or another.^{39 40}

Before and during the interviews, sometimes references were made to (policy) documents. Because informants appealed to these documents I included them in the data collection. Combined, all material discussed gives an overview of the discourse of 3D peacebuilding with respect to religion and religious issues.

Approach and Research Method

Theory

Within critical discourse analysis, *discourse and ideology* suits best for studying the understanding of, and approach to religion in 3D peacebuilding. Aside from this subfield I use the subfield of *political discourse analysis* to put the data into perspective. Although political discourse analysis traditionally concentrated mainly on social-critical studies to racism and right-wing populism, for example, Van Dijk (1997, pp. 38-42), its categories now apply well to the purpose of this study. For example, in discourse analysis, *politics* is not the exclusive domain of official political actors, such as policymakers or MoPs. The concept includes all engaged participants, including organizations such as NGOs, that contribute to the political discourse (Dijk, van, 1997, pp. 13-15, 17). The political category of the *societal domain* that specifies the context in which a discourse is analyzed, can itself be subject to certain assumptions. For instance, if the field of peacebuilding or development would, prior to any action, be placed in the public and not the private domain, this move will guide political framing (Dijk, van, 1997, p. 16). *Values* such as tolerance, neutrality, freedom, or justice, which are important factors in both peacebuilding discourse and secularist thought, are also highly political values, relevant for every level or context (Dijk, van, 1997, p. 16). The category of *political process* emphasizes the dynamic side of policy, by taking into account aspects such as political action, opposition, lobbying, and agenda-setting (Dijk, van, 1997, p. 17). At last, ideologies in this study can be viewed as part of *political cognition*, guiding and being guided by social knowledge, political actions and attitudes, and the public opinion (Dijk, van, 1997, p. 18). In sum, the complex and discursive nature of a practice such as peacebuilding, as well as the socio-cultural embeddedness of the secularist ideology, requires analysis in political terms (Dijk, van, 1997, p. 40). Concepts and categories from political discourse analysis provide a framework to do that.

---

³⁸ Richardson suddenly passed away 25 April 2014, three months after the interview.

³⁹ Ubachs had this position for two years, starting in 2009 (Ubachs, 2013, p. II).

⁴⁰ Interview transcripts are included as appendices. References are specified by Roman numbers, indicating particular sections.

The discipline of *discourse and ideology* looks into the way ideologies “are expressed and reproduced by socially and politically situated text and talk.” (Dijk, van, 2011, p. 381) The central concept of ideologies refers to frameworks within groups, in which socially shared ideas guide thoughts, interpretations, and practices. These ideas can be viewed as systemized beliefs, and as such form *social cognitions*. Ideologies thus tend to have an abstract nature, and are therefore often relevant for almost all members of a social group and apply to many and diverse social situations (Dijk, van, 2011, pp. 380-1, 389). Nevertheless, ideologies are belief systems of social groups, which means that adherence depends on shared values and that they are not evidently transcultural. Although ideologies are not as deeply grounded or as universally accepted as *knowledge*, another form of social cognition, it would take time for a group to change its ideologies (Dijk, van, 2011, pp. 384-5, 388). A categorical distinction must be made between ideologies and *attitudes*. Whereas an ideology can be characterized as a general, abstract belief system, attitudes are singular beliefs, based on an underlying ideology, as they appear in actual situations such as issues of public debates (Dijk, van, 2011, p. 389). In the case of peacebuilding, an attitude based on, for example, a secularist ideology could be the idea that a democratic political system is necessary for building a modern state. Ideologies, aside from guiding discourse, also reflect social self-images. Not all ideologies are consciously held, nor are group members always aware of the self-image their ideologies reflect. People may even deny them, especially in cases of ideologies that are generally considered morally reprehensible, such as racism. Focusing on attitudes may help uncover ideologies in these situations (Dijk, van, 2011, pp. 388-9). Unawareness may go hand in hand with the tendency to consider widespread ideologies as normal. As Wodak and Meyer argue, “dominant ideologies appear as ‘neutral’, holding on to assumptions that stay largely unchallenged.” (2009, p. 8)

This nature of ideology in discourse analysis clearly corresponds with that of secularism, or a secularist habitus: As argued in chapter 1, secularism is a general, abstract frame of beliefs, largely considered normal or neutral, that directs thoughts and interpretations. From a discourse analysis perspective, this concerns the attitudes level. These attitudes are expressed in, for example, policies and operations, and thus shape all 3D peacebuilding text and talk – the discourse. The circular movement of expressing and reproducing that characterizes ideologies corresponds with the dynamics of the secularist ideology as argued in the hypothesis. I have argued that adherents of a secularist ideology may be generally unaware of their ideology and attitudes toward religion. 3D organizations would not tend to call themselves secularist, but may subscribe to many attitudes based on this ideology.

Practice

The discourse analysis in this thesis is concentrated on larger structures than micro-level semiotics or semantics. Obviously, because of factors such as appropriateness, but also, for example, unawareness, concrete text and talk is seldom explicit about ideological assumptions (Dijk, van, 2011, pp. 392-3). Despite a lack of direct visibility of an ideology – or even of references to religion at all – in discourse, certain expressions or framings of aspects of 3D peacebuilding can give proof of that underlying ideology. Of course this depends on the context or situation in which the expressions appear. In the theoretical chapter I discussed contextualized and implicit attitudes that could indicate a secularist ideology. A deductive analysis of the data selection was employed for identifying such attitudes. When reading the texts for the discourse analysis, I focused on the following elements: Vocabulary, (framing of) topics and themes, social relationships (according to the *ideological square* of emphasizing and de-emphasizing positive or negative characteristics in social positioning (Dijk, van, 2011, p. 396)), political or academic references, (implicit or explicit) norms and values, objectives, operational activities, and self-image (Dijk, van, 2011, p. 386). Contexts in which the written material was produced will be accounted for. The data provided by the interviews, however, poses a methodological question concerning their representative

merit.⁴¹ At times, the informants expressed subjective views, interpretations, or desires. Van Dijk theoretically ranges such – possibly diverse or contradictory – expressions as so-called *mental models*. He argues that they form the interface between ideology and discourse practice, and are therefore part of a complete comprehensive discourse analysis (Dijk, van, 2011, p. 390). To a point I agree that these expressions are part of the ideological discourse. However, especially since the written material for this analysis is generally of a rather formal kind, I recognize the difference in genre, and emphasize that this is taken into account in the analysis and in drawing conclusions based on these data.⁴²

For preparing and conducting the interviews I have used the Emans method (Emans, 2002). The objective was to obtain information about the way religion is understood and regarded in the professional context of organizations involved in 3D peacebuilding. As argued, informants were approached and selected based on both their position and their expertise on the subject of religion (Emans, 2002, p. 26). This selection of informants results in a bias; most informants are more than average interested in religious aspects of peacebuilding and sometimes willing to press the issue within their organizations.⁴³ For learning about the organizations' positions, personal preferences or experiences, as well as overdone generalizations are therefore filtered out of the analysis as much as possible. All interviews were conducted in a one-to-one situation, except for the interview at the Department of Foreign Affairs, which – at their own initiative – included Brandsma and Merks at the same time (Emans, 2002, pp. 23-24). This way they were able to complement each other's answers.⁴⁴ Before going into the interviews, an outline was constructed, which thematically organized questions that would ideally lead to the desired information. These were formulated as open questions, however, the actual interviews were approached in a semi-structured way (Emans, 2002, pp. 140-1). The reason for this was that a rigid set of questions would not have produced adequate data. After all, it was clear that organizational contexts and personal positions and experiences would differ. The interview outline was therefore meant as a guideline only; probing questions and talk initiated by the informants were part of the process. To be clear about both the purpose of and the motivation for the thesis, and to engage the informants into the subject, I have been explicit on my own position. However, I have been careful to remain as neutral as possible, in order not to be suggestive (Emans, 2002, pp. 71-72).

Conclusion

3D peacebuilding missions, more specifically the missions to Uruzgan, Kunduz, and Mali, form the research field of this thesis. The discourse of 3D peacebuilding is the object of analysis. Apart from the mission practice (which cannot be a part of the research), this discourse consists of policy documents, background literature, and text and talk, which is reflected in interviews with informants from the various organizations perspectives. The field of political discourse analysis largely determines the way these data should be contextualized. The field of discourse and ideology, however, applies best to the content of this study. It fits the analysis with respect to its categories of ideology and attitudes, which, I argue, relate respectively to the hypothesized secularist framework and secularist assumptions. Moreover, several characteristics of secularism discussed in the first chapter, such as neutral appearance and reproductive

---

⁴¹ This issue concerns the data, that is the text and talk the interviews produced. The representative status of the interviewees is not in dispute here – this is described on p. 42.

⁴² For example, statements that concern the general Dutch attitude toward religion in the public sphere are taken as mere personal feelings or experiences, rather than careful observations.

⁴³ This becomes apparent, for example, by the special positions they have. Brinkel has a position with the military, as a researcher of religious aspects in conflicts. Richardson was researching cultural baggage and competences with the military. These are exceptional positions. Ubachs' position was also unique. Kuijper even advocates more recognition of religion in the development sector (Kuijper, 2013, p. XI).

⁴⁴ Another small exception is the interview with Kuijper, which, with a slight overlap, directly followed that with Van den Berg.

quality, seem typical for dominant ideologies in the field of discourse and ideology. In the next chapter I present the analysis of the 3D peacebuilding discourse, directed by this methodology.

Chapter 4

Analysis – Religion in 3D Peacebuilding

The discourse analysis presented in this chapter is outlined as follows: In broad strokes, the first section addresses the actors, by means of questions of who they are, and how they consider religion. The second section goes into the matter of knowledge – what do 3D actors know about religion and about themselves? In the third section underlying concepts are discussed. The final section forms a summarized presentation of the most relevant findings of the data analysis of sections 1 to 3.

§ 4.1 Who Are the Players? On Actors and Authority

For analyzing the 3D peacebuilding discourse it is important to get know its players. Who are the people inside the Dutch body of 3D peacebuilding, and how are they involved in dealing with its religious aspects? What are their visions, and how do these shape the approach to peacebuilding? Aside from addressing these questions that concern the 3D actors themselves, I also look into which local actors are considered (communication) partners by the 3D organizations.

Regard for Religion

Because most 3D peace missions take place in regions where the public role of religion may differ from its role in the Netherlands, it seems rather appropriate for organizations involved to take interest in religion in general, but also in their own attitude toward religion. However, it does not seem evident for 3D organizations to put extensive policies concerning religion on their agendas, neither do they generally have positions in their staffs specifically for addressing religious issues. These omissions could lead to, for example, reactivity or too much room for personal convictions when peacebuilders get confronted with religion in a 3D peace mission context.

A Vision of Religion

The work of peacebuilding covers a broad spectrum of society. Whether the context is Iraq, Afghanistan, or Mali, religion can be considered an important societal factor. Recognizing its reach beyond privately held beliefs and practices, religion ought to be included in this spectrum. Moreover, its interdependence with, for example, secularism and human rights makes religion a crucial concept to take into consideration. Aside from its presence, obvious differences concerning religion in various host regions, and between the host region and the home situation of peacebuilders, should be noticed. It might therefore be expected that any peacebuilding organization working in those regions has analyzed, reflected upon, and formulated a vision of religion. After all, the same is done for every other important societal factor, such as the judicial system. The all-encompassing, holistic nature of religion⁴⁵ causes it to be fundamental for many aspects of life. Religion is therefore crucial for peacebuilding, and should be relatively high on a peacebuilder's agenda.

It is all the more striking that consideration of religion is only marginal in the article 100 letters of any of the three recent major 3D peace missions (DFA/DOD/DDC, 2005; DFA/DOD/DSJ, 2011; DFA/DOD/DFTD/DSJ, 2013). With respect to Uruzgan, references were made to the “Taliban, Al Qa’ida, and Hezb-I Islami Gulbuddin”, but exclusively identifying them as Opposing Military Forces (OMFs) (DFA/DOD/DDC, 2005, p. 5). Aside from the analysis presented in the letter, in which Islamic tradition is slightly mentioned, nowhere in the document are positions or ideas expressed on religion in general, or with respect to local traditions, future ideals, or peacebuilding approaches. Nowhere do the governmental 3D departments even demonstrate that they recognize the importance and value of religion (DFA/DOD/DDC, 2005). The letters for Kunduz and Mali express almost no reference to religion at

---

⁴⁵ See p. 37.

all (DFA/DOD/DSJ, 2011; DFA/DOD/DFTD/DSJ, 2013). The general policy document for the Dutch military ground forces makes no reference to religion or culture whatsoever (DOD, 2013), and neither does a document by DFA which formulates the Dutch policy on human rights, except for a piece on promoting religious freedom (DFA, 2013). Although the most recent policy document on the *integrated approach* expresses the need for common communication and a joint strategic narrative, there is yet no effort to develop a common view on the role of religion in peacebuilding (DFA/DOD/DFTD/DSJ, 2014, p. 23). Oxfam Novib, a nonreligious development NGO, actually names religion in their vision statement of equal rights (Oxfam Novib, 2014). But the only organization explicitly writing about religion is Cordaid, the development NGO with Catholic roots. It is stated that religion is an inspiration, respect for religious diversity a fundamental conviction, and that they make use of religious networks of which Cordaid is a part (Cordaid, 2014).

The marginal regard to religion is remarkable. On the one hand it is confirmed by several informants, on the other hand organizations argue there is no need for being explicit about religion. Knops claims that not only does religion have no place in the article 100 letters, no political party brought it up in the following parliament debates either (Knops, 2014, pp. III, X). According to Ubachs, the way that international relations politics conceives of religion is that it misses a direct necessity (Ubachs, 2013, p. XIV). Nevertheless, he argues that the marginal attention in itself does not mean religion is intentionally disregarded – it is merely a difficult matter to get a grip on in practice (Ubachs, 2013, p. XI). As far as the NGOs are concerned, Kuijper asserts that religiously motivated NGOs get confronted with religion the same way nonreligious NGOs do, and that there is hardly any significant difference in how much attention they pay to religion (Kuijper, 2013, p. VII). Most informants argue that their organization does take religion into consideration. Van Lookeren, for example, says that Oxfam Novib does consider religion, mostly in practice. She points out that the NGO is “not a religious organization, but (...) naturally does respect religion” (Lookeren, van, 2014, p. III). When asked about the organization’s attitude toward, or understanding of religion, it is stated that a religious opinion about peace missions is absent because “peace missions are not religious” (Lookeren, van, 2014, p. VIII). This argument shows an attitude that it is natural and self-evident to consider and respect religion, but raises questions about how the category *religious* is understood. In this case religion is not conceived as a crucial societal factor, interdependent with secularism and human rights. The NGO does not seem to make an effort to understand religion, except in order to avoid problems.

Overall, specific visions of what religion is, what it should be, what its societal importance is, how it may be employed, how it should be contained, how understandings differ, what convictions it may entail – in short, a view on how religion and its role in the local society and with its people should be understood and approached, is generally missing with Dutch 3D actors. This does not prove a lack of consideration, or sensitivity in practice. It does show, however, that religion is not viewed as a central, fundamental, or comprehensive factor, which it might be for some of the people that form the aim of 3D peacebuilding efforts. This holds for both objectives and approaches.

Staff Positions

With the exception of Cordaid, none of the 3D actors have positions in their staff specifically for addressing religious issues. Kuijper’s position as a Catholic identity policy advisor is considered important. He consults employees and triggers them, by means of workshops and discussions, to reflect on the Catholic values of the organization, and what they mean for the work that Cordaid does. In specific themes that come up in development work, positions on religion are reviewed and determined (Berg, van den, 2013, p. VI). DFA used to have a position for religious perspectives for two years, after which it disappeared again. Ubachs, who filled that position, functioned as a central communication point, seeing

every request or issue that had to do with religion. In practice this came down to the following topics; freedom of religion, religion and development, defamation of religion, and Islamophobia (Ubachs, 2013, pp. II-III). Ubachs would point out nuances and produce a multiplicity of options for cases that involved religion (Ubachs, 2013, p. XXII). However, as the position disappeared, so did the accumulated knowledge and experience (Ubachs, 2013, p. XII). This situation of the Dutch government differs from that of, for example, England and France, where specific information points exist for religious issues (Ubachs, 2013, p. II).

With DOD, at first sight it appears as if religious advisors are part of the organization, since inquiries concerning religion are immediately referred to the section for spiritual care (Dienst Geestelijke Verzorging, DGV) (Richardson, 2014, p. II). Officially however, the chaplains – who are formally employed by the institutions of their religious denomination – are not part of the military structures, and should not interfere with military affairs. Their task is confined to offering spiritual care for the personnel, as is also reflected in discussions within US chaplaincy (Brinkel, 2013, p. III). Despite their historical formal and institutional separation from the military, in practice chaplains often do get involved (Richardson, 2014, p. VII). For example, they participate in meetings with NGOs and advise in religious matters.⁴⁶ The fact that military forces rely on advice from chaplains indicates on the one hand that they do seek to consult about religion, and on the other hand that this kind of consultation is actually necessary. At a higher level, official advisors are included in the 3D peace mission detachment (U.S. Army Marine Corps, 2007, p. 219).

All partners can consult with one cultural advisor (CuAd) – someone who is familiar with the local culture and language, and has a network – which is considered very valuable (Berg, van den, 2013, p. XI). Aside from the cultural advisor, a political advisor (PoAd) is also part of the mission (U.S. Army Marine Corps, 2007, p. 219). The current mission in Mali also includes civil experts in the fields of protection of civilians, rule of law, Security Sector Reform (SSR), gender, and cultural heritage (DFA/DOD/DFTD/DSJ, 2013, p. 1). There is, however, no position specifically for religious aspects. This fact in itself does not indicate that religion is a neglected part of the mission. Nevertheless, it does appear that religion is either – to a certain extent – disregarded, or considered an evident part of culture, not worth to dedicate a specific position to. In order to seriously consider religion, organizations have to be able to reflect on the concept and its role in their work. Staff positions such as the position of Kuijper or the previous position of Ubachs, are crucial for linking diverse practical elements of peacebuilding, and putting them into perspective.

Consequences

It is plausible to assume that the observed omissions (of a formulated approach to religion and staff positions) have consequences, in operational context as well as in general perception. For example, personal perspectives of 3D organization employees, their backgrounds, possibly unchallenged ideas, positive efforts, or religious radars, can become determining factors in the way religion is approached. At the operational level reactivity will account for more of the decisionmaking that involves religion, when the company policy level fails to guide behavior or reflect on the issue. As Ubachs stated, “reality forces position” (Ubachs, 2013, p. IV). According to the former DFA consultant, in diplomacy the marginal regard for religion not so much implies that the issue is deliberately excluded, but in practice it does lead to an awkwardness when people are suddenly encountered with religious issues (Ubachs, 2013, pp. X-XI). The matter of religion with DFA usually remains unaddressed. How much attention is given to religion depends for a large part on the personal engagement of the embassy personnel (Ubachs, 2013, p. XV). It becomes real only in situations of political necessity. In those cases, perspectives of the people involved

---

⁴⁶ This was separately informally confirmed by two chaplains who are both presently active in the military and have participated in peace missions; Yolande van Steekelenburg and Erik Asscher.

and the specific situations in which religion became an issue, largely determine framing and attitude (Ubachs, 2013, p. VIII). As such, these uncertain and variable factors have more impact than they would have, had religion been a subject open to discussion and more specifically reflected upon. An example of the risk of too much impact of personal engagement is that people in such unexpected situations easily fall back on literal interpretations of concepts such as the separation of church and state (Ubachs, 2013, p. XI). Government employees, however, have never been generally instructed in such concepts, and nobody really knows what the separation of church and state actually entails (Ubachs, 2013, p. XIX). Likewise, in the military, people often return to the same abstract concepts and categories. And also in the military these concepts are used rather randomly and without much prior knowledge. Cadets are commonly under the impression that the separation of church and state means as much as religion being a private matter only (Brinkel, 2013, p. V).⁴⁷ Protocols for the operational context say that cultural and political advisors serve only the company level– “Lower echelon commanders must improvise.” (U.S. Army Marine Corps, 2007, p. 219) This way, operational responsibility is shifted onto the commander, of whom is at the same time expected that he should not function as his own cultural advisor (U.S. Army Marine Corps, 2007, p. 219).

This example illustrates the common practice, at least with the government elements of 3D peacebuilding, that individuals often have to deal with situations in which religion is a factor. 3D organizations by omission of discussed general approaches depend on their employees to be sensitive, know what to do, and how to behave. Individual employees are forced to fall back on concepts which they use randomly and based on personal presumptions. This way, personal perspectives are rather highly determining for attitudes and decisions that are taken, as is the particularity of the situation. This results in a passivity, a reactivity in approaching religion. I argue that active reflection on how religion and its role in a society – even the peacebuilders’ own society – are understood, would increase awareness and capabilities, with which encounters with religion in peacebuilding can be faced in a better way.

Politics and Organizational Culture

The marginal attention 3D organizations pay to religion is not completely due to the choices they make. Both internal and inter-organizational characteristics can be problematic for maintaining a serious, 3D-wide approach to, and consideration of religion in their peacebuilding activities. Military forces, for example, despite their set-up is not really tailored to detailed religious sensitivities, will have to operate in contact with local people and cooperate with NGOs that hold very different methods. The various levels at which policies are developed and decisions are made, complicate matters even more. In the following section 3D actors are critically discussed, as viewed from the perspective of organizational culture.

Organizational Variety

3D peacebuilding includes organizations that vary widely in goal, ideal, and method. The way an organization is set up or structured can have serious impact on its ability to consider religion. This issue was already partly addressed by the general lack of positions in 3D organization staffs that specifically deal with religious perspectives. Although large development NGOs are very tightly structured and well organized nowadays, they still operate less hierarchically or according to protocol than the army. For military forces, the lack of a central point of contact with NGOs makes cooperating with them rather difficult and inefficient (Brinkel, 2013, p. XIV). NGOs, on the other hand, are more flexible. They are, however, not always fond of contact with military elements, especially locally, because it compromises their politically neutral position. Association with military forces may diminish goodwill with the local people (Lijn, van der, 2006). Therefore, in the field, NGOs keep a physical distance from the military

---

⁴⁷ For a discussion on this misconception see p. 12.

(Berg, van den, 2013, p. I). Foreign Affairs has official ties with the military, as they are both government agencies that work under the same political mandate. DFA is an organization that thinks in processes and results, and as such its methods are dependent on measurability (Ubachs, 2013, p. XVII). Another difference is that, organizationally, the military strictly separates religious questions – of employees – from cultural sensitivity aspects, whereas an NGO with religious background regularly discusses religious values of the company with their employees (Berg, van den, 2013, p. VI; Richardson, 2014, p. IV).

But one of the most prominent differences in organization culture between 3D organizations lies in time commitment. Whereas NGOs typically think long-term, governmental actors are usually restrained by political assignments and election cycles. For development projects, NGOs have a long-lasting presence in the region. They consider that necessary for delivering quality work (Berg, van den, 2013, pp. VIII, XIII). Military presence, and that of Foreign Affairs as well, is based on how politics decides on the period of deployment, rather than on when the work is done (Brinkel, 2013, p. VI). Moreover, military deployments are changed and replaced relatively quickly, or they exchange one conflict region for another. There is little time to prepare for a new situation, and experience and know-how for the local context quickly disappears, as opposed to the NGO approach (Brinkel, 2013, p. VI). A long-term commitment of peacebuilders is beneficial not only to the overall quality of the work, but crucial with regard to religion as well (KCRD, 2014, p. 42). This way, organizational set-up can influence how religion is considered. One organization may be more suitable or capable to take religion into consideration than another. Yet the 3D approach gives the opportunity to interact and learn from each other's mistakes.

Perceptions of 3D

However different the organizations may be, at some points they still have to coordinate in a single concept; the 3D approach. Yet the way this concept is valued and approached in its organizational perspective varies.⁴⁸ For governmental organizations, for example, cooperation may improve efficiency to synchronize overhead staff and logistics of the departments involved. Integration of NGOs into the 3D concept rather complicates matters. Although GOs and NGOs are engaged in the same business of peacebuilding (broadly defined), they have their own methods and emphases. This leads to differences not only in approaches to peacebuilding, but also in positions toward 3D coherence levels. These positions depend on the place where organizations meet as well; the field may require a more cautious and distant attitude than the home environment (Lijn, van der, 2011, p. 28). Cooperation is therefore a crossways of situational context, type of interaction (for example, inter-organizational or intra-organizational), and level of coherence (Lijn, van der, 2011, pp. 28-29). The missions in Uruzgan, Kunduz, and Mali have all been joined efforts (DFA/DOD/DDC, 2005, p. 1; DFA/DOD/DSJ, 2011, p. 1; DFA/DOD/DFTD/DSJ, 2013, p. 18). The first time 3D was actually implemented at a large scale, in Uruzgan, Dutch national politics had not really been clear about the concept or its goals, which resulted in a certain vagueness. This enabled organizations to interpret it their own way, based on intuitive understandings. Each organization thus remained true to their own goals (Lijn, van der, 2011, pp. 25-26).⁴⁹ Whereas in Uruzgan organizations still struggled with the idea of 3D, more recently, organizations have learned from that experience, and 3D runs more smoothly (Lookeren, van, 2014, pp. I, V). This is partly a result of simulation exercises such as Common Effort.

Van der Lijn's theoretical division of actors in 3D cooperation into groups gives some insight into the variety of positions toward 3D and other actors (2011, pp. 25-28): Integrationists assume that organizations can be active in each other's fields. Every organization is part of one team, after all, and activities take place in roughly the same area and at roughly the same time. The integrationist position is

---

⁴⁸ See p. 36.

⁴⁹ For a description of the 3D concept in practice during the Uruzgan mission, see p. 34.

found with government agencies mainly. Typically, military integrationists view NGOs a bit as outsiders, but, especially in Uruzgan, also as part of military operating procedures for counterinsurgency. In that view, NGOs would be very useful for taking up development projects once most areas are secure. Segregationists assume common goals for all governmental actors, and wish to synchronize interrelated approaches only to a certain extent. Their idea of 3D is more about interaction than it is about integration. Organizations do not regularly get involved in each other's business. NGOs are considered independent actors, not regular partners in the 3D approach. In the world of NGOs, the group of principled neutralists keep distance from government actors at all time. They want to remain purely humanitarian organizations, without being molded into military or other government approaches.⁵⁰ Those military strategies are not always considered necessary, and sometimes even counterproductive. Pragmatists reason as neutralists, and hold the same principles, yet they consider functionalist aspects as well. Their approach is therefore more context-dependent. Small, poorly funded, local NGOs can often be categorized as 3D supporters. They are less constrained by principles of neutrality, and will seek cooperation easily (Lijn, van der, 2011, pp. 25-28).

Most of the time, in Uruzgan, Dutch NGOs selectively shared information or joined meetings. In the Netherlands it was easier to publicly support governmental parts of the mission (Lijn, van der, 2011, p. 26). Nowadays meetings between governmental 3D partners and NGOs take place regularly (Brandsma & Merks, 2014). Overall, governmental actors keep the idea of 3D close, whereas NGOs are more reserved and tend to understate it (Berg, van den, 2013, p. XVII). This distant attitude of NGOs is generally better understood by diplomats than by the military (Lijn, van der, 2011, p. 28). Mutual understanding and exchange of ideas between GOs and NGOs is advanced by the activities of the KCRD. This platform does not address all matters of, and organizations involved in 3D peace missions, however. It is confined to the field of international development.

The Political Level

The way religion is considered in 3D peace missions is susceptible to whatever happens at the levels of domestic and international politics. Most of the 3D partners are government agencies, after all. Therefore, they are strongly linked to politics. The Departments of Defense, Foreign Affairs, and Development, are actually considered instruments of the Dutch government. However logical this seems, it does entail an important implication about the functional status of those institutions: They are implementing agencies, and formally do not develop views or understandings, they merely execute. This is why my inquiries to formulated visions on religion usually remain unanswered. Kuijper goes as far as to suggest that DOD and DFA are not allowed to have an opinion about religion or its roles, because of their instrumental status (Kuijper, 2013, p. VIII). If that would be the case, it is plausible to assume that politics and policymakers provide some guidance in approaching religion in 3D peace mission contexts. Policymakers, after all, are supposed to translate political views into directions for the operational level. This does require politics to express such views. However, in parliament debates, the role religion can play in both the destination societies and the Dutch peacebuilding organizations themselves has almost never been discussed (Knops, 2014, p. III). Aside from public promotion of freedom of religion as a human right, Dutch politics does not even provide a general view with respect to religion.⁵¹ During the time Ubachs held his position with DFA, matters like separation of church and state were discussed (Ubachs, 2013, p. VII). But no policy on the matter has ever been made, and neither have civil servants been instructed on what such concepts entail (Ubachs, 2013, p. XIX). Reasons for this apparent indifference (or

---

⁵⁰ In this view, 3D gets more or less aligned with counterinsurgency.

⁵¹ This is, however, not a standard position in highly secularized states – both France and England do have governmental views or positions with respect to religion (Ubachs, 2013, p. II). See p. 50.

fear) for bringing up religion in Dutch politics could be diverse. DFA, for one thing, is reluctant to make mention of religious groups or religions in policy documents or, for example, in the article 100 letter. It is figured that this way no religious community or tradition is degraded or otherwise negatively portrayed, and thus no provocations are made (Brandsma & Merks, 2014). That reasoning makes sense, but the risk that religion gets forgotten remains. Had the omission indeed resulted from a certain lack of intrinsic interest, which is possible in modern liberal political ideology, it would still be an omission.

The work and context of 3D peacebuilding require serious consideration of religion. Thus, even when Dutch politics would not have an intrinsic interest in religion, for this subject it needs to consider it anyway. The fact that the issue is generally passed by could be a sign of *supply-based peacebuilding*.⁵² This would mean that not enough is done to problematize policies that are based on familiar ideas and assumptions. Parliament debates assume manageability, and do in fact project Dutch society ideas to the host regions (Knops, 2014, p. VI). According to Knops, concentrating on issues such as gender or homosexuality proves that knowledge of host regions and their societies is minimal (2014, p. V). At least it strongly suggests that values that are important for the Dutch society are being imposed onto another society. Returning to the issue of religion, it seems that extrinsic interest – interest because religion may be an important factor in the destination society and the lives of its people – would not be hard to produce. However, it would easily result in making analyses of the local situation, for example, protecting interests of local Christians because of shared religion (Berg, van den, 2013, p. XVI) – everything but questioning assumptions or taking a well-founded position in the religion and peacebuilding debate. Even political parties with a religious identity do not bring up the issue in peace mission debates or incorporate it in planning and analyzing efforts (Knops, 2014, p. XII). Considering the dominantly modern liberal Dutch political climate (Knops, 2014, p. I), it looks like taking position with respect to religion in general, or developing an approach to religion in a 3D peace mission context, is not part of the established political culture. Moreover, the fact is that all three missions took place in predominantly Islamic regions. Whereas religion as such is a sensitive topic, Islam is outright politically dangerous. Especially the Partij voor de Vrijheid (PVV) attacks Islam and courtesy toward it any chance it gets, regardless of the context (Ruiter, de, 2014). This has created a vitriolic, fear-based discourse on Islam (Bracke, 2014, pp. 364, 366), that makes it risky to express political or departmental views on religion.

At the international level, religion in peace missions is not the most debated topic either. UN mandates for Afghanistan and Mali focus on goals such as assisting government, promoting security and stability, and organizing democratic elections. Although mediation, humanitarian assistance, and reconciliation are on the agendas as well, religion remains unmentioned (DFA/DOD/DDC, 2005, p. 13; DFA/DOD/DFTD/DSJ, 2013, p. 3). Policy for promoting freedom of religion is taken on in European cooperation (DFA, 2013, p. 45). But aside from this one aspect, politics at every level seems to hold a certain disregard to religion in peace missions.

It appears that religion is taken to be either irrelevant or so evident that it is thought to be automatically attended to. This can partly be explained by the lack of political effort to define and understand religion, and problematize it with respect to peacebuilding. Then again, if the dominant ideology would be secularist, the presumption of secularism as the neutral and default option, as well as its reproductive nature, would seriously hinder such effort. In those 3D peacebuilding contexts where religion does play a big role, religion then becomes the elephant in the room. Nonetheless, religion is a very difficult aspect to operationalize. With Foreign Affairs, for example, what will change if policies were to be adapted counts as the crucial criterion for policy development (Ubachs, 2013, p. XVI). Military processes are even more organized by objectives, means and ends, and make use of measurable results (Brinkel, 2013, p. VI). The

---

⁵² This is one of the criticisms on liberal peacebuilding. See p. 32.

required level of measurability is problematic in this topic, however. Operationalizability is therefore a big problem when it comes to religion in 3D peace missions, and is likely to contribute to the general absence of the topic.⁵³ But when no level, political, organizational, or operational, actually takes responsibility for this matter, it remains a gap.

Ideology and Preferences toward Local Partners

In the following section I address questions of what sorts of local partners 3D organizations concentrate on, and where such choices come from.

Societal Level of Own Expertise

A rough division in focus can be made between GOs and NGOs; whereas government actors generally aim their attention at the local national government (DFA/DOD/DDC, 2005, pp. 3, 5), NGOs typically concentrate on communities (Lookeren, van, 2014, p. I).⁵⁴ In broad strokes this means that GOs approach peacebuilding top-down, and NGOs bottom-up. Naturally, this division is not black and white. Although the government agencies of the mission in Uruzgan aimed for governance, central civil administration, national army and police, they also facilitated NGOs (Royal Dutch Embassy in Kabul, Afghanistan, 2006, pp. 5-8). For these agencies, the 3D approach implies cooperation with unions, companies, and think tanks as well (DFA, 2013, pp. 17-18). Also, nowadays, strategies are synchronized with main lines in local policies (DFA/DOD/DFTD/DSJ, 2013, p. 11). Still the government's main focus in actors, for both communication and rebuilding efforts, lies with the central state and restoration of its legitimacy (DFA/DOD/DFTD/DSJ, 2013, p. 15). Peripheral to the 3D peacebuilding context – though central to approaching religion – the Dutch policy for the promotion of freedom of religion clearly illustrates the top-down focus: Its objectives are approached by means of multilateral international organizations, lobbies, legal assistance, enforcing the rule of law, and assistance in policy development. (DFA, 2012) In contrast, societal organizations work from what they call *the basis* (Lookeren, van, 2014, p. II). This refers to the community level. They have many partner organizations in communities, and they emphasize the local point of view (Cordaid, 2014; Lookeren, van, 2014, p. III). According to their vision statements, NGOs think from the local community perspective and aim at people and their abilities first (Berg, van den, 2013, p. XII; Oxfam Novib, 2014). Organizations such as Oxfam Novib cooperate with state leaders as well, but appeal to them to concentrate more on people. Furthermore, they stimulate governments to take responsibility in policies, in order to support projects on the community level (Oxfam Novib, 2014).

The respective nature of governmental and nongovernmental organizations obviously accounts for the general difference in focus. They logically concentrate on fields of their own expertise (Lookeren, van, 2014, p. II). Moreover, mandates usually fit their nature. Governmental peacebuilders in Uruzgan, for example, were mandated to support the Afghan government in security matters (DFA/DOD/DDC, 2005, p. 12). With respect to religion, a top-down approach, focused exclusively on the central government, risks losing sight of the things that drive societies from the community level. It may risk losing sight of religion.

Priorities in Means and Ends

Aside from mandates, organizations hold their own priorities. Both the choosing of local partners for cooperation and the assigning of authority to these partners are closely linked to these priorities. Together, these aspects paint a picture of how organizations approach peacebuilding in general, and how they go about religion as a part of it. 3D peacebuilders' priorities are in accordance with their organizational nature and societal level.

---

⁵³ These subjects of operationalization and measurability of religion is discussed on pp. 61-64.

⁵⁴ This division of perspectives is recognized in the recently published policy framework for the *integrated approach* (DFA/DOD/DFTD/DSJ, 2014, p. 23).

A top priority for all actors is security. Cordaid, for example, places security and justice high on the agenda, and thinks that these goals should be reached through enabling people to organize their communities on their own accounts (Cordaid, 2014). This policy implies that regard for communities is a central part of the organization's vision statement. It prioritizes not only security as an end, but also humanity as a means. Because it emphasizes the people, and considers diversity an asset, it works with a variety of local partners. Involvement is usually long-term, but Cordaid also pilots with partners, in order to maintain diversity. It assigns authority to them, based on their expertise. Oxfam Novib employs traditional ways in order to support and build security (Lookeren, van, 2014, p. II). The NGO seems to approach peacebuilding from a functionalist perspective, in considering which actors have what know-how or what network. Because grassroots organizations are less controversial than Western actors, and the most proficient in fitting projects into local culture, they are usually the ones that Oxfam Novib cooperates with. These projects are often based on Western ideas of, for example, a rule of law, and therefore not always thrive well in other regions (Lookeren, van, 2014, p. VIII). It is for the same reason that policy priorities are introduced through mediation of these local organizations and at community level, rather than displayed by Oxfam Novib itself (Lookeren, van, 2014, p. II). Grassroots organizations do not form its only partner focus, however. Also when, for example, a government fails, some of her tasks are taken over (Oxfam Novib, 2014). Priorities thus clearly lie with the results of what is done for communities. The efficiency and peace with which its objectives are brought about are very important for this NGO.

The governmental article 100 letters show yet another choice of local partners and other reasons for seeking such cooperation. However security remains one of the most emphasized priorities – probably even stronger than with NGOs – it is approached differently. Whereas, for example, Cordaid stresses the humanity aspect of security, GOs connect the concept strongly to stability and central state authority (DFA/DOD/DDC, 2005, p. 5; DFA/DOD/DFTD/DSJ, 2013, p. 6). The way they approach improving security therefore primarily aims at enhancing government authority, especially when there are many actors besides the central state enjoying some kind of authority (DFA/DOD/DDC, 2005, p. 2). Building up capacity of, for example, army, police, and justice is prioritized over associating with other, local Afghan programs (DFA/DOD/DDC, 2005, p. 21). It becomes clear in all 3D article 100 letters that increasing central authority is crucial in the government view of 3D peacebuilding. In later stages there is attention for transferring responsibilities and synchronizing various players (DFA/DOD/DSJ, 2011, pp. 4, 6-7). The government approach can therefore be recognized as presuming the primacy of power. The interests of the local population is not forgotten, however. Priorities for the recent mission in Mali include much attention for improving the humanitarian situation, not only by facilitating, but through active effort in setting up political dialogues and platforms to discuss disaster recovery (DFA/DOD/DFTD/DSJ, 2013, p. 7). And, with respect to the authority issue, enhancement of government authority is chiefly understood as providing legitimacy of those institutions in the perspective of the people, promoting community empowerment and security (Royal Dutch Embassy in Kabul, Afghanistan, 2006, pp. 3-5). As pointed out below, these connections build on certain presumptions concerning, for example, the origin of security.

Religious Actors

In general, 3D peacebuilders rarely focus their appeal to local organizations on religious actors. Religiously based NGOs being the obvious exception, because of shared structures, or, on a more abstract level, similarities in religious values (Berg, van den, 2013, pp. VII-VIII). Cordaid targets many of its development campaigns by means of Catholic networks of grassroots organizations (Cordaid, 2014). Its reasons to appeal to these local religious actors deviate strongly from, for example, military considerations to do so. Military parts of 3D peacebuilding do contact local religious players, but have a very different point of view. Defense concentrates on who the leaders are, what their networks look like,

and what their influence is on local communities, in view of mobilizing powers (Brinkel, 2013, p. X). Surely local religion gets analyzed, but from a perspective that prioritizes power and politics (Knops, 2014, p. XIV). Military logic reads that mapping positions of authority is important in every context, and therefore in religious contexts as well.⁵⁵ This can be viewed as a highly instrumental approach to religion, because it is not really about religion, it is about politics. Viewing the people at the community level as ultimate groups of interest⁵⁶ does not change that. The governmental 3D actors necessarily employ this instrumental approach to religion, it is part of its methods, which Brinkel formulates as follows:

“It is all about guaranteeing security by supporting the legitimate government, and enabling it to gain support from the local population. The more the local people support the government, the less they support militant insurgency movements. Therefore, focus lies on persons that have a certain authority among the population – often religious leaders – and trying to win their support.” (Brinkel, 2013, p. V)

Choices of the military of which local religious actors to cooperate with primarily depend on security. It is a military priority to make sure these choices do not revive or create violence. Moral deliberations and inequalities are considered, but security remains the decisive factor. Sometimes this policy results in very unfortunate choices to support religious leaders that, for example, promote gender violence, or employ heavy corporal punishments (Brinkel, 2013, p. XV).

Where Does Change Come From?

NGOs consider the community levels the main places of origin of change (Lookeren, van, 2014, p. II). They view “flourishing communities” as the DNA of a nation’s social fabric (Cordaid, 2014). The military view can be observed from the way security is framed in article 100 letters. DOD analyses the security situation by mapping where violent incidents occur, how many there are and how heavy their impact is (DFA/DOD/DSJ, 2011, p. 13), and focusing on OMFs that threaten security (DFA/DOD/DDC, 2005, p. 11; DFA/DOD/DFTD/DSJ, 2013, p. 5). Security is thus immediately associated with, and therefore approached with a rather fixed focus on such opposing actors. The perspective of the people who need the security appears as only secondary. Focusing on specific actors and prioritizing specific objectives and approaches partly depend on assumptions concerning certain social dynamics. The question of where social change or security comes from has a leading influence here. With the cooperative GOs, the general view is that enlarging support of the local population for their government and reducing it for militant groups, result in positive outcomes for security and stability (DFA/DOD/DDC, 2005, p. 3). The people are definitely part of this logic. The general idea, however, rests on the prime assumption that civil trust automatically increases as the governmental apparatus grows, and decreases as a result of, for example, corruption. A weak central government and abuse of power are important causes of instability. Security is directly linked to the capacity of the national legal system and the police, and the instability due to failure thereof (DFA/DOD/DSJ, 2011, pp. 2-8). Little implementation is shown of the theory of Etzioni, which was referred to in the interview with Brinkel (Brinkel, 2013, pp. 6-7).

---

⁵⁵ The manual for counterinsurgency, a guideline for military elements of most 3D peace missions, defines authority as a social position with power, legitimized by a community of people who are obedient. It recognizes three different types, rational-legal, charismatic, and traditional authority. Religious authorities are categorized as charismatic, stemming from the appeal of a leader, or traditional, originating from bloodlines or historical tradition, or both. They are not viewed as rational-legal, since they are not considered to be grounded in a rational and impersonal rule of law (U.S. Army Marine Corps, 2007, pp. 96-97).

⁵⁶ Legitimacy and authority can only exist by acceptance of the people, and therefore their support is necessary for implementing authority of specific leaders or campaigns (Brinkel, 2013, p. V).

Etzioni agrees that the lack of a strong government leads to fierce antisocial behavior. But he argues that for the long term, security rests on shared societal values much more than it does on government capacity and law enforcement (Etzioni, 2007, pp. 152-3). In fact, security founded mainly by the legal system would continue to be unstable. Etzioni thus uses another, broader concept of security, based on a presumed authority of so-called moderate values, advertized by moderate religious leaders (Etzioni, 2007, p. 163). Although instrumentally, this approach seriously considers the society level. It does show, at least theoretically, that for GOs in 3D peacebuilding, local central government capacity does not have to be the only priority to focus on, nor does it have to be the only means to improve the security situation. Furthermore, Etzioni proves that religion can be part of a peacebuilding strategy. A drawback of choosing a so-called moderate religious actor over others is that the outcome actually does not represent the community, it reflects the preference of peacebuilders. This implies the risk of passing judgement on religion – assessing one form as good and another one as bad.⁵⁷

By means of previous discussions I have clarified the main characteristics, priorities, and approaches of 3D actors. The way these actors consider religion in their peacebuilding policies show a little of their understanding of religion and the role it may play. The discussion on organizational culture of the agencies gives insight in possibilities and capabilities to consider religion. Finally, approaches toward peacebuilding partly result from the organizations' priorities and assumptions, and the societal level they focus on. Such approaches are linked to the way they consider religion locally, and impact the way they cooperate with local religious actors. With this insight into the 3D actors' characteristics and ideas in mind, in the next section I explore the way they analyze religion, with respect to both the host nation and themselves.

§ 4.2 What Do They Know? On Knowledge and Understanding

Operating in the field of 3D peacebuilding in unfamiliar and sometimes dangerous regions requires good preparation. Discourses should be partly based on knowledge collected from research and analysis. Therefore, the extent to which 3D actors analyze local context, as well as themselves, is the subject of this section. I hereby concentrate on religion and how it is understood. In order to improve effectivity and efficiency, 3D organizations accumulate a lot of knowledge. Unfortunately, this does not always mean that knowledge is automatically implemented into their discourse. I therefore also reflect on how knowledge finds a way into – consciously or unconsciously maintained – attitudes. The religiously empathic approach to development work, as suggested by the KCRD, serves as an example of how knowledge can attribute to serious consideration of religion in 3D peacebuilding.

Context analysis

On the one hand, Dutch 3D actors realize that intervening in a country will always disrupt existing local structures. It is a drastic measure and the enormous impact on social relations, culture, and the economy is viewed as an inherent characteristic (Brinkel, 2013, p. XV). On the other hand, they recognize the importance of thoroughly analyzing the local context, and need to adapt their campaigns to a certain extent, in order to minimize this impact.

General context analysis, apart from military strategies, paints a picture of the local power relations and social organization. Such an analysis ought to serve as a point of departure for setting goals and methods of the mission. The article 100 letter for Uruzgan takes ethnicity into consideration as accounting for tribe structures and ethnic tensions (DFA/DOD/DDC, 2005, pp. 7, 5, 20). This social organization and its rules, however, are depicted rather statically, as in a statement of facts (DFA/DOD/DDC, 2005, p. 9). Also, absence of central authority is viewed as an abatement, in a worst case scenario resulting in turning back

---

⁵⁷ See p. 27.

to the state of the 1990s, indicating a presumption of stadial progress (DFA/DOD/DDC, 2005, p. 6).⁵⁸ Knops, when referring to infrastructure, typifies Afghanistan as “a country that lags behind on the Netherlands hundreds of years” (Knops, 2014, p. 6), presuming its path of progress would be similar to that of the Netherlands. The home situation is hereby perceived as normal.⁵⁹ This view is problematic because it does not allow for any other way of social organization. The idea of stadial progress can be observed in the article 100 letter for Kunduz as well. Here the progress made is viewed as jeopardized by corruption, crime, and violence, and as possibly reversable (DFA/DOD/DSJ, 2011, p. 6). Aside from static representations and presumptions about stadial progress, article 100 letters for 3D missions do not appear very complete in context knowledge representation. Kunduz, for example, was analyzed with respect to ethnicity, administration, social services, rule of law, economics, agriculture, trade, position of women, and security, but not with respect to religion (DFA/DOD/DSJ, 2011, pp. 11-13).

Furthermore, sometimes concepts are employed somewhat vaguely. For example, the Northern region of Mali is referred to as a hotbed for extremism, but this extremism is nowhere further explained, and Jihadists are mentioned, but not specified (DFA/DOD/DFTD/DSJ, 2013, pp. 2, 5). Malian conflicts are introduced as ethnic, but analyzed mainly politically, strategically. The naming of parties in the conflicts is based on religious categories – Jihadist, secular – but religion plays no role whatsoever in the security analysis (DFA/DOD/DFTD/DSJ, 2013, pp. 4-6). The level of comprehensiveness in 3D peacebuilding demands that concepts such as ethnicity, and religious categories, are problematized and adequately employed. After all, they are closely interconnected and form the tools with which a host society is perceived. Moreover, their use directs the development of peacebuilding strategies. But, although an essential element of the 3D peacebuilding discourse, the article 100 letters from which these observations are made, do not specifically serve as analysis reports. They sometimes present a – summarized – overview of local context, but that cannot really be judged by its extensiveness or profundity. The civil assessment of the Uruzgan province, discussed in the following section, can.

Civil Assessment

In the case of Uruzgan, local analysis was presented in one overall document combining knowledge of Ministries, think tanks, NGOs, and IOs; the *civil assessment* (Royal Netherlands Embassy in Kabul, Afghanistan, 2006).⁶⁰ This document was produced to be a guideline for all 3D peacebuilding activities, both civil and military (Royal Dutch Embassy in Kabul, Afghanistan, 2006, p. 2). It was meant as a mapping of, for example, power relations and possible projects for rebuilding efforts (DFA/DOD/DDC, 2005, pp. 21-22). Military personnel, for example, ought to read the document before deployment. However, the analysis was produced only about a year after the mission had started. It therefore did not have much impact on setting goals and demarcating mandates for the Uruzgan mission (Berg, van den, 2013, p. X). Nevertheless, it is an extensive analysis in which local social structures are acknowledged in the initial stages of the mission.

This analysis is well-considered and nuanced. It gives detailed descriptions of authority actors, law enforcement (both central and local, or traditional), and kinship networks. Thus, it accounts for the influence of local historical developments over the last decennia, multilateral social linkages and the complexities of all sorts of entanglements, and of religion as well. Although there are almost no references to academic studies, the quality and level of detail appears as considerate of a broad spectrum

---

⁵⁸ See p. 17.

⁵⁹ See p. 16.

⁶⁰ For Kunduz and Mali such a comprehensive document has not been produced, although it was requested by, among others, Cordaid (Berg, van den, 2013, p. XI). The Minister of FA considered it redundant because other analyses had already been made (DFA/DFTD/DOD, 2013, p. 59).

of social and cultural aspects (Royal Netherlands Embassy in Kabul, Afghanistan, 2006). Negative sides of the central government are presented, for example, the threat a strong government poses to the Pashtunwali authority system, or the statement of reasons why the central government is so unpopular (2006, pp. 17, 38-39). The importance of local, traditional authorities, and the goodwill toward them with the people, is extensively mapped (2006, p. 34). The document also produced recommendations for the *modus operandi*, which express certain policy preferences. This part clearly favors the central government as main actor and communication partner, and strongly pursues democracy. Local culture and traditional networks are appreciated, though in a more instrumental manner, to be used for stimulating economy or communicating messages, not directly with respect to politics or security issues (2006, pp. 41-43). The included principles of the Afghanistan Compact agreement, as well as the additional principles directing the Dutch and Australian approaches, account for good consideration of cultural pluralism, the community level, and, for example, the need to understand tribal dynamics (2006, pp. 45-46). General analysis of local power relations and authority thus can provide relatively good and extensive information for developing an approach to 3D peacebuilding. The civil assessment of Uruzgan did not prevent mistakes, neither eliminated risks, but it appears a good basis of knowledge, and a helpful tool to evaluate mistakes in retrospect (Berg, van den, 2013, p. XI).

Analyzing Local Religion

Local context is analyzed with respect to religion specifically as well. Aside from the civil assessment of Uruzgan, there are several other documents that were consulted as sources of information or formats for approaching religion. The matter of religion in the field of 3D peacebuilding poses certain challenges. For example, paying attention to one aspect of religion may entail the conviction that the subject is thus sufficiently covered. Also, religious matters can be hard to understand or measure. Finally, operationalizing gathered information appears to be one of the most difficult aspects about it. These challenges are illustrated in the following sections, each in connection to one of the documents used for analyzing religion or products thereof. I emphasize that trying to analyze religion may in itself be viewed as part of a secularist ideology, specifically with respect to the restorative narrative and *operationalizing religion*.⁶¹

Scope

In 2012 the parliament was informed about the progress of a Dutch pilot study to freedom of religion in several countries around the globe. DFA presented an analysis of the status of this human right, both legally and in practice, and of its causes, threats, and possibilities. There was little knowledge of how to turn the extensive violations of the right to freedom of religion. The aim of the pilot, therefore, was to gain insight into the issue and the problems and challenges it poses. In order to learn about the issue in as many ways as possible, five distinct cases were selected; China, Egypt, India, Kazakhstan, and Eritrea. Based on better knowledge, action plans were developed and implemented for these cases. In the analyses the long-term character of these plans is recognized, as well as the need for broad cooperation and various angles for influencing policy (DFA, 2012, p. 1). Although the choice of partners indicates a focus on top-down actors, methods comprise increasing awareness of rights and access to them, and capacity building of NGOs, and therefore actually concentrate more on the community levels (DFA, 2012, pp. 1-2). In fact, a silent, more discrete approach is preferred in some cases (DFA, 2012, p. 2). With respect to Egypt, the approach focuses mainly on stimulating awareness through dialogue, giving legal advice, and supporting lobbies. As for China, expanding and sharing knowledge seem to be the main points of interest (DFA, 2012, p. 3). In other cases, top-down approaches seems favorable. Kazakhstan,

---

⁶¹ See p. 19.

for example, is understood with emphasis on the government that issues registration laws and distrusts religious communities (DFA, 2012, p. 4).

The pilot comes across as a well-thought endeavor to map problems concerning religious freedom and diversity in intensity and background. Religious conflicts and repression of religious groups are analyzed, and it is concluded that different situations should be approached differently, considerate of their cause and cultural, ethnic, or political background. DFA acknowledges the sensitivity of the topic, and argues that any intervening action requires both know-how and subtleness (DFA, 2012, p. 2). The report in general does express a focus on legal matters. An expansion is observed of laws that constrain religious freedom. This legal framing is not surprising, since religious freedom is primarily understood as a human right. However, when asked about religion in 3D peacebuilding, DFA immediately and almost exclusively refers to documentation on human rights (Brandsma & Merks, 2014). Other than this discussion, religious matters are redirected to IOs that are responsible for the general mission mandates, that is the UN (Brandsma & Merks, 2014). It appears that, because a study is done to the right of religious freedom, the topic of religion is taken to be largely covered. Obviously this is not the case.

An Elusive Concept

Measurability is another challenging aspect of religion in 3D peacebuilding. Every organization has to develop policies, but since political accountability is even more important for GOs, it seems difficult for them to get a grip on a field as comprehensive and vague as religion. Governmental organizations must answer in measurable results, and have to be able to point out directly what will change if policies were to be adapted. Moreover, they tend to think in processes, based on scope, objective, or means. The intangibility that characterizes religion in many respects therefore leads to a certain uneasiness with the field (Ubachs, 2013, p. XVII). The most rigid governmental organization concerning processes and measurability is undoubtedly the military. The *counterinsurgency field manual* (U.S. Army Marine Corps, 2007) is the guideline for most of the military's activities during 3D peace missions (Brinkel, 2013, p. VII). The manual contains several entries to religion and culture, in which possible forms of encounter with these concepts are explained, categorized, and meticulously defined. Many difficult aspects of religion are covered, such as meaning, identity, belief system, values, and narrative. Theoretically, the relevant entries of the manual form an ambitious endeavor to make sense of religion and the many terms that are used to understand it. Definitions are given for religious and cultural phenomena that could be important for military personnel. With this knowledge it is presumed that local actors will be understood and properly assessed (U.S. Army Marine Corps, 2007, p. 88).

All definitions fit into a structure that appears solid and measurable. In this perspective it makes a good case for taking religion into consideration by trying to increase understanding of it in an unfamiliar (and unsafe) context. However, a closer look at the categorizations and definitions reveals a rather static and contrived view of things. A society's social structure, for example, is clearly distinguished from its culture. Although the two are not dissociated, mutual dependence and influence is merely mentioned; no digressions are given (U.S. Army Marine Corps, 2007, p. 89). The definition of a religious organization is essentialist and functionalist (2007, pp. 87-88). Subcategories of identity and beliefs give a simplified, constructed view (2007, pp. 90-91). In general, things are presented as somewhat static. Furthermore, religion is primarily viewed as a way of – passively – perceiving the world (2007, p. 92). Since religion is a dynamic concept, such a perception is not helpful, especially in the very much alive and fast-changing reality of a (post-)conflict situation. Influence of values or perceptions is mentioned only slightly, with reference to engaging with insurgents (2007, p. 313). Because defining religion is no easy endeavor, especially when it is part of operational instructions, the fact that it is actually done must be considered positive. Religious matters surely are accounted for. Moreover, it is stressed that taking notice of the

narratives of the local people, and understanding these narratives and detected values, are crucial for combatting insurgents (2007, p. 93). But in order to place this attention into perspective, references to religion, or even culture, are only a very small part of this manual. One could doubt whether mentioning these things marginally will make an actual difference. In sum, the endeavor to increase measurability concerning religion, among others, is praiseworthy. Its implementation, not only in the military field of counterinsurgency, but in the entire 3D peacebuilding context, remains, however, questionable.

Operationalization

The third challenge is operationalization. This refers to the difficult matter of translating consideration of religion in 3D peacebuilding into reality. Considering religion should on the one hand move beyond emphasizing the necessity to do so, and on the other hand partly exceed the level of to-do lists for deployed military officers or civil agents. I argue that this problem of operationalization would be one of the most important reasons for more or less ignoring the issue of religion altogether. Conversely, when making a context analysis of the host region and society, operationalization poses a challenge to analyzing the religious situation. On the one hand, generating statistics on percentages of Sunni's or Orthodox Christians and where they are located does not really paint a good picture. On the other hand, values, meanings, and embeddedness are hard things to analyze. It would be reasonable to base such analyses on academic studies, from an anthropological or religious studies perspective.

Taking the example of the Uruzgan civil assessment, references to such studies are lacking (Royal Netherlands Embassy in Kabul, Afghanistan, 2006). Although the document is actually very detailed and gives a good overview of the motives and stimulants of local people, a religious expert may, for example, have considered more extensively what religious convictions mean for people, or how it may be a fundament for many societal aspects. An anthropological study may have stressed the need to actually deal with communities, instead of focusing on increasing their goodwill for a central government (2006, pp. 38-39). Nevertheless, the context analysis describes groups, communities, and networks, and gives insight into the backgrounds and contents of their identities (2006, pp. 13-14). It also points out contradictions between various sources of identity (2006, p. 18). With respect to religion specifically, analysis is more or less limited to labelling groups or power networks (2006, pp. 22, 35). But it does consider relations and attitudes between groups, as well as backgrounds on the authoritative status of their leaders (2006, pp. 35-36). Most importantly, the document's conclusion makes recommendations for methods of the 3D mission. These include the support of building capacity for development at informal community levels, and the encouragement of government representatives to visit and take notice of local, grassroots activities or religious schools – madrassas (2006, pp. 42-43). The top priority of principles to follow (of an international treaty called The Afghanistan Compact) is described: "Respect the pluralistic culture, values and history of Afghanistan, based on Islam" (Royal Netherlands Embassy in Kabul, Afghanistan, 2006, p. 45). Islamic teaching is facilitated, with emphasis on moderate interpretations and tolerance (2006, p. 47).⁶² To link analysis and policy – operationalizing relevant information gathered from the analysis in an appropriate manner in order to develop a more religion-sensitive approach – seems one of the biggest challenges concerning religion in 3D peacebuilding. As observed, the recommendations in this context analysis give a few ideas to do that. They can be viewed as an attempt to bridge the gap between analyzing and developing policy.

Taking into account the pilot for freedom of religion, the counterinsurgency manual, and the Uruzgan context analysis, it can be concluded that religion is an aspect that in fact gets analyzed to a considerable extent. There is no proof of a major lack of insight in religion of the local context. In addition to these

---

⁶² This reflects the peacebuilders' preferences, rather than those of the local people, and thus risks assessments of religion as good or bad. See p. 27.

documents, military explorers make analyses of religious contexts as well, which are not publicly accessible. These analyses however, do concentrate on identifying religious leaders (Brinkel, 2013, pp. IX-X), for political ends. The feed of knowledge is actually fairly inclusive of such matters. Furthermore, formulated principles for these 3D missions suggest serious consideration of religious and cultural diversity, and stimulate – although marginally and as an alternative – approaching peacebuilding activities from the community levels. It is in fact necessary to provide such information and principles. This need is illustrated by the general lack of even the most basic level of knowledge of religion with military students, who, for example, know neither of the difference between Catholic and Protestant Christianity, nor why that would be relevant (Brinkel, 2013, p. III). On average, the level of knowledge of religion may be quite low. Provided context analyses and other information may raise awareness.

Knowledge Impacting Discourse

The question now becomes to what extent knowledge and principles find their way into the general 3D discourse. The discussion with regard to religion in the article 100 letters and political debates, as well as the interviews conducted with 3D peacebuilding actors, answer this question rather clearly; the role of religion here is almost negligible. This remarkable difference is not confined to the amount of attention paid to religion only. The general approach of peacebuilding – including religion – that speaks from those elements of discourse also appears to differ from that of the analysis documents and methodical principles. Whereas the provided analysis, methods, and pilot touch upon diverse approaches to religion, culture, or power relations, the other sources remain remarkably single-sided. Focus lies on the central government as local actor, and religion is often viewed primarily as a problem, and approached merely instrumentally (Brinkel, 2013, p. III). Dutch politics quickly sees religion as inauthentic, as being used for power and politics, further endorsing its instrumental status (Knops, 2014, p. XII). Contrary to above observations, Knops holds that in preparation for a mission the analysis always concentrates on power and politics (2014, p. XIV). This indicates a discrepancy between the knowledge that these analyses actually provide and how they are received in domestic politics. For example, an emphasis of GroenLinks (left-wing, progressive political party) on gender aspects in the Kunduz mission has been considered inappropriate and evidence of a bad understanding of local culture (Knops, 2014, pp. V, VI). Whereas according to GroenLinks, this objective was the – albeit badly implemented – result of academic study and analysis. Furthermore, according to Brinkel, DOD is never interested in religion, but only in who important actors are or who is able to mobilize people (2013, p. X). This presumed attitude seems contrary to Brinkel's own position as a researcher in religious studies for the faculty of military science. Also, it differs significantly from Etzioni's suggestion about change and security from the values within communities (Etzioni, 2007). In general, 3D peacebuilding discourse varies considerably with respect to its attitudes toward religion, and knowledge about religious issues gained from analyses or other studies frequently gets badly or incompletely implemented.

Pre-deployment Training

For a final aspect of knowledge of local context I look at pre-deployment training. This is a training for 3D peacebuilders to familiarize themselves with the unknown cultural situation they are about to face when they are sent off into a mission. The necessity of such a training is relatively well recognized, yet there are considerable differences between the various 3D organizations. Diplomats, for example, receive no extra training with respect to the religious context. Therefore, much of the religious sensitivity in foreign relations originates from the level of personal engagement of the diplomats (Ubachs, 2013, pp. XIV, XIX). With actors in the field of development, regard to religion and culture is a more established part of the preparations. Partly because of their long-term commitment they are more aware of the need to cooperate with locals, on a basis of mutual respect and trust. The KCRD is active in increasing awareness

also concerning religion, and wrote a practical guide to emphasize these matters. Religiously based NGOs such as Cordaid are involved in this project (KCRD, 2014).

The most pronounced example of cultural preparation is the military pre-deployment training for missions (Gooren, 2009). Every mission has had its own specific training program, varying in duration from a couple of hours for the Balkan region to two days for Afghanistan. In that time soldiers are informed about local habits, most of them in the field of social intercourse. They learn very practical things such as how to approach men and women, and their houses, and practice these things through role-playing. Taking notion of local habits is very valuable for building peace in the field. Nevertheless, this format of pre-deployment training on the one hand suggests that this training suffices, and on the other hand presumes that local religion can be correctly understood and that such understanding offers the right action guidelines (U.S. Army Marine Corps, 2007, p. 89). With DOD, understanding local religion is also primarily employed to guard against local religion or to counter it (Ubachs, 2013, p. XXI). This attitude shows the negative view of local religion. It also proves that religion is perceived as rather static, because it is assumed that local religion can be understood, and subsequently that reasoning of locals is revealed and can be predicted (Ubachs, 2013, p. XXI). Getting a grip on religion by means of understanding it is in fact a comforting thought. However, its positivism entails the risk of essentialism and simplification.⁶³

The military pre-deployment training is a preparation for all ranks, and it is unrealistic to expect all soldiers to become experts in details of local religious sensitivities (Berg, van den, 2013, p. XI). This is also not necessary. But how much is really possible in the little time that is spent on this training? Speaking as a former military officer, Knops confirms my conjecture that the training is mainly about dos and don'ts. Knowledge and competences are improved at a very basic level only (2014, p. IV). As Van den Berg argues, the level of this training should be viewed as *do-no-harm*, a typical liberalist approach (2013, p. XVIII). Insufficient realization of the context in which they operate is, however, counterproductive for the functioning of the military elements, and it can even do much harm (Berg, van den, 2013, p. XIII). In general, Van den Berg, who is frequently engaged in cooperation, consultation, and exercises with the military, argues for a more context-specific approach of pre-deployment training for all people involved. He also thinks there is too little regard for religion in preparation for missions. Ideally, religion should be covered more extensively and more differentiated than is the case nowadays (Berg, van den, 2013, p. XIX).

It is remarkable that Richardson, who used to be a developer for military cultural training at the Dutch military academy, takes the opposite position. Specificities on local culture, he argues, can be read in books and instructions. He criticizes pre-deployment training in its present format, and prefers a general cultural competences training. Such a training would increase flexibility. There would be no specific role for religion; he sees religion in things such as respect, emotional stability, cultural empathy, which would all be aspects of general cultural competences (Richardson, 2014, pp. VIII-X). Specific regard for religion or the religious context of a host region Richardson considers redundant. Moreover, sensitivity to context-specific religious issues would not suffice. After all, every mission would then require a whole new training, and people are not really trained in moral dilemmas. Religion, according to Richardson, should not be isolated – it should always be understood as a part of a broader discourse of culture (2014, p. XV). With extensive, general cultural competences, soldiers would be properly equipped to face whatever religious or cultural context they are confronted with (Richardson, 2014, p. XI).

---

⁶³ See the discussions on the implications of defining religion (p. 22), and simplification (p. 25).

Richardson' view has several drawbacks. First, particularity and context are very important in order to empathize and cooperate with local people (KCRD, 2014, p. 6). This position is reflected in my working definition of religion.⁶⁴ Second, general cultural competences may not cover the necessary skills to function as peacebuilders in very unfamiliar religious or cultural circumstances. Furthermore, I think that religion will be reduced to a marginal factor if viewed only as a small and obvious part of cultural context. After all, people bring their own cultural background. If in general the Dutch cultural background presumes religion to play only a minor role as privately held beliefs and convictions, serious consideration of religion is very likely to get problematic. Isolating religion, and paying attention to what religion may comprise and how it may be understood, will therefore lay more emphasis on the issue. Integrating religion into cultural or societal factors must be a part of this approach anyhow. I therefore argue that religion should be an isolated aspect in preparing for a mission, and that it should be context-specific.

I take this position specifically with respect to the practice of pre-deployment training. In general and in theory, however, I agree with Richardson emphasizing the comprehensive and permeative nature of religion. I view isolated regard for religion as a necessary means to increase religious sensitivity and empathy, and to stress plurality of perspectives. Peacebuilding in practice requires the ability to deal with religious issues. This ability needs to be developed and trained, but that training should exceed the basic level of, for example, instructions for frisking locals wearing a burka (Ubachs, 2013, p. XXIII). It would definitely be interesting to build on previous experiences of peacebuilders. Military officers, for example, tend to have increased religious empathy after being deployed in a 3D peace mission (Knops, 2014, p. III). Preparation for a mission should ideally build upon religious empathy, and then isolate specific items that need extra attention. In order for peacebuilders of every sort of 3D organization to be religiously empathic, I agree with the KCRD that it is imperative to self-reflect on ideas concerning religion (KCRD, 2014, p. 6). The next section discusses efforts of self-reflection.

Self-reflection

Introspective activities offer interesting insights, for both individuals and organizations. Such insights contribute to a clearer picture of what happens in any interaction between yourself and another, and also elucidates one's own ideas and assumptions. Self-reflection is a very important tool to evaluate and improve policies and attitudes, among other things because of the multilateral nature of 3D peacebuilding. Self-images or attitudes may remain rather implicit due to a lack of self-reflective efforts. However, any extent of self-reflection provides some information about their assumptions. In this section the matter of self-reflection is discussed, with respect to both obviously religious ideas and more general ones. I look into the way 3D organizations organize self-reflection and how they publicly express their ideas or self-images.

“No Outreach Without Inreach”

The KCRD practitioners' guide for development actors aims to make development activities more religiously empathic. For that goal interest is requested in three things; context, partners, and “yourself” (KCRD, 2014, p. 70). These entries form the outline of the guide. One of its central suggestions for all organizations involved in development is to “be aware of your own world view, particularly of your ideas about religion and development” and to “consider how your view influences your opinion of others” (KCRD, 2014, p. 6). I think that this suggestion is justified with respect to 3D peacebuilding as well. Whether explored or not, organizations have identities. These identities are complex structures, consisting of many aspects. Religion is merely one of those many aspects (KCRD, 2014, p. 57). However, taking the all-encompassing nature of religion into account, religious identities can be religious on many different fronts. Identities are also dynamic and in constant change. Statements concerning identity are

---

⁶⁴ See p. 26.

not always the result of self-reflection, but they do say something about the organization. For example, when the statement is made that Oxfam Novib is not a religious organization, but does have respect for religion (Lookeren, van, 2014, p. III), it reveals an assumption about religion. It assumes that one can in fact be nonreligious, that religion can be not a part of the organization's identity. It also assumes that religion is something an organization can respect at a distance. In another statement Oxfam Novib is compared to Cordaid. It is said that Cordaid has a Catholic identity, and Oxfam Novib "nothing, or perhaps a humanist one" (Lookeren, van, 2014, p. XI). This own idea of religious identity conflicts with ideas of some people in deployment regions. In the African Great Lakes region, Van Lookeren never makes any statements about her (non)religious identity. She knows that local Christians would think it very weird if she was to state that she considers herself religiously nothing (Lookeren, van, 2014, p. XII). The example makes clear that identities can say much about ideas and assumptions about what is religion or what is the nature of being religious. For a 3D organization it is therefore interesting to explore its identity in order to employ a well-considered understanding of, and approach to religion.

Apart from indicating ideas and assumptions, identities can also say much about what drives an organization to do what it does. Organizational structure and background are part of its identity. The Dutch military, for example, is viewed as an instrument of the government, and is very hierarchically structured – everyone is accountable to a superior, all the way up to the Cabinet. This may, however, be just one way of conceiving of military organization. In order to build peace in such regions, some insight into the particularity of one's own views is necessary. Otherwise it is impossible to offer constructive help. Or, as the KCRD formulates: "no outreach without inreach" (KCRD, 2014, p. 55). Aside from making identities clearer, self-reflection may also focus on the organization's activities. It can be a useful tool to lead evaluations in the direction of asking whether activities were done the right way (KCRD, 2014, p. 55). They may be weighed against principles the organization stands for, or against more general ethical considerations. This way, self-reflection can help to figure out where to lay boundaries.

Standards and a Neutral Position

The KCRD assumes that people in the West generally hold a modernist understanding of religion – as beliefs confined to the private sphere – and that therefore they miss religious sensitivity (KCRD, 2014, p. 8). It is argued that they do not automatically perceive positive mobilizing powers of religion in other regions because of that disposition (KCRD, 2014, p. 54). The argument of this thesis reaches beyond recognizing positive effects religion may have. In fact, it comprises a broader range of how certain understandings of religion or the secular, and those of peacebuilding, may influence one another. Since the KCRD puts forward rather directly that in the field of development, religion has been a disregarded issue with Dutch organizations for decennia, the secularization theory easily gets designated as the cause of that (KCRD, 2014, p. 8). But apart from the causality discussion, the home situation of peacebuilders cannot be a blueprint for peacebuilding projects (Thomas, 2005, pp. 49-50). Familiar ideas would serve as a norm, a standard by which other situations are assessed. Moreover, because it is logical to want to build peace and develop a society the best way imaginable, it is safe to assume that peacebuilders would consider their own background superior to any other ideas. At least in order to avoid this modelling or superiority, self-reflection is necessary. In the argumentation of the KCRD, disregard for religion lies in wait with Dutch development organizations. Therefore, religion is a factor to monitor very closely in these self-reflections. Standardization of one's own views is, however, not the only risk of little self-reflection of Dutch peacebuilders. With respect to the world of religion, someone who takes the secular position easily tends to interpret that position as neutral – as an impartial, perhaps even indifferent, silent observer of all sorts of religious issues (KCRD, 2014, p. 54). Whereas from certain secular perspectives this could be a valid interpretation, most people with any religious engagement would probably not agree. As a species, we tend to forget the influence of our own philosophy of life, and so do

even organizations that aim to help others (KCRD, 2014, p. 54). The pretense of neutrality⁶⁵ can be found with all 3D organizations, including the ones that highly value self-reflection (Cordaid, 2014). In politics religious neutrality is also an issue, often presumed through excluding all references to religion (Knops, 2014, p. XV). This way of disregarding religion is not confined to political debates; the policy letters informing about a peace mission hardly mention religion as well (DFA/DOD/DDC, 2005; DFA/DOD/DSJ, 2011; DFA/DFTD/DOD, 2013). If a neutral position is assumed by abstaining from the topic of religion, it is plausible that people are not aware that this could well be read as a hostile position toward, for example, local Islamic traditions. By self-reflecting on religious matters, 3D actors may develop a higher awareness of the implications of abstaining from comments about religion.

Catholic Identity

An example of a 3D organization that does self-reflect extensively, with respect to religion, is Cordaid. Since it has a Catholic background it tries to operate in line with the moral principles extracted from that religious identity.⁶⁶ In the context of discussion sessions on Catholic values, employees contemplate on these values, and the way they come across them in their duties. Company perspectives are introduced and explained by Kuijper (Berg, van den, 2013, pp. VI-VII). In matters such as views of sexuality, self-reflection may result in discovering that general Dutch thinking employs taboos and rigid categories. For example, Kuijper claims that, whereas the Dutch think of themselves as very open-minded with respect to homosexuality, their labelling of sexuality and making distinctions is much more formal than in some African societies (2013, p. IV). Such insights broaden perspectives and influence methods of operations accordingly. In spite of many self-reflective efforts, religion remains a difficult and fragile topic, and elements that hint toward secularist understandings can always be observed. Van den Berg, for example, argues that he views religion as a Janus Bifrons, having two faces – a positive and a negative one (2013, p. XVI). This somewhat aligns with the KCRD remark that positive and negative aspects of religion are two sides of the same coin (KCRD, 2014, p. 70). However well-intended, such views subdivide religion and could easily lead to harmful attitudes or actions: They risk assessing religion or religious expressions as either good or bad, and are probably based on essentialist understandings.⁶⁷

Counternarrative

Another example of self-reflection is the counternarrative that DFA was striving for about a decade ago. Following certain events that stirred international relations, including the Danish cartoons of Mohammed and the rise of Geert Wilders in the Dutch parliament, the government felt the need to correct the image of a negative Dutch attitude toward religion (Ubachs, 2013, p. IV). This counternarrative was international public diplomacy, meant to increase knowledge about the Netherlands. Because the importance of imaging and susceptibility to social media was recognized, DFA, and especially the embassy in Cairo, attempted to correct misconceptions. The so-called *Cairo Hub* tried to adapt to themes that appeal to people from the Arabic region (Dutch Embassy in Cairo, Egypt, 2014). The matter of creating a counternarrative was taken up by both DOD and DFA. With diplomats, discussions took place to think about what was understood by concepts such as religion, religious freedom, or the separation of church and state. It became clear that views and assumptions appear most clearly when confronted with different ones (Ubachs, 2013, p. VII): Whereas DFA aimed to promote cultural awareness and understanding of both the other and the self, defense concentrated on analyzing Jihadism, (Dutch

---

⁶⁵ As discussed on p. 18.

⁶⁶ For that purpose, Cordaid has the special position of Catholic identity advisor, Kuijper. He reflects on religious aspects of the work Cordaid does and the broader field it is a part of. In practice, this means that Kuijper visits conferences, is involved in the KCRD, and looks to cooperate with universities in order to make use of academic insights (Kuijper, 2013, pp. III-V). See also p. 50.

⁶⁷ See p. 27 and 23

Embassy in Cairo, Egypt, 2014; Ubachs, 2013, p. V). This example shows that government agencies do take effort to self-reflect, and explore what they understand by religion. They are confronted with differences in approach and attitude, which generates insight into these issues. It should be emphasized, however, that these efforts are public diplomacy, reactions to threats to national security and a damaged image. Moreover, results of such reflections are not recognizably translated into the 3D peacebuilding discourse.

Reflection: A Matter of Politics?

Despite these examples, self-reflection is definitely not an evident effort, let alone with respect to religion. Reflexivity does not seem to be a natural thing for most military departments (2013, p. XII). Richardson argues that self-reflection is personal, and deals with social identity and ego identity (2014, p. XVI). On the one hand, this personal level is very important. However, aside from training for moral dilemmas, the personal self-reflection is left to the chaplaincy, and stays between the soldier and the chaplain (Richardson, 2014, p. XIV). Reflecting on the matter of how one's own assumptions relate to a mission context does not happen quite sufficiently (Richardson, 2014, p. XVI). On the other hand, the organizational level should make efforts toward self-reflexivity as well. Rethinking assumptions about concepts such as separation of church and state is considered a good thing, but rather purposeless and irrelevant for the military. The same goes for taking position on such matters, or expressing it.⁶⁸ Still, the faculty of military science has a position especially for religious studies. Although there is not much attention to the subject, the part of self-reflection or the question of what religion does with people is being discussed in seminars and conferences (Brinkel, 2013, p. VIII). However, these matters do not seem to find their way into the policy level, and into the operational level they only appear in the form of dos and don'ts.

So, does the political level self-reflect on religious issues, and if it does, how is it done? Reflection ought to be business as usual in politics. But parliamentary consideration of religion with respect to the context of 3D peacebuilding is very limited.⁶⁹ Knops argues that the modern liberal perspective is dominant in Dutch politics, and that the primacy of individualism is not even a topic of discussion anymore. Consequently, religion is more and more considered a private matter (Knops, 2014, p. I). The same ideology easily leads to a negative understanding of religion, because since politicians place it in the private sphere, they are startled should religion become an issue in public affairs. They view religion as a problem whenever it reaches beyond the boundaries of the private domain (Kuijper, 2013, p. II). However the positions of both Knops and Kuijper should be conceived of as personal discontent with the dominance of modern liberal thought in Dutch politics, their points are valid. As Knops indicated, even his own Christian political party, the CDA, does not raise the subject of religion in debates on 3D peace missions. It fears that attention for the topic will backfire to other subjects in times of election (2014, pp. XV-XVI). Although I assume that political parties internally do discuss religious concepts, it appears that the political arena usually remains deprived of such reflections.⁷⁰

Expressing Identity

Through self-reflection, individuals as well as organizations can explore their identities. The extent to which such knowledge is publicly expressed, and for which reasons, is yet another matter. For the

---

⁶⁸ In this respect, the military clearly defines itself as an instrument of national politics. It is figured that if politics is not interested in these issues, then it is not up to the military to address them (Richardson, 2014, p. XV). See also p. 54.

⁶⁹ See p. 49.

⁷⁰ The habit of leaving religion out of political argumentation because of electory loss indicates that generally, religion is not a popular political subject.

personal level, the KCRD recommends honesty about one's own religious (or nonreligious) beliefs and convictions. It supposes that religious empathy requires such honesty (KCRD, 2014, pp. 41-42). It is argued that holding back your own beliefs in the field may be interpreted as condescending (KCRD, 2014, p. 55). In practice, differences in (religious) views can cause a distance between peacebuilders and local people. However, maladjusted behavior is even more problematic. In order to make such problems less critical, the practitioners' guide suggests to talk about personal beliefs or convictions in a private setting, based on mutual trust, instead of publicly, and not only being honest about nonreligiosity, but explaining it as well (KCRD, 2014, pp. 58-59).

Since Cordaid is much involved in the KCRD, its policy on this topic is more or less in accordance with these recommendations. Employees are encouraged to join religious groups, but in a way that is considerate with local religious customs (Cordaid, 2014). Also Oxfam Novib employees are expected to adapt to local culture (Lookeren, van, 2014, p. VIII). But when it comes to expressing personal beliefs, nonreligiosity is withheld. No lies are told, however (Lookeren, van, 2014, p. XII). This differs from the military approach, where, in contrast to the KCRD recommendations, instructions are given to nonreligious people to claim that they are Christian (Knops, 2014, pp. XIV-XV). Making such claims so instrumentally indicates the little importance that is seriously attached to religious identity. At a policy level, expressions of religious identity are considered tender matters. For example, it is with intent that no religious groups are specifically mentioned in DFA policy documents. Labelling of any kind could offend groups in unexpected ways. Therefore, such references are systematically withheld (Brandsma & Merks, 2014). Such policies indicate that making no references to religious groups at all is assumed to show a neutral position. Similar thoughts are found in political motivations as well (Knops, 2014, pp. XI-XII). By assuming neutrality this way, it is disregarded that there is no such thing as neutrality, and that abstaining from any positioning toward religion is in itself taking position. This indicates a secularist ideology.⁷¹

For operating with religious empathy it does not matter whether an actor has religious motivations or not (KCRD, 2014, p. 6). However, there appears to be a correlation between the extent to which religion is important for an organization and the way it values self-reflection. Organizations with a religious background or a special interest in such matters – either intrinsic or situationally grounded – make an effort to self-reflect and care about what identity their organizations publicly manifest. Nonreligious organizations mainly focus on other aspects. With respect to religion, their main interest lies with the other, the local actors, and reflection on their own identities is often disregarded. This way, the extra value self-reflection may have on clarifying positions and us-them relationships is lost. Understanding of how Dutch peacebuilders relate to local actors then remains unclear, or at least incomplete.

Previous section showed an analysis of the effort 3D actors undertake to learn about religion, both in the context of the host nation and with respect to their own organizations. It can be concluded that, in the case of GOs, very extensive analyses are made to explore the situation of the other, and very little self-reflection is done. With NGOs, attention is more equally divided. Categories used in analyses can be quite nuanced and considerate, but little of the accumulated knowledge actually enriches the 3D peacebuilding discourse. In the next section I critically discuss several concepts and perspectives that underlie, and have a secularist, liberalist impact on this discourse.

§ 4.3 How Is 3D Peacebuilding Approached? On Concepts and Perspectives

In the preceding sections 3D peacebuilding was analyzed by means of the questions: Who are the actors and with what knowledge do they work? In this section I analyze its discourse by addressing the question:

---

⁷¹ See p. 18.

From what concepts and perspectives is 3D peacebuilding approached? First I discuss central concepts that largely determine the discourse. I expand on the unclear use of security and stability in goal setting, and on the presumed vital link of democracy with security and stability, human rights, and the rule of law. I conclude with a critical discussion of the central place that the rule of law and human rights have in the discourse, and how that relates to religion in peacebuilding.

Impact of Concepts

Security and Stability: Confusion about Means and Ends

Security and stability are key concepts, frequently used in the language of 3D peace mission goals and objectives. As a goal, security is approached in different ways: The Dutch government stated that it had a great interest for human security in the mission to Mali (DFA/DFTD/DOD, 2013, p. 3). But according to Cordaid, for whom human security is a top priority, this governmental interest comes only after interest in removing terrorists and securing natural resources (Berg, van den, 2013, p. XII). The Dutch government maintains a so-called *drivers of change* approach, but generally does not identify religious practices as such drivers (KCRD, 2014, p. 26). Until now, not only are security and stability interpreted and implemented differently by various 3D actors, the terms also lead to confusion. With respect to mission goals, means and ends are not always unambiguously formulated. The 3D peacebuilding discourse shows an excess of references to general mission means and ends. Here, I present some examples of that ambiguity from the article 100 letter for Uruzgan, as well as other policy documents.

Assisting the Afghan government to promote security and stability was the UN goal for ISAF (DFA/DOD/DDC, 2005, p. 13). To do that, the people's support for the government would have to be increased, and that for the Taliban diminished (DFA/DOD/DDC, 2005, p. 3). Here, security is in fact the main goal, and winning the hearts and minds of the people – for the legitimate government – the way to reach that goal (Brinkel, 2013, p. III). Oxfam Novib aims for the same goal through other, more traditional means (Oxfam Novib, 2014). In the case of Cordaid, security, as one of a number of goals, is pursued by means of organizing people at the community level (Cordaid, 2014). In Kunduz, the goal actually expanded to regional stability (DFA/DOD/DSJ, 2011, p. 2). But security and stability are not always presented as the main goals of the mission. Sometimes the mission goals aim primarily for expanding and enforcing the central authorities. Security and stability are then considered other, long-term objectives for those actors (DFA/DOD/DDC, 2005, p. 2). Focus points for the TFU were governance, administrative credibility, national army, national police, in short: government expansion (Royal Dutch Embassy in Kabul, Afghanistan, 2006, pp. 5-8).

Apart from security, rebuilding is also mentioned as a main objective. For Uruzgan, it is stated that the mission mandate is to support the government to enhance security, in order for peacebuilders to operate safely. In this perspective, security is clearly viewed as the means to the end of rebuilding (DFA/DOD/DDC, 2005, pp. 12, 20). Part of the civil assessment for Uruzgan can be interpreted the same way: Some of the focus points of the TFU is to make sure that NGOs can do their job, to assist them, and to put effort into support for the ISAF mission with the local population (Royal Dutch Embassy in Kabul, Afghanistan, 2006, p. 6). Support of the people is emphasized more and more, even in military tactics. The concept of *winning hearts and minds* is now the determining factor of presence, posture, and profile – a recently developed area of interest (DOD, 2009, p. 143). It is especially about support for Dutch military presence (DFA/DOD/DDC, 2005, p. 21). Therefore, in case of the military, efforts toward consideration of the local people seems to be largely instrumental and ultimately for own protection. This criticism is uttered by Cordaid as well, which distances itself from the self-interest of such instrumentalization (Berg, van den, 2013, p. XX). Cordaid's reason for creating goodwill with the population is to invest in social impact (Cordaid, 2014). It must be noted, however, that the local people

increasingly appear to have a role in setting the goals of 3D peace missions. For example, in Kunduz, the importance of reconciliation was recognized (DFA/DOD/DSJ, 2011, p. 10). For the mission to Mali it is rather high on the agenda (DFA/DOD/DFTD/DSJ, 2013, pp. 3, 5, 11). In fact, in this recent mission, the goals are actually more clearly formulated and presented. They involve security and stability objectives, as well as rebuilding activities, civil protection, reconciliation, and humanitarian assistance (DFA/DOD/DFTD/DSJ, 2013, p. 3).

Overall, it may be argued that, especially in Uruzgan and Kunduz, there has been confusion about mission goals. Because security and stability are interpreted differently by various 3D actors, this confusion revolves around which is a means and which an end. This may have implications, for example, because winning the hearts and minds of the people may be difficult with a secular attitude and understanding, or a purely instrumental perception of religion.

The Vital Link with Democracy

Another concept underlying the 3D peacebuilding discourse is democracy. It is presented as a priority in government policies especially. In general, DFA's human rights policy directly and intrinsically links democracy to human rights and rule of law (DFA, 2013, pp. 4, 8). In the 3D peacebuilding discourse democratization is mentioned prominently. For Uruzgan, it is stated that the international community wants to democratize Afghanistan, allowing for representation of various ethnic, and politically ideological groups (DFA/DOD/DDC, 2005, pp. 2, 7). As such, it would account for the promotion of pluralism. Democratization is a main objective of IOs in the case of Kunduz as well. A democratic state is said to offer stability and rights for the people, and to prevent terrorism. That way, it would also be in the interest of the international community and the Netherlands to promote democracy in peacebuilding (DFA/DOD/DSJ, 2011, p. 2). The connection of security with democratization is made outside 3D peacebuilding as well. It is a prominent aspect of the Dutch counterterrorism strategy (DFA, 2013, p. 33). Moreover, democratization is part of the understanding and definition of security of the Organization for Security and Co-operation in Europe (OSCE) (DFA, 2013, p. 45). As for the Mali discourse, a causal link is made between the functionality of government agencies and the state of democratic institutions (DFA/DOD/DFTD/DSJ, 2013, p. 6). Also, democratization is presented not only as a goal for peacebuilders, but especially as a wish of Malian authorities (DFA/DOD/DFTD/DSJ, 2013, pp. 6, 8).

The development in the discourse suggests that democratization is planned and implemented more and more in consultation with the local central authorities, rather than it merely being a goal of intervening powers. Yet it is hard to deny that the concept of the democratic state, and the way it is intrinsically linked to both security and rule of law, is a strong reflection of a modern liberal, Western concept of statebuilding.⁷² In peacebuilding combined with military intervention, the inclination to think from familiar structures, and to approach matters with such a framework, seems rather strong. Dutch political debates in this field are said to project own ideas of how to put a society in order (Knops, 2014, p. VI). With such an approach that is based on projection, disregard of what the local people need and wish for is a risk. Also, promoting a democracy based on projection only accounts for pluralism in the peacebuilders' perspective: Groups that are unusual in Dutch democracy, for example strongly religious political groups, may be left out. Therefore, although recent developments show more consideration and involvement of local people, the risk of too much of a Dutch perspective in 3D peacebuilding should be seriously observed.⁷³

---

⁷² See p. 18.

⁷³ See p. 32.

Human Rights and a Legal Thought Framework

As argued by the KCRD, what a development worker may achieve depends for a great deal on his or her choice of words. Symbolic language domains may differ, and therefore mutual understanding of such domains is crucial for being able to do the job (KCRD, 2014, p. 44). I suggest that this logic applies to the broader field of 3D peacebuilding as well. One of the four language domains identified by the KCRD is that of human rights. The universalizability of the human rights discourse is seriously questioned, since it can be interpreted as *Western language*. Also, this discourse entails risk of creating an oppositional relation with a religious language domain (KCRD, 2014, pp. 48-49), whereas it would be much more effective to stress the interdependence of the two (An-Na'im, 2005, p. 56). Constantly emphasizing human rights in the development field is considered counterproductive (KCRD, 2014, pp. 34-35). Nevertheless, human rights have long since played an important role in both development and peacebuilding. Today they make up a large part of a framework of legal thought, which I observe is central and fundamental in the 3D peacebuilding discourse.

Rule of Law

As indicated earlier, much of the 3D effort is aimed at capacity building for the central government. Enlarging law enforcement agencies is only one aspect of the greater objective of such effort, that is to construct or reform a rule of law. This focus appears consequently in all three article 100 letters (DFA/DOD/DDC, 2005, pp. 3, 15; DFA/DOD/DSJ, 2011, pp. 2, 15; DFA/DOD/DFTD/DSJ, 2013, p. 9). Such a rule of law ought to be compatible with the international legal system (DFA/DOD/DDC, 2005, pp. 3, 6). It forms the backbone of the rebuilding policy, *Afghanistan Compact* (DFA/DOD/DDC, 2005, pp. 8, 21). In the case of Kunduz, an exclusive link is made between security and the legal system. All elements of the rule of law should be enforced in an interrelated fashion in order to have effect. These elements, however, do not include religion in any way (DFA/DOD/DSJ, 2011, p. 7). In fact, it is stated that informal rules of law are vulnerable to bad influence. Thus, an emphasis on the rule of law may cause more traditional or religious authoritative alternatives to be underappreciated. Also, informal legal systems are considered as ignorant of human rights (DFA/DOD/DSJ, 2011, p. 8). In order to protect human rights, the capacity of the rule of law is believed to be of crucial importance (DFA, 2013, p. 33). And it is this protection of human rights that appears as a central element of the 3D peace mission mandates (DFA/DOD/DSJ, 2011, p. 11; DFA/DOD/DFTD/DSJ, 2013, p. 11). This way, religion and human rights (and a rule of law) are moved into oppositional positions.

Primacy of Human Rights

Peacebuilders pay special attention to describing human rights violations (DFA/DOD/DFTD/DSJ, 2013, pp. 5, 10). More generally, human rights are put forward as the cornerstone of the Dutch policy for Foreign Affairs (DFA, 2013, p. 7). The government views the promotion of human rights as a moral duty, but also as serving the interests of the Netherlands. Human rights, together with the rule of law and democracy, form an interdependent triangle – one cannot function without the other two – according to DFA policy (DFA, 2013, p. 8). Following the principle of the *Right to Protect*, state sovereignty is considered as secondary to human rights (DFA, 2013, p. 33). All this makes clear that human rights are of the highest priority, both in general policy and in 3D peacebuilding. But government actors are not the only ones prioritizing human rights. In this effort they cooperate with corporate actors, trade unions, knowledge institutions, and NGOs as well (DFA, 2013, p. 17; Cordaid, 2014). Oxfam Novib, for example, strongly aims for equal rights for all human beings, and views its work as creating conditions for rights (Oxfam Novib, 2014).

The Legal Perspective

The framework of legal thought is more extensive than human rights and the rule of law. Themes that are not necessarily matters of rights often get pursued from a legal perspective as well. Sustainable means of livelihood, social security, societal and political participation, and even identity, are understood and approached as rights by Oxfam Novib (Oxfam Novib, 2014). DFA prioritizes freedom, but solely in terms of human rights (DFA, 2013, p. 7). Acceptance of LGBTs (Lesbian, Gay, Bisexual, Transgender) is one of the few main priorities within this human rights policy (DFA, 2013, pp. 4, 26). Another is gender, or the position of women (DFA, 2013, p. 29). Gender is framed in legal terms as well; issues are exclusively addressed as women's rights (DFA/DOD/DSJ, 2011, p. 13; DFA/DOD/DFTD/DSJ, 2013, p. 12). A minor emphasis of human rights policy is laid on the freedom of religion (DFA, 2013, p. 4). Finally, general motivation or goal setting of 3D peacebuilding actors is sometimes led by legal principles, which contributes to the framework as well. This can be observed with both GOs and NGOs. Oxfam Novib sets great store by international treaties, human rights, and women's rights, and considers those directive (Oxfam Novib, 2014). Cordaid, as indicated, focuses primarily on communities. Rights, however, are considered the flourishing communities' cornerstone (Cordaid, 2014). For the Dutch government, human rights form the basis for a free and open society, and they cannot be viewed isolated from other goals, or overall structures such as democracy (DFA, 2013, pp. 4, 13).

Considering that legal principles and ideas are proven essential in goals and mandates, in approaching issues that are not necessarily legal matters, and as general leading motivations, it is safe to conclude that a framework of legal thought is a large factor in determining understanding and approaches of 3D peacebuilding. This extensive legal framing strongly indicates that peacebuilding is modelled after the Dutch and international system. Given that this legal system is developed, and exclusively functions in highly secular societies, a way of thinking is imposed, that represents the peacebuilders, rather than the host society. Nurturing security and freedom takes more than such a legal system only. Also, people need to share common values on the one hand, and be able to be diverse on the other (Etzioni, 2007, pp. 158, 189). Interventions by the West need to be aware of this, and thereby be more sensitive to local values. For example, going into a dialogue or directing the local people by means of Enlightenment theories and human rights will not have much effect with more radical Islamic communities (Etzioni, 2007, p. 162). Also, a preoccupation with human rights and freedoms automatically implies a focus on the individual level. It is the individual that has the right all human beings are supposed to have. And it is only the individual that is able to freely make the choices respected and made possible through human rights (DFA, 2013, p. 7). This individualist perspective is typical for a modern liberal ideology and dominant in Dutch culture (Knops, 2014, p. I).

Freedom of Religion

Religion poses a big challenge for the human rights perspective. Questions of tolerance and tolerance of the intolerant are rarely addressed in Foreign Affairs human rights policy (DFA, 2013). The only matter in which religion plays a role is freedom of religion. The fact that this freedom is expressed as a human right is remarkable as such. After all, although religion and human rights may complete and reinforce one another, they can often be considered very different language domains. Expressing religious freedom as a right can easily be interpreted as meddling in religious business from a nonreligious position. Yet the right to religious freedom has a place high on the agenda of Dutch human rights policy. The same policy makes clear that every violation of human rights that is based on religion in any way will be fought (DFA, 2013, p. 35). The prevalence of legal terms with respect to religion is striking. Dutch policies hold that people have a right to theistic, nontheistic, and atheistic beliefs or philosophies. It also upholds a right to convert. Finally, the Dutch government is explicit on their ambition to promote a separation of church and state (DFA, 2013, p. 35).

A clear position follows from this policy document; religion is considered subject to state affairs. A position which consequently views state affairs as nonreligious, as secular. Any possibility of neutrality is thereby abandoned. Considering this is a Foreign Affairs policy, it seems that it is the wish and fervor of DFA to have this understanding of state and religion around the world. Such a situation at least appears to be preferred by the Dutch government to deal with. Furthermore, the framework of human rights, including the freedoms of religion, concentrates on the level of the individual. This approach therefore implies an individualist understanding of religion. In the policy on this subject no more social aspects and forms of religion are acknowledged at all. It reduces religion to an essence, a simplified phenomenon, which is easy to process in policy statements (DFA, 2013, p. 35).⁷⁴ Studies to the reality of religious freedom in various countries paint a more complicated picture. Although the rights of conversion and nonreligiosity play a role, as well as approaches aimed at the rule of law, legal assistance, and registration laws, the legal framework is not the only perspective here (DFA, 2012). When the political idea of religious freedom is the issue at hand, rather than the human right of religious freedom, its sensitivity is certainly recognized. In this study, DFA notes that improving religious freedom requires knowledge and understanding of socio-economic, historical, and anthropological structures, as well as a lot of tact, discretion, and a certain extent of mutual trust (DFA, 2012). Apart from the Dutch government agencies, NGOs struggle with the issue as well. Cordaid attempts to address its ambiguity by supporting religious diversity on the one hand, and emphasizing the crucial importance of freedom of religion on the other (Cordaid, 2014).

It follows from the analysis in the previous sections that the legal perspective forms a central framework for both the Dutch Foreign Affairs policy in general, and the 3D peacebuilding discourse specifically. It determines and directs much of the total effort in this field, and even influences understanding of religious matters. The rule of law and human rights are considered important, core concepts. They are perceived as intrinsically connected, together with democracy. The resulting triangle not only links these three concepts; the creation of this core automatically includes modern liberal, and secularist assumptions, and distances itself from alternative perspectives, such as religion. In order to rethink the legal perspective, an important move would be, on the one hand, to realize the existence of alternative approaches that may be better compatible with religious perspectives. On the other hand, the presupposed opposition of human rights and religion should make place for the perception that the two are interdependent, and actually need and might reinforce each other (An-Na'im, 2005, p. 56).

§ 4.4 Observations

Consideration of Religion

The data shows that, at the level of Dutch national politics, religion is not a well-debated issue in the 3D peacebuilding discourse. The restraint with the religiously motivated CDA to discuss religion, for example, is remarkable. On the political level there is no sign of a resurgence of religion or a restorative narrative. Departments are, however, involved with the KCRD. By means of this platform, government agencies that maintain a very state-centered approach to peacebuilding, seem to try and incorporate religion into existing systems, much in accordance with the argumentation of Snyder and Cochran Beck (2011, p. 204).⁷⁵ At the level of 3D agencies and organizations religion is said to be taken into account, but neither policy documents nor informants indicate the existence of elaborated ideas or visions. There are almost no staff positions for reflection on religion, its role in peacebuilding, or how it is intertwined with central concepts such as security, democracy, or human rights. The religiously motivated NGO forms an exception. In case religion is put on the table, it is all but comprehensive. Rather, only fragmented fields

---

⁷⁴ See the discussions on essentialist defining of religion (p. 23), and simplifications (p. 25).

⁷⁵ As discussed on p. 20.

such as freedom of religion, mapping of local religious leaders with mobilizing powers, or fundamentalism are at stake. This observed marginality in consideration of religion indicates that a secularist arrangement of society is generally viewed as normal.

Understanding of Religion

Overall, explicit definitions of religion are absent. Religion is not at the top of the agendas, and defining it is perhaps more interesting for scholarly reflections. However, it seems that awareness of what a certain understanding of religion may entail is lacking as well. The concept of religion is not problematized, except by the effort of Ubachs with DFA and Kuijper with Cordaid. However, these reflections address the respective fields of diplomacy and development, and not that of 3D peacebuilding. With respect to religion's ambivalent role in the field of peacebuilding, reflections are generally predominated by simplified images. These include religion being either a positive or a negative force in society, separation of church and state, and religion as restricted to the private domain. The use of such images in order to make sense of religion in different contexts indicates presumptions of transculturality and universalizability. Strong emphasis on human rights leads to the same conclusion of universalizable ideas. It can be presumed, therefore, that pluralism is not the primary perspective. In thinking about religious issues, for example, as reflected in the context analysis and the pre-deployment training, Dutch and organizational perspectives are leading. Also, there is a need for such issues to be measurable. Thus, the general understanding of religion can be described as essentialist.⁷⁶

It becomes clear that religion is primarily viewed as a part of culture. In most reasoning of 3D organizations, logic dictates that specific attention for religion is redundant if culture is considered. This way, religious issues are only labelled religious when there is no other label available. Since such cases are rare, the perspective of interpretation and action almost always remains, for example, political. Approaches that consider religion more prominently, for example, the idea of religion as the fabric of a society, cannot arise from such perspectives. The predominant ideology of change, of building peace, therefore leaves out religion as a central factor, albeit passively.

Thus, the general attitude is to abstain from religion. That very disposition is pretended to be neutral. Peacebuilding and development are viewed as stadial historical processes. Also, religion is simplified to better fit the Dutch perspectives, for example, through mere individualist perceptions of religiosity in approaching religious freedom. Together, these observations indicate a preference for secular perspectives. This is not per se the result of active or conscious choices.

Approach and Attitude toward Religion

The governmental discourse of 3D peacebuilding shows an approach which leaves little room for serious consideration of religion. Emphasis lies on rebuilding state capacity to increase security and control. In this view, power should lie with central government agencies – other power structures are acknowledged, though employed mainly instrumentally. Religion is considered as subject to state affairs and sectarian religious groups as security threats. Discourse does mention human security, but the community level does not have its prime focus. Furthermore, the approach of both GOs and NGOs appears as quite liberal. Almost all motivations and perspectives show liberal ideologies and methods. Especially GOs work under UN mandates, and promote individualist societies. All 3D actors fiercely pursue human rights and democracy. Better yet, these objectives provide the framework that directs the entire peacebuilding discourse, including topics such as religious freedom.

---

⁷⁶ However essentialist, these perceptions would not be inclusivist, like most functionalist definitions. On the contrary, they would try to minimize the scope of what falls within the concept of religion, in order to view as much as possible in secular terms.

With respect to religion it can be stated that the religious empathic approach, as aspired by the KCRD, is not (yet) a fact. Perspectives such as the legal thought framework and human rights ideology are prioritized over religious approaches, or any approach that assumes pluralism. Generally, religion remains instrumentally approached: The mapping of religious networks and their leaders serves security goals, and many employees of 3D organizations are told to lie about their personal religious beliefs in order to keep the peace. Many aspects of religion are only then considered, when peacebuilders are confronted with them. On the other hand, there is no sign of active efforts to imbue host societies with secularist ideas or to impose laicism. The presence of religion is acknowledged and tolerated, and the peacebuilders try their best to be considerate when confronted with it in the field.

The points raised here summarize observations made from the analysis. In the next chapter I conclude by linking these observations to the main research question and the hypothesis, and discussing their implications.

Conclusion

Addressing the Main Research Question

This study aimed to gain insight into the way actors in 3D peacebuilding understand religion, and approach peacebuilding and the relation between those two. Discourse analysis shows that religion is understood primarily as a part of culture in general. Most organizations do not feel the need to define religion, or to be explicit about their attitude toward it. Consequently, the role of religion in peacebuilding is problematized quite insufficiently, and existing presumptions, such as modern perceptions about religion belonging in private domains, remain intact. Thus, religion is underappreciated not due to isolation from the broader context, but rather because it is taken for granted. The little attention to the ambivalence of religion, as explored by Appleby, is mostly limited to simplified images of dangers of religious fundamentalism on the one hand, and usability of religious networks on the other. This risks assessing religious elements as either good or bad, as observed by Hurd. Further understanding of religion becomes apparent primarily in reaction to particular situations, in which peacebuilders have to deal with religion. In such cases, they easily resort to unspecified, general, and essentialist Dutch ideas of separation of church and state, or privatized religion; all part of Bruce's version of the secularization thesis and the modern liberal understanding of religion. Generally, disengagement from religion is claimed as a neutral position. All these attitudes seem to fit a secularist ideology.

In fact, religion is a marginally considered field in the 3D peacebuilding discourse. This is especially reflected in political attention, staff positions, and policies. Context analyses, however, do take religion into consideration, and the relevance of pluralism, communities, and certain levels of adaptation is recognized here. In the field of accumulating knowledge, therefore, the attitude toward religion seems much more receptive and active. However, although 3D actors do take interest in religion of the other, they usually do not undertake any reflection of their own assumptions. The result is that consideration of religion of the other is generally perceived with fixed, unproblematized categories. Also peacebuilding is approached mainly from perspectives that are familiar to its actors, and reflects the context and societal organization of the Netherlands. First, governmental agencies concentrate on building a strong state, and take security as the foundation of peacebuilding altogether. NGOs, in contrast, are primarily interested in the community level. In their view, bottom-up peacebuilding is the right approach. Second, for all 3D actors, legal framing and human rights provide prime perspectives for both analyzing situations and developing goals and methods. Third, the concepts of power, security, individualism, democracy and freedom comprise the core frame of perception of 3D peacebuilders. They are strongly linked to one another, and as a result leave little room for alternative perspectives such as religion, and even place them in opposition.

Discussion

In the hypothesis I presumed that the concept of religion, including the organizations' own understanding and assumptions that may impact the practice of peacebuilding, is not sufficiently problematized by 3D peacebuilding actors. The analysis confirms this presumption. The main attitude toward religion, as observed from the discourse, is a dismissive one. A religiously motivated NGO forms the exception. Established, unproblematized perspectives are dominant in making sense of, for example, religion. The same conclusion can be drawn from analyzing policy priorities, which emphasize democracy, freedoms, human rights, and a rule of law. These emphases may on the one hand indicate a well-considered preference for secularist peacebuilding, but on the other hand hint toward marginal problematization of familiar perspectives (which would not exclude secularism as the underlying ideology). Since 3D peacebuilders generally show little interest in self-reflection, one would be inclined to presume the second. An unproblematized understanding of religion may also be connected with the marginal attention to the topic. Moreover, a lack of interest in exploring religion in 3D peacebuilding reflects self-

evidence in the attitude; 3D actors seem to take religion for granted, for example by ranking it under culture. They seem to know what religion is, because they do not feel the need to address it specifically. Considering the idea of religion as clear and without need for explanation or problematization, can be indicative of the presumption that this conception of religion is the standard conception, the same for everyone, everywhere. Finally, in the analysis many differences were observed between the various organizations. Whereas some government agencies show a certain awkwardness toward religion, Cordaid, for example, expresses its religious identity, practices self-reflection, and exhibits serious consideration of religion as a central factor in society. The KCRD provides many insights into the subject. By approaching peacebuilding from a less secularist perspective, more consideration of religion is possible.

Furthermore, the hypothesis presumed a secularist ideology underlying 3D peacebuilding, similar in nature to a secularist habitus. This concerns obvious religious matters, as well as aspects of peacebuilding that 3D actors would perhaps not directly link to religion at all, such as statebuilding from a predominantly legal perspective. The presumption of a mainly secularist perspective was confirmed by most informants. There is no complete disregard with respect to religion, and no lack of good intentions, but neither of those things would disprove this presumption. Moreover, most of the accumulated knowledge that emerged in the analyses does not find a way into the 3D peacebuilding discourse, hindered by certain attitudes, such as prioritizing security or thinking from a legal perspective. Other practical difficulties that may impede more religion-considerate approaches appear at three different levels. At the policy level, the lack of vision or formulated approach results in reactivity instead of pro-activity in analyzing and dealing with religious encounters. At the operational level, the consequentialist approach of DFA and the military makes it hard to incorporate religion, because operationalizing consideration of religion remains a challenge. At the organizational level, traditional layouts of organizations are often not well-equipped for considering religion. It seems plausible to assume that such attitudes and difficulties are undergirded by, and preserve a secularist ideology, impeding nuanced and pro-active understanding and approaches of religion. I suggest to embrace the interpretation of the 3D peacebuilding discourse as caught in a secularist ideology. As argued, in an ideology, frames of reference are constantly reproduced through the use of the same understandings time and again, which maintains the same way of perceiving. In all references made to religion, or that may influence religion in one way or another, one actually makes a stand determined by that ideology. Therefore, to conclude a secularist ideology in peacebuilding is more likely to result in increased reflection, and to trigger the questioning of existing perceptions.

Theoretical Implications

From the analysis it becomes clear that there is a need to rethink the prominence and understanding of especially the concepts of religion, and by extension, secularism, with respect to international relations and the field of 3D peacebuilding specifically. First, a constructivist and pluralist definition would make the concept of religion less evident, and urge the need for problematization. It would probably increase self-reflection as well. Second, in the argumentation of An-Na'im and Hurd, the dichotomy between religion and secularism has to be reduced. Secularism is a pluralist and dynamic concept, which is strongly connected to religion. It does not correspond with disregard for religion. Relations of the state with religion and secularism can have many different forms. Secularism in the Netherlands, for example, is the result of a laicist trajectory, with roots in religion. Recognizing religious elements in the Dutch, secularist way of thinking, as well as reflecting on the secularist narrative and realizing its historical and societal particularity, will reduce the difference with possibly more religious societies in host nations. Third, The attenuation of the religion-secularism dichotomy also implies that, what is viewed as religion from a secularist perspective, would actually be a lot more compatible with secularist frameworks and attitudes

than perhaps presumed. For example, the human rights paradigm may be more effective when its presumed intrinsic link with democracy and a rule of law would be less evident, and thus may support, and be supported by, both secularism and religion. Finally, an interdependent perception of religion and secularism – and human rights – would better allow for pluralism, since it would be constructed and considerate of various sets of ideas. I argue that pluralism, since it promotes a sustainable democracy, should be prioritized more in 3D peacebuilding. In general, 3D peacebuilding often employs a rather instrumentalist focus, concentrating on democracy instead of pluralism, on government capacity and the rule of law instead of security, on human rights enforcement instead of enhancing its legitimacy, and on using religious leaders and groups mainly for political reasons, instead of cooperating with them to create stability that is designed and supported by communities.

Exercise Common Effort

Recalling the anecdote in the introduction of this thesis, the observations made in this study should account for at least a part of the situation during the simulation exercise. However, given the circumstances, the lack of reaction seems rather reasonable. The primary goal of the exercise was to improve coherence and communication. The script had been quite brief on the subject of religion. In fact, there was only a short piece on culture, picturing percentages of local people adhering to main religions, and a rough geographical distribution. No advisors or experts on local religious matters or religion in general were part of the exercise. Finally, of all the participating organizations only one (Cordaid) had a religious background. All in all, the entire exercise and its actors seemed rather unequipped to address, frame and deal with these threats. Nevertheless, the matter of religion was not adequately considered nor prepared, which, I think, led to this inability.

Recommendations

I do not advocate for religious or faith-based peacebuilding in practice. However, religion has to be lifted from its position of a possible additive, and should be considered more seriously. In order to be more considerate, or religiously empathic, a good starting point for 3D peacebuilders would be to introduce or expand self-reflection. The creation of a few staff positions for religious experts could accompany that. 3D organizations, after all, are not really just executing policy; they elaborate it as well. Therefore, they are capable of problematizing the understanding and approach of religion in peacebuilding, and need to do so as well. Difficulties such as operationalization remain, however. Exploring alternatives that incorporate religious perspectives would be easier when viewed in smaller themes, such as HIV, Ebola, or anti-conception, rather than in the broad context that is peacebuilding.

List of Abbreviations

3D	The concept of Defense, Diplomacy, and Development actors in peace missions
CDA	ChristenDemocratisch Appèl
CIMIC	Civil Military Cooperation
CulAd	Cultural Advisor
DCU	Dutch Consortium for Uruzgan
DDC	Department of Development Cooperation ⁷⁷
DFA	Department of Foreign Affairs
DFTD	Department of Foreign Trade and Development Cooperation ⁷⁸
DGV	Dienst Geestelijke Verzorging (Chaplaincy)
DOD	Department of Defense
DSJ	Department of Security and Justice
FBO	Faith-based Organization
GO	Governmental Organization
ICISS	International Commission on Intervention and State Sovereignty
IDEA	Integrated Development of Entrepreneurial Activities
IO	International Organization
ISAF	International Security Assistance Force
KCRD	Knowledge Center for Religion and Development
LGBT	Lesbian, Gay, Bisexual, Transgender
MoP	Member of the Parliament
NATO	North Atlantic Treaty Organization
NGO	Nongovernmental Organization
NLDA	Nederlandse Defensie Academie
OMF	Opposing Military Forces
PolAd	Political Advisor

---

⁷⁷ In the Netherlands, the Department of Development Cooperation does not have its own portfolio, but is part of the Department of Foreign Affairs. Recently, it has its own Minister, except in the period 2010-2012, when it was led by a State Secretary.

⁷⁸ Since 2012 the Department of Development Cooperation was reformed to Department of Foreign Trade and Development Cooperation, led again by a Minister without portfolio, and part of the Department of Foreign Affairs.

PRT	Provincial Reconstruction Team
R2P	Responsibility to Protect
SSR	Security Sector Reform
TFU	Task Force Uruzgan
UK	United Kingdom
UN	United Nations

Reference List

- Ager, A., & Ager, J. (2011). Faith and the Discourse of Secular Humanitarianism. *Journal of Refugee Studies*, 1-17.
- Amstutz, M. (2005). *The Healing of Nations. The Promise and Limits of Political Forgiveness*. Lanham: Rowman & Littlefield Publishers, Inc.
- An-Na'im, A. (2005). The Interdependence of Religion, Secularism, and Human Rights. *Symposium: Talking Peace with Gods, Part 2* (pp. 56-80). Durham: Duke University Press.
- Appleby, R. (2000). *The Ambivalence of the Sacred. Religion, Violence, and Reconciliation*. Lanham, Maryland: Rowman & Littlefield Publishers Inc.
- Asad, T. (2001). Reading a Modern Classic: W.C. Smith's "The Meaning and End of Religion". *History of Religions*, 205-222.
- Barbato, M. (2012). Postsecular Revolution: Religion after the End of History. *Review of International Studies*, 1079-1097.
- Barnett, M., Kim, H., O'Donnell, M., & Sitea, L. (2007). Peacebuilding: What Is in a Name? *Global Governance*, 35-58.
- Beckford, J. (2012). Public Religions and the Postsecular: Critical Reflections. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 1-19.
- Bellamy, A. (2010). The Responsibility to Protect - Five Years On. *Ethics & International Affairs*, 134-169.
- Bellamy, A., & Williams, P. (2004). Introduction: Thinking Anew about Peace Operations. *International Peacekeeping*, 1-15.
- Berg, van den, P. (2013, December 12). Religion in 3D peacebuilding. (M. van Loon, Interviewer)
- Berger, P. (1974). Some Second Thoughts on Substantive versus Functional Definitions of Religion. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 125-133.
- Blankholm, J. (2012, June 15). *Interviews: "Twin Tolerations" today: An Interview with Alfred Stepan*. Opgeroepen op July 16, 2014, van SSRC The Immanent Frame. Secularism, Religion, and the Public Sphere: <http://blogs.ssrc.org/tif/2012/06/15/twin-tolerations-today-an-interview-with-alfred-stepan/>
- Bourdieu, P. (1990). *The Logic of Practice*. Cambridge: Polity Press.
- Boutros-Ghali, B. (1992, 01 31). *An Agenda for Peace, Preventive Diplomacy, Peacemaking and Peacekeeping*. Opgeroepen op 04 15, 2014, van http://www.unrol.org/files/A_47_277.pdf
- Bowen, J. (2010). Secularism: Conceptual Genealogy or Political Dilemma? *Comparative Studies in Society and History*, 680-694.
- Bracke, S. (2014). The End of Tolerance. Islam and the Transformations of Identity and Secularism in the Netherlands. In F. Peter, & R. Ortega, *Islamic Movements of Europe. Public Religion and Islamophobia in the Modern World* (pp. 360-367). London: I.B. Tauris & Co. Ltd.
- Brandsma, A., & Merks, E. (2014, April 25). Religion in 3D peace missions. (M. van Loon, Interviewer)

- Brinkel, T. (2013, November 28). Religion in 3D peace missions. (M. van Loon, Interviewer)
- Broer, T., & Alberts, J. (2013, December 10). Waarom onze soldaten (en wat ingenieurs) naar Mali gaan. *Vrij Nederland*.
- Bruce, S. (2011). *Secularization. In Defense of an Unfashionable Theory*. Oxford: Oxford University Press.
- Cantwell Smith, W. (1964). *The Meaning and End of Religion. A New Approach to the Religious Traditions of Mankind*. New York: The New American Library of World Literature, Inc.
- Casanova, J. (1993). Review of Mark Juergensmeyer, The New Cold War? Religious Nationalism Confronts the Secular State. *Political Science Quarterly*, 768-769.
- Casanova, J. (1994). *Public Religions in the Modern World*. Chicago: University of Chicago Press.
- Casanova, J. (2009). The Secular and Secularisms. *Social Research*, 1049-1066.
- Casanova, J. (2014, June 12). Panel Discussion: How “Modern” are We? Religion, Secularism, and Multiple Modernities in Europe. Groningen, The Netherlands: Faculty of Theology and Religious Studies, University of Groningen.
- Cavanaugh, W. (2008). Migrations of the Holy: Westphalia and the Sacralized State. *International Studies Association Annual Conference* (pp. 1-19). San Francisco: University of St. Thomas, St. Paul.
- Cavanaugh, W. (2009). *The Myth of Religious Violence. Secular Ideology and the Roots of Modern Conflict*. Oxford: Oxford University Press Inc.
- Churchill, W. (1947, 11 11). House of Commons Speech.
- Commission on Human Security. (2003). *Human Security Now*. New York: Communications Development Incorporated.
- Cordaid. (2013, January 08). *Mensenrechten-tulp 2012 naar voorvechter Dalits*. Opgeroepen op 04 17, 2015, van Cordaid. Nieuws & Opinie: <https://www.cordaid.org/nl/nieuws/mensenrechtentulp-2012-naar-voorvechter-dalits/>
- Cordaid. (2014, October 15). *About Us*. Opgeroepen op 10 15, 2014, van Cordaid; Building Flourishing Communities: <https://www.cordaid.org/en/about-us/>
- Dallmayr, F. (2012). Post-Secularity and (Global) Politics: A Need for Radical Redefinition. *Review of International Studies*, 963-973.
- DFA. (2012, March 16). *Kamerbrief pilot vrijheid van godsdienst en levensovertuiging*. Opgeroepen op November 11, 2014, van Rijksoverheid, documenten en publicaties: www.rijksoverheid.nl/bestanden/documenten-en-publicaties/kamerstukken/2012/03/16/kamerbrief-pilot-vrijheid-van-godsdienst-en-levensovertuiging/kamerbrief-pilot-vrijheid-van-godsdienst-en-levensovertuiging.pdf
- DFA. (2013, August 14). *Beleidsbrief 'Respect en recht voor ieder mens'; Beleidsnota over het mensenrechtenbeleid van Nederland*. Opgeroepen op 10 15, 2014, van Rijksoverheid; Ministerie van Buitenlandse zaken; Documenten en publicaties: <http://www.rijksoverheid.nl/ministeries/bz/documenten-en-publicaties/notas/2013/06/14/beleidsbrief-respect-en-recht-voor-ieder-mens.html>

- DFA. (2014, November 17). *Kamerbrief over geïntegreerde benadering en aanwending Budget Internationale Veiligheid*. Opgeroepen op 02 26, 2015, van Rijksoverheid. Documenten en publicaties: <http://www.rijksoverheid.nl/documenten-en-publicaties/kamerstukken/2014/11/17/kamerbrief-over-geintegreerde-benadering-en-aanwending-budget-internationale-veiligheid.html>
- DFA/DFTD/DOD. (2013, November 27). *Beantwoording feitelijke vragen inzake Artikel 100 brief over een Nederlandse bijdrage aan de UN Multidimensional Integrated Stabilisation Mission in Mali (MINUSMA)*. Opgeroepen op 11 2014, 24, van Rijksoverheid, Documenten en publicaties: www.rijksoverheid.nl/bestanden/documenten-en-publicaties/kamerstukken/2013/11/27/beantwoording-feitelijke-vragen-inzake-artikel-100-brief-over-een-nederlandse-bijdrage-aan-de-un-multidimensional-integrated-stabilisation-mission-in-mali-minusma/233dvb-bean
- DFA/DOD/DDC. (2005, December 22). *Parlement Uruzganbesluit 2005*. Opgeroepen op 10 15, 2014, van Parlement Uruzganbesluit 2005: http://www.parlement.com/9291000/d/uruzganbesluit_2005.pdf
- DFA/DOD/DFTD/DSJ. (2013, November 1). *Artikel 100 brief over een Nederlandse bijdrage aan de UN Multidimensional Integrated Stabilisation Mission in Mali (MINUSMA)*. Opgeroepen op 10 15, 2014, van Tweede Kamer der Staten-Generaal; Kamerstukken: <http://www.tweedekamer.nl/kamerstukken/detail.jsp?id=2013D43290&did=2013D43290>
- DFA/DOD/DFTD/DSJ. (2014, July 11). *Leidraad geïntegreerde benadering. De Nederlandse visie op een samenhangende inzet op veiligheid en stabiliteit in fragiele staten en conflictgebieden*. Opgeroepen op 12 29, 2014, van Kamerstuk Tweede Kamer der Staten-Generaal. 31 787 nr. 11 Veiligheid en ontwikkeling in fragiele staten: <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/kst-31787-11.html?zoekcriteria=%3fzkt%3dEenvoudig%26pst%3d%26vrt%3d31787%2bnr.%2b11%26zkd%3dlnDeGeheleText%26dpr%3dAfgelopenDag%26sdt%3dDatumBrief%26ap%3d%26pnr%3d1%26rp%3d10&resultIndex=1&sorttype=1&sortorder=4>
- DFA/DOD/DSJ. (2011, January 7). *Brief over geïntegreerde politietrainingsmissie in Afghanistan*. Opgeroepen op 10 15, 2014, van Rijksoverheid; Documenten en publicaties: <http://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/afghanistan/documenten-en-publicaties/kamerstukken/2011/01/07/brief-over-geintegreerde-politietrainingsmissie-in-afghanistan.html>
- Dijk, van, T. (1997). What Is Political Discourse Analysis? *Congress Political Linguistics* (pp. 11-52). Amsterdam: Benjamins.
- Dijk, van, T. (2009). Critical Discourse Studies: A Sociocognitive Approach. In R. Wodak, & M. Meyer, *Methods of Critical Discourse Analysis* (pp. 62-86). London: SAGE Publications Ltd.
- Dijk, van, T. (2011). Discourse and Ideology. In T. Dijk, van, *Discourse Studies, A Multidisciplinary Introduction* (pp. 379-407). London: SAGE Publications Ltd.
- Doctrinecommissie van de Koninklijke Landmacht. (1999). *Landmachtdoctrine Vredesoperaties*. The Hague: Koninklijke Landmacht.
- DOD. (2009, November 5). *Land Doctrine Publicatie. Militaire Doctrine voor het landoptreden*. Opgeroepen op 09 02, 2014, van Rijksoverheid. Documenten en publicaties:

www.rijksoverheid.nl/bestanden/documenten-en-publicaties/rapporten/2009/11/05/lpd-i-militaire-doctrine-voor-het-landoptreden/ldp-1-militaire-doctrine-voor-het-landoptreden.pdf
land doctrine publicatie

- DOD. (2013, September 17). *In het belang van Nederland*. Opgeroepen op 10 15, 2014, van Ministerie van Defensie; Documenten: <http://www.defensie.nl/documenten/beleidsnotas/2013/09/17/in-het-belang-van-nederland>
- Dubois, H. (2008). Religion and Peacebuilding. An Ambivalent yet Vital Relationship. *Journal of Religion, Conflict and Peace*, 1-21.
- Dutch Embassy in Cairo, Egypt. (2014, December 21). *Politieke Zaken, Cultuur en Publieksdiplomatie*. Opgeroepen op 12 21, 2014, van De Ambassade: <http://egypte.nlambassade.org/organization/afdelingen/politieke-zaken-publieksdiplomatie-culturele-zaken-en-ontwikkelingssamenwerking/politieke-zaken-cultuur-en-publieksdiplomatie.html>
- Emans, B. (2002). *Interviewen. Theorie, techniek en training*. Groningen: Wolters-Noordhoff bv.
- Etzioni, A. (2007). *Security First. For a Muscular, Moral Foreign Policy*. New Haven: Yale University Press.
- Evans, G. (2008). The Responsibility to Protect: An Idea Whose Time Has Come...and Gone? *International Relations*, 283-298.
- Exercise Common Effort. (2011, September). Script. Stop Your Aggression against Kaminism Now! *Stop Your Aggression against Kaminism Now!* Muenster, Germany.
- Farr, T. (2012). The Intellectual Sources of Diplomacy's Religion Deficit. *Oxford Journal of Law and Religion*, 273-287.
- Fetherston, A. (2000). Peacekeeping, Conflict Resolution and Peacebuilding: A Reconsideration of Theoretical Frameworks. *International Peacekeeping*, 190-218.
- Fox, J. (2001). Religion as an Overlooked Element of International Relations. *International Studies Review*, 53-73.
- Gooren, R. (2009). Cultuur, cultuurinformatie en cultuurtraining. De Sectie CAI en het human terrain van het missiegebied. *Carré*, 8-12.
- Gopin, M. (2001). Religion and International Relations at the Crossroads. Book Review: The Ambivalence of the Sacred: Religion, Violence, and Reconciliation. *International Studies Review*, 157-160.
- Grotenhuis, R. (2008). *Geloven dat het kan, Nieuwe perspectieven op ontwikkeling, macht en verandering*. Kampen: Uitgeverij Ten Have.
- Gruiters, J. (2013, December 11). Missie kan terrorisme zelfs aanwakkeren. *Trouw. De Verdieping*, p. 21.
- Gutkowski, S. (2012). The British Secular Habitus and the War on Terror. *Journal of Contemporary Religion*, 87-103.
- Haar, ter, G. (2011). Religion and Development: Introducing a New Debate. In G. Haar, ter, *Religion and Development. Ways of Transforming the World* (pp. 3-26). London: C. Hurst & Co. Ltd.

- Habermas, J. (2010). An Awareness of What is Missing. In J. Habermas, *An Awareness of What is Missing: Faith and Reason in a Post-Secular Age (Translated from German. Original Title: Ein Bewußtsein von dem, was fehlt, 2008)* (pp. 15-35). Cambridge: Polity Press.
- Harrison, V. (2006). The Pragmatics of Defining Religion in a Multi-Cultural World. *International Journal for Philosophy of Religion*, 133-152.
- Haynes, J. (2007). *An Introduction to International Relations and Religion*. Essex: Pearson.
- Heathershaw, J. (2013). Review Essay: Towards Better Theories of Peacebuilding: Beyond the Liberal Peace Debate. *Peacebuilding*, 275-281.
- Hirschkind, C., & Scott, D. (2006). Introduction: The Anthropological Skepticism of Talal Asad. In C. Hirschkind, & D. Scott, *Powers of the Secular Modern. Talal Asad and His Interlocutors* (pp. 1-11). Stanford: Stanford University Press.
- Homan, K. (2007). De militair en wederopbouw, Zo civiel als mogelijk en zo militair als nodig. *Internationale Spectator*, 61-67.
- Huntington, S. (1993). The Clash of Civilizations? *Foreign Affairs*, 22-49.
- Hurd, E. (2008). *The Politics of Secularism in International Relations*. Princeton: Princeton University Press.
- Hurd, E. (2011). Secularism and International Relations Theory. In J. Snyder, *Religion and International Relations Theory* (pp. 60-90). New York: Columbia University Press.
- Hurd, E. (2012). International Politics after Secularism. *Review of International Studies*, 943-961.
- ICISS. (2001). *The Responsibility to Protect*. Ottawa: International Development Research Centre.
- Johnson, J. (2013). Religion, Violence, and Human Rights. Protection of Human Rights as Justification for the Use of Armed Force. *Journal of Religious Ethics*, 1-14.
- Juergensmeyer, M. (1993). *The New Cold War? Religious Nationalism Confronts the Secular State*. Berkeley and Los Angeles: University of California Press.
- Juergensmeyer, M. (2003). *Terror in the Mind of God. The Global Rise of Religious Violence (3rd ed.)*. Berkeley, California: University of California Press.
- KCRD. (2014). *Practitioners' Guide*. Opgeroepen op 09 09, 2014, van Knowledge Center Religion & Development: <http://www.religion-and-development.nl/practitioners-guide>
- Kinnvall, C. (2004). Globalization and Religious Nationalism: Self, Identity, and the Search for Ontological Security. *Political Psychology*, 741-767.
- Knops, R. (2014, March 6). Religion in 3D peace missions. (M. van Loon, Interviewer)
- Kuijper, P. (2013, December 12). Religion in 3D peace missions. (M. van Loon, Interviewer)
- Lederach, J. (1997). *Building Peace: Sustainable Reconciliation in Divided Societies*. Washington: United States Institute of Peace.
- Lemay-Hébert, N. (2013). Review Essay: Critical Debates on Liberal Peacebuilding. *Civil Wars*, 242-251.

- Lijn, van der, J. (2006, September 28). Hulpverlener kan beter afstand houden van Isaf. *Hulpverlener kan beter afstand houden van Isaf*. The Netherlands: Dagblad Trouw.
- Lijn, van der, J. (2011). *3D 'The Next Generation', Lessons Learned from Uruzgan for Future Operations*. The Hague: Clingendael Institute.
- Lookeren, van, A. (2014, September 22). Religion in 3D peace missions. (M. van Loon, Interviewer)
- Marks, S., & Cooper, N. (2010). The Responsibility to Protect: Watershed or Old Wine in a New Bottle? *Jindal Global Law Review*, 86-130.
- Marshall, K. (2001). Development and Religion: A Different Lens on Development Debates. *Peabody Journal of Education*, 339-375.
- Mavelli, L., & Petito, F. (2012). The Postsecular in International Relations: an Overview. *Review of International Studies*, 931-942.
- Miller, D. (2007). The Responsibility to Protect Human Rights. *Working Paper Series, SJ006* (pp. 1-14). Oxford: Centre for the Study of Social Justice & Department of Politics and International Relations.
- Mulder, J. (2014). 'Responsibility to Protect' (R2P). Levensvatbaar VN-principe? *Militaire Spectator*, 532-540.
- Olowu, D. (2011). Faith-based Organisations and Development: An African Indigenous Organisation in Perspective. In G. Haar, ter, *Religion and Development. Ways of Transforming the World* (pp. 55-80). London: C. Hurst & Co. Ltd.
- Oxfam Novib. (2009). *Monitoringsrapportage 2008*. Den Haag: Oxfam Novib.
- Oxfam Novib. (2014, February 4). *Over ons*. Opgeroepen op 10 15, 2014, van Oxfam Novib; Wat wij doen: <http://www.oxfamnovib.nl/over-ons.html>
- PDC. (2008). *Artikel 100: Handhaving of bevordering internationale rechtsorde*. Opgeroepen op 09 09, 2014, van Nederlandse Grondwet: <http://www.denederlandsegrondwet.nl/9353000/1/j9vvihlf299q0sr/vgrndcq2d9zm>
- Petersen, F., & Binnendijk, H. (2007). The Comprehensive Approach Initiative: Future Options for NATO. *Defense Horizons*, 1-6.
- Philpott, D. (2000). The Religious Roots of Modern International Relations. *World Politics*, 206-245.
- Powers, G. (2010). Religion and Peacebuilding. In D. Philpott, & G. Powers, *Strategies of Peace. Transforming Conflict in a Violent World* (pp. 317-352). Oxford: Oxford University Press Inc.
- Rawls, J. (1997). The Idea of Public Reason Revisited. *The University of Chicago Law Review*, 765-807.
- Richardson, R. (2014, January 21). Religion in 3D peace missions. (M. van Loon, Interviewer)
- Rijksoverheid. (2013, November 1). *Rutte over de vredesmissie in Mali*. Opgeroepen op 05 04, 2015, van Rijksoverheid, Nieuws: <http://www.rijksoverheid.nl/nieuws/2013/11/01/rutte-over-de-vredesmissie-in-mali.html>

- Rode Kruis. (2014, May 19). *Rode Kruis; Over ons; Het Rode Kruis; De Zeven Grondbeginselen*. Opgeroepen op May 20, 2014, van Rode Kruis: <http://www.rodekruis.nl/dit-zijn-we/geschiedenis/zeven-grondbeginselen>
- Royal Dutch Embassy in Kabul, Afghanistan. (2006, October 19). *Civil Assessment Uruzgan Province, Afghanistan; Executive Summary*. Opgeroepen op November 10, 2014, van Civil Assessment Uruzgan Province, Afghanistan: <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/kst-27925-237-b1.pdf>
- Royal Netherlands Embassy in Kabul, Afghanistan. (2006, October 26). *Kamerstuk, Tweede Kamer der Staten-Generaal, Bijlage bij Kamerstuk 27925 nr. 237*. Opgeroepen op 05 22, 2014, van Overheidsinformatie, Officiële bekendmakingen: <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/kst-27925-237-b2>
- Ruiter, de, J. (2014, December 29). *Islamdebat: Het PVV-discours floreert. Tijd voor het essentiële middengeluid*. Opgeroepen op 06 03, 2015, van The Post Online. Voorbij het eigen gelijk: <http://politiek.tpo.nl/column/islamdebat-het-pvv-discours-floreert/>
- Sandal, N. (2012). The Clash of Public Theologies?: Rethinking the Concept of Religion in Global Politics. *Alternatives: Global, Local, Political*, 66-83.
- Sandal, N., & Fox, J. (2013). *Religion in International Relations Theory. Interactions and Possibilities*. Abingdon, Oxon: Routledge.
- Schirch, L. (2010). Introduction. *Series on Defense, Development, and Diplomacy (3DS) Approach to Foreign Policy* (pp. 4-6). Washington: Conflict Prevention & Resolution Forum.
- Shore, M. (2009). *Religion and Conflict Resolution. Christianity and South Africa's Truth and Reconciliation Commission*. Farnham, England: Ashgate Publishing Ltd.
- Smith, J. (2005). Secularity, Religion, and the Politics of Ambiguity. A Review of Talal Asad: Formations of the Secular: Christianity, Islam, Modernity. *Journal for Cultural and Religious Theory*, 116-122.
- Snyder, J. (2011). Introduction. In J. Snyder, *Religion and International Relations Theory* (pp. 1-23). New York: Columbia University Press.
- Snyder, J., & Cochran Bech, E. (2011). Conclusion: Religion's Contribution to International Relations Theory. In J. Snyder, *Religion and International Relations Theory* (pp. 200-209). New York: Columbia University Press.
- Stichting Samenwerkingsverband PAX. (2014, May 19). *PAX; About Us*. Opgeroepen op May 20, 2014, van PAX for Peace: <http://www.paxforpeace.nl/about-us>
- Stoeckl, K. (2011, February 01). *Defining the Postsecular*. Opgeroepen op 06 03, 2015, van Seminar of Prof. Khoruzhij, at the Academy of Sciences in Moscow: http://synergia-isa.ru/wp-content/uploads/2012/02/stoeckl_en.pdf
- Tarimo, A. (2010). The Role of Religion in Peacebuilding. *African Ecclesial Review*, 385-402.
- Thomas, S. (2000). Taking Religious and Cultural Pluralism Seriously: The Global Resurgence of Religion and the Transformation of International Society. *Journal of International Studies*, 815-841.
- Thomas, S. (2005). *Global Resurgence of Religion and the Transformation of International Relations*. New York: Palgrave MacMillan.

- U.S. Army Marine Corps. (2007). *The U.S. Army Marine Corps Counterinsurgency Field Manual*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Ubachs, F. (2013, November 27). Religion in 3D peace missions. (M. van Loon, Interviewer)
- UN Peacekeeping. (2014, March 26). *History of Peacekeeping*. Opgeroepen op 04 26, 2014, van United Nations Peacekeeping Operations: <http://www.un.org/en/peacekeeping/operations/history.shtml>
- United Nations Peacebuilding Support Office. (2010). *UN Peacebuilding: An Orientation*. New York: United Nations.
- UNRIC Brussels. (2014, January 01). *R2P – A Short History*. Opgeroepen op 04 16, 2015, van United Nations Regional Information Centre for Western Europe: <http://www.unric.org/en/responsibility-to-protect/26981-r2p-a-short-history>
- Vleugels, T. (2014, March 25). Conference speech during the celebration of 100 years Catholic military chaplaincy. Breda.
- Vuren, van, A. (2010, September 14). *Wees glashelder over doel vredesmissies*. Opgeroepen op 05 04, 2015, van de Volkskrant, Nieuws, Buitenland: <http://www.volkskrant.nl/buitenland/wees-glashelder-over-doel-vredesmissies~a1019442/>
- Williams, M. (2011). Empire Lite Revisited: NATO, the Comprehensive Approach and State-building in Afghanistan. *International Peacekeeping*, 64-78.
- Wilson, E. (2012). *After Secularism. Rethinking Religion in Global Politics*. Basingstoke, Hampshire: Palgrave Macmillan.
- Wilson, E. (2013). Rethinking Religion and Politics in Postsecular Europe. In C. Jedan, *Constellations of Value. European Perspectives on the Intersections of Religion, Politics and Society* (pp. 121-138). Zürich: Lit Verlag GmbH & Co. KG Wien.
- Wodak, R., & Meyer, M. (2009). Critical discourse analysis: history, agenda, theory and methodology. In R. Wodak, & M. Meyer, *Methods of Critical Discourse Analysis* (pp. 1-33). London: SAGE Publications Ltd.

Appendices

1 Interview with Paul van den Berg, The Hague, 12 December 2013

I

(...)

[Van den Berg] (...) Waar we bij Common Effort als NGO konden opereren, namelijk gewoon coördineren en dingen doen, zeg maar, had ik het gevoel dat we bij Peregrine Sword vooral gevraagd waren als excuus-NGO's en om met name de brigades aan de slag te krijgen.

[Van Loon] Welke brigades?

[B] Er waren... nouja, de oefening was op papier veel realistischer gemaakt, namelijk met een grotere afstand tussen de greenzone, waar de civiele organisaties zaten en de...nouja, het waren dus daadwerkelijk brigades, ook het 43^e volgens mij, die zaten dus in bepaalde compounds in Zuid-Duitsland, waar daadwerkelijk ook een fysieke afstand tussen was. En zij hadden dus ook leerdoelstellingen meegekregen en ze moesten gewoon dingen doen in zo'n scenario. Van... gewoon daadwerkelijk dingen kapotmaken en zo en... weet je? Dat is allemaal prima, maar onze rol was dus om in, wat dan "melmill" heet, wij moesten eigenlijk in een database moesten wij incidents inkloppen, of nouja storylines moesten we inpluggen op basis waarvan zij dan weer acties moesten gaan ondernemen. Als je begrijpt wat ik bedoel. Dus we waren eigenlijk instrumenteel gemaakt aan de leerdoelstellingen van de...

[L] Ja, een beetje ad-hoc scriptschrijven.

[B] Ja. En we waren dus niet als in Münster [=Exercise Common Effort, 2011], daar behoorden wij echt tot het training audience en in het role-play. Dus we hadden twee dingen die we konden doen; in Wildflecken waren we... werden we soms ingezet als role-players bij bepaalde bijeenkomsten of... daar konden we gewoon onszelf spelen, maar het grootste gedeelte van de tijd zaten we gewoon knoppen te draaien, waren we gewoon dingen aan het inpluggen in een computer. Nou, dat staat zo ver af van hoe wij als NGO natuurlijk opereren in zo'n gebied.

[L] Dus ze vroegen dan een beetje om veldervaring, of zo, van jullie, zo van: wat kom je nou gemiddeld tegen?

II

[B] Ja, wij moesten dus een beetje meedenken eigenlijk met wat die militairen voor rol zouden kunnen vervullen. Dus het voelde niet heel comfortabel. Het was veel te ingewikkeld, logistiek was het een nachtmerrie, want het was op zich een leuke gedachte natuurlijk, dat was, in Münster [=Exercise Common Effort, 2011] was dat niet heel realistisch want daar zaten we heel dicht op elkaar, zaten we in één kazerne, en dat is natuurlijk in een land als Afghanistan of Mali, in dat ondenkbaar, dat je zo dicht op...

[L] Want zitten jullie nooit in de greenzone?

[B] Nou, dat kan nog wel, maar dat de militairen bij wijze van spreken in hetzelfde gebouw zouden zitten, fysiek, dat je gewoon door een gang loopt en je bent bij de militairen, dat komt natuurlijk nooit voor. Er is altijd wel een fysieke afstand. Dus dat hebben ze geprobeerd te simuleren door ons in één gebouw neer te zetten, in één kazerne, en de anderen, en de militairen veel verderop, echt letterlijk een paar kilometer daar vandaan. Maar dat werd dus een logistieke nachtmerrie, want je moest dus voortdurend auto's regelen, moest je aanvragen. Weet je? Voor je het weet was je een dagdeel kwijt om een auto te regelen, terwijl je misschien even één gesprekje wilde voeren, d'r waren geen telefoonlijsten, internet functioneerde niet, je moest zestien codes invullen voordat je ingelogd was...

[L] Heeft misschien ook weer ergens iets realistisch?

[B] Nou, in het script werd het beeld opgeroepen alsof de NGO's daar al jaren zouden werken. En nu leek het heel erg alsof we daar net geland waren, alsof we nog helemaal geen informatie hadden en, d'r waren gewoon heel veel dingen die niet goed gingen, laat ik het daar maar bij houden. En nu zijn we dus weer aan het voorbereiden voor een volgende oefening, dat wordt nog ingewikkelder volgens mij, omdat ook nog eens het script heel erg anders is geworden. Het was [bij Exercise Common Effort, 2011] natuurlijk Titan, dat land, het leek heel erg op de Hoorn van Afrika en je had er gelijk een beeld bij. Nu is het eigenlijk Scandinavië, het is in ieder geval Noord-Europa, en de problematiek staat heel ver af van waar wij vanuit Cordaid of vanuit een andere ontwikkelingsorganisatie dagelijks mee werken. Dus dat wordt een nog lastiger uitdaging, als we gaan meedoen, om een zinvolle rol te vervullen. Nu wordt het script wel steeds meer bijgevuld en zijn er ook allerlei storylines ingeplugd rondom vluchtelingen en humanitaire rampen en dat soort zaken, maar het is wel moeizaam hoor, moet ik zeggen.

III

[L] Wel grappig, dat ze nu Europa pakken.

[B] Nou, het is dus een NAVO-opdracht die ze hebben gekregen. Ze moeten nu een nieuw scenario gaan spelen. Dat gaan ze dan in drie verschillende oefeningen doen, en de oefening waar wij voor gevraagd zijn is dan wederom een geïntegreerde, comprehensive, civil-military exercise. En ze gaan ook nog, later in het jaar, echt een artikel 5-simulatie doen, dus een aanval op een bondgenoot. Dat is binnen de NAVO een soort-van signaal dat dan het hele bondgenootschap te hulp roept, denk aan 9/11. Dat gaan ze dus nu ook simuleren. Dus

een aanval van een niet-NAVO-land op een NAVO-lidstaat, dat gaan ze dan ook nog... En daar hebben ze dus nu een land op gekozen dat lijkt op Denemarken, volgens mij.

[L] Maar daar worden jullie dan ook bij betrokken?

[B] Nou, niet bij die artikel 5-oefening, maar dus wel bij de oefening die daarbij aan gelieerd is.

[L] Bij de vredescontext?

[B] De context is dus inderdaad Noord-Europa, en dan heb je dus ook niet met ontwikkelingslanden te maken. Misschien met wat armoede, of wat onevenwichtigheden in inkomens binnen een land. Maar het is lastig voor ons als een ontwikkelingsorganisatie, die alleen maar met Afrika, Latijns Amerika en Azië bezig is, om ons te verplaatsen in Europa.

[L] Voor mijn vak zou dat eigenlijk juist wel leuk zijn, als ze dan daar wat... nouja, misschien een religieus issue in gooien, want het zal vast wel gaan om terroristen en dat soort dingen natuurlijk.

[B] Dat is er ook. Ja, ook ook iets met zuivering, volgens mij. Maar inderdaad ook etnische en religieus geïnspireerd... zeker, dat zit in het script.

[L] Dat is wel waanzinnig interessant.

[B] Ja.

IV

[L] Want daar zit ik dus een beetje op. Herinner jij je nog dat ene pamflet dat er op een gegeven moment, op een ochtend hing [bij Exercise Common Effort, 2011], met die terroristische dreiging van religieus fundamentalistische groepen. En het enige wat daar eigenlijk mee gedaan werd, was gezegd van: joh, dat ding hangt in de greenzone en er zijn dus mensen ingebroken in onze veilig gebied. Maar inhoudelijk...

[B] Dat werd hoog opgespeeld door de NGO's, die hebben daar echt een punt van gemaakt, maar dat duurde heel erg lang voordat dat serieus werd genomen of voordat er actie werd ondernomen.

[L] Dat klopt, ja. Maar inhoudelijk niet.

[B] Nee.

[L] En ik vond dat grappig en een beetje frustrerend. Ik zat erbij, ik was theoloog, godsdienstwetenschapper, en ik dacht: oke, dit is mijn vak, hier moet ik eigenlijk iets mee, hier moet ik iets over kunnen zeggen, iets mee kunnen doen, en ik wist het geen handen of voeten te geven. En ik vond dat interessant, dus ik heb dat eigenlijk aangegrepen als aanleiding voor scriptie – dit gaat over masterscriptie – en ik ben dus eigenlijk een beetje de vraag gaan stellen van: in zo'n comprehensive approach, vredesmissiecontext, hoe is daar nou, hoe gaan die organisaties die daarin samenwerken nou om met religieuze issues. En toegespitst op de vraag van: hoe verstaan ze eigenlijk religie, hoe begrijpen ze religie? Wat zijn daar nou beelden bij, assumpties bij, misschien, die ze helemaal niet doorhebben, maar waar ze wel vanuit gaan, waar ze wel mee werken. Ik heb nu iemand gesproken die beleidsadviseur geweest is bij buitenlandse zaken, Frank Ubachs, ik weet niet of je die kent?

[B] Ja, die naam ken ik wel, zeker.

[L] Die heeft dat twee jaar gedaan in de tijd van de cartooncrisis en zo. Maar die functie die is weer komen te vervallen, want daar is eigenlijk gewoon helemaal geen budget voor. En ik heb iemand gesproken op de NLDA, dr. Brinkel,

[B] Theo.

[L] Theo, ja. Die ken je ook?

V

[B] Ja, oud-kamerlid, CDA. En ook, hij is volgens mij ook de voorzitter of de... bij Justitia et pax is hij ook actief geweest. Dus hij komt vanuit een NGO, toen is 'ie kamerlid geweest en nu is 'ie daar inderdaad docent aan de Nederlandse Defensieacademie.

[L] Ja, klopt. En het beeld dat eigenlijk naar voren komt is: ja, we denken daar überhaupt niet over na.

[B] Nee.

[L] Dat is heel snel zo.

[B] We is in dit geval?

[L] Ja, we is dan ook nog een moeilijke vraag, want omdat er eigenlijk geen beleid op gemaakt wordt of geformuleerde visie op bestaat, komt hoe mensen erover praten eigenlijk uit de mensen zelf. Dus het wordt heel persoonlijk en individueel. En ik veronderstel dat bij Cordaid dat net wat anders ligt, gezien de achtergrond. Dus ik vind dat wel interessant om daar... misschien kun je daar wat over vertellen, de religieuze achtergrond van Cordaid, hoe dat dan uitkomt in hoe je te werk gaat in vredesmissies met religieuze issues. Of er binnen Cordaid wel een visie bestaat, van: wat vinden wij nou eigenlijk dat religie is of hoe we ermee om moeten gaan? Die vragen vind ik heel erg interessant.

[B] Zal ik gewoon beginnen met praten? En dan moet je me maar onderbreken als ik te lang of irrelevante dingen zeg.

[L] Is heel goed. Ja we doen het gewoon lekker losvast.

[B] Jij was begonnen met Piet Kuijper een mail te sturen volgens mij he?

[L] Ja, ik heb het centraal gedaan.

VI

[B] Ja precies, en toen is het bij Piet Kuijper beland, omdat het over religie gaat. Piet is onze – ik zal je straks ook even aan hem voorstellen – hij zit bij mij op de afdeling – hij is de adviseur katholieke identiteit, binnen Cordaid. En dat klinkt heel zwaarwichtig of zo, maar het is wel een belangrijke rol, gezien onze achtergrond. We zijn een katholieke organisatie, 100 jaar geleden opgericht, vanuit – in Nederland, overigens, opgericht. Cordaid-Mensen in Nood was bedoeld voor de opvang van vluchtelingen die tijdens de Eerste Wereldoorlog naar Nederland kwamen. Dat is onze roots, maar dat is echt vanuit de caritasgedachte geweest, dus dat dragen we met ons mee, en we zijn ook lid van al die katholieke netwerken die er bestaan, Caritas ken je ongetwijfeld wel, dat is een van de grootste internationale noodhulpnetwerken die er bestaan. Citze is de katholieke samenwerking in Brussel, gericht op beleidsbeïnvloeding, maar dat is allemaal katholiek geïnspireerd – vanuit het katholiek-sociaal denken. Dat is eigenlijk ons startpunt, hoe wij naar de wereld kijken. En dat zijn misschien niet eens religieuze noties, maar wel gebaseerd op de basisbeginselen van het geloof. Medemenselijkheid, subsidiariteit, weetje, dat soort concepten dragen wij ook wel uit in ons werk.

[L] De waarden die je daarin vindt?

[B] Ja, dat is onze inspiratie, hoe staan we in de wereld. En dan maakt het niet uit of je in Afrika werkt of in Nederland werkt aan – wij hebben ook een programma in Nederland, gericht op uitgedenatureerde asielzoekers en op mensen die in Nederland buiten de boot vallen, vanwege schulden of wat dan ook. En dat is allemaal vanuit onze caritas. En dat is natuurlijk een echt katholiek concept; medemenselijkheid, barmhartigheid. Dus dat is al een begin he, dat zit in onze genen, eigenlijk. En als je dat hebt dan betekent dat niet dat je dat overal d'rbij hoeft te slepen of zo, omdat dat... dat is ook niet meer echt van deze tijd. Dat je bij wijze van spreken met het geloof in de hand naar landen toe gaat of zo, die tijd is wel geweest, van de missionarissen. En je hebt nog steeds wel allerlei clubjes, ook wel katholieke clubjes, die in Afrika nog steeds op die manier werken. Vanuit een soort van gedachte van bekering en mensen winnen voor het geloof. Nou, dat kunnen wij niet, dat mogen wij ook niet, omdat we ook met overheidsfinanciering werken, maar de manier van naar de wereld kijken is belangrijk. Daar hebben wij dus ook een katholieke identiteitsadviseur voor: Piet Kuijper. Hij geeft ook cursussen voor medewerkers – katholiek-sociaal denken – waarin zeg maar de basisconcepten, maar ook de... 'hoe werkt nu zo'n kerk? Wat betekent dat voor ons?' Dat is best wel ingewikkeld natuurlijk. Ook de heikle issues worden daar besproken, van abortus tot condoomgebruik. Kijk, we hebben een groot programma op gezondheidszorg en dat zijn natuurlijk hele fundamentele vragen die je in Afrika tegenkomt. Wat is onze positie op abortus en hoe kijken wij aan tegen voorbehoedsmiddelen? Nouja, Piet is daar degene voor die dat coördineert, die dus ook mensen traint, zo ik bijna willen zeggen, maar die ook...

VII

[L] Mensen die het veld ingaan?

[B] Ja. Ja maar ook hier op het kantoor. Want het is als je naar onze vacatures... Piet!

[Kuijper] Hé.

[B] Dit is...

[L] Dit is meneer Piet Kuijper? Goedemorgen, ik ben Martijn van Loon, student godsdienstwetenschappen in Groningen, de master, ik schrijf m'n scriptie over...

[B] Ik had je naam al genoemd. Maar we gaan nu praten over de manier waarop in missies, in vredesmissies, het onderwerp religie een rol speelt of niet. En ik heb Martijn ontmoet in Münster, bij die oefening waar ik aan heb deelgenomen en hij constateerde terecht dat het onderwerp religie eigenlijk geen rol speelde. Toen zei ik... nouja, ik ben begonnen met het verhaal vertellen over katholiek-sociaal denken en het feit dat we daar echt veel waarde aan hechten en dat het inspiratie voor ons werk is en, nouja, dat we ook een katholiek identiteitsadviseur hebben, die ook cursussen geeft en toen kwam je langs lopen.

[K] Het hele vage religie en ontwikkelingssamenwerking, dat behartig ik ook.

[B] Ja, dus ook het kenniscentrum...

[L] Jaja, het kenniscentrum voor religie en ontwikkeling, daar bent u ook bij betrokken?

[K] Ik werk ook vaak samen met Brenda. Maar wil je mij nu een aantal vragen stellen? Of hoe...

[B] Nou, misschien straks inderdaad, want ik ga zo inzoomen op hoe ik dan aankijk tegen bijvoorbeeld de voorbereiding van missies en of dat een rol speelt. Want daar heb ik ook wel bepaalde ideeën over, rondom Afghanistan, maar nu ook rond Mali, waar ik wel bij betrokken ben. Maar het is misschien wel aardig dat we een paar dingen parkeren, dat we je er straks nog even bijvragen (...) Dus dat vinden wij belangrijk. Daar besteden wij ook tijd voor, ook in de introductie van medewerkers. Het is geen verplichting of zo om katholiek te zijn als je hier werkt. Dat is ook iets wat niet meer bij deze tijd hoort, vinden wij. Dus Cordaid is een afspiegeling van de samenleving. Je hebt mensen die wekelijks in de kerk zitten, maar je hebt ook atheïsten, weet je, alle geloofsovertuigingen vind je hier wel in het pand. Maar begrip voor en respect voor, dat staat natuurlijk bij ons voorop. Dat is één. Twee is dat veel van onze lokale organisaties – Cordaid werkt met ongeveer achthonderd lokale partnerorganisaties in landen waar we actief zijn – veel daarvan zijn nog wel katholiek, eigenlijk. Het loopt wel af, maar een substantieel deel daarvan is katholiek geïnspireerd in de landen waar we werkzaam zijn. En dat heeft...

VIII

[L] En werk je ook met andere overtuigingen?

[B] Jaja, in Afghanistan bijvoorbeeld is het überhaupt niet mogelijk om met kath... want die zijn er niet. Dus dan moet je wel met islamitisch geïnspireerde organisaties... ik bedoel, het is voor ons dus niet een must of zo, dat we heel kunstmatig op zoek gaan naar katholieke organisaties, maar dat heeft ook weer te maken met langdurige relaties die wij onderhouden met lokale partners; veel daarvan zijn gewoon vanwege het verleden katholiek geïnspireerd. En dat is ook niet zo raar, want in Nederland zijn we natuurlijk sinds, zeg de jaren '80, zijn de kerken leeggelopen en is hier sprake van een ontkerkelijking, maar dat is in Afrika en Azië en Latijns Amerika natuurlijk heel anders; daar is de katholieke kerk nog steeds een groeimarkt. En dat vertaalt zich ook wel door in maatschappelijk middenveld, die ook nog vaak heel nauw verbonden zijn...

[L] Mag ik je heel eventjes onderbreken? Is het dan gezien dat feit dan wel terecht dat je zegt van: het maakt eigenlijk niet uit – daar begon je zo'n beetje mee – of het nou hier of in Afrika is, die waarden waar wij van uit gaan die blijven gelijk, hier met asielzoekers of in Afrika met vluchtelingtoestanden, ontwikkelings werk, is dat wel zo?

[B] Ik denk dat het op een wat hoger abstractieniveau niet heel erg veel uitmaakt of wij met een katholieke of een islamitische organisatie... ook als je kijkt naar de Koran of naar een hindoeïstische organisatie, weet je, op dat, ik bedoel in dat opzicht is het katholiek-sociaal denken een heel interessant kader. Dat kun je eigenlijk gewoon naast de basisteksten van moslims leggen en je ziet ontzettend veel overeenkomsten als het gaat om het helpen van je medemens, het opkomen voor de zwakkeren, het afstaan van een gedeelte van je inkomen; dat soort basisnoties zijn gewoon interreligieus aanwezig. Alleen misschien in het jargon en in de organisatie van de kerk en hoe mensen hun geloof beleven...

[L] Misschien dat, maar misschien ook in machtsverhoudingen in het land, in hoe mensen economie beleven, hoe er sociaal met elkaar wordt omgegaan, dat kan allemaal veel meer ingebed zijn in religieuze overtuigingen en daar kunnen grote verschillen zitten.

IX

[B] Ja, eens. Maar dan heb je het dus inderdaad over de institutionalisering, dan heb je het over de architectuur, en dan heb je het ook over hoe religie zich doorvertaalt in het... in de samenleving, in de staat.

[L] Dus je zegt van: op een iets hoger abstractieniveau...

[B] Ja. Maar ik heb ook in Afghanistan gesproken met mensen hierover. En je denkt dan van: dat is best wel lastig als katholieke organisatie, want daar lopen we ook niet voor weg of zo. Als je naar onze site gaat dan staat dat ook gewoon, waar we vandaan komen. Je zou denken van: dat is een groot probleem in Afghanistan, maar mensen hebben daar eigenlijk wel respect voor, dat we dat doen. En vinden dat ook helemaal niet zo'n probleem, zolang we inderdaad maar niets...

[L] Wat precies? Dat je wat precies doet?

[B] Dat je katholiek bent. In een – nou ik zou het geen theocratie willen noemen, maar het is in ieder geval wel een – islamitische republiek. Maar als je gewoon uitlegt wat je doet en dat je gezondheidszorg komt brengen, dat je dat doet zonder je geloof te willen verspreiden en dat soort zaken, dan vinden mensen dat eigenlijk prima en hebben ze daar respect voor. Ook voor andere monotheïstische religies. Ze vinden het lastiger om met mensen te werken die atheïstisch zijn. Dat is mijn persoonlijke ervaring. En natuurlijk maakt het wel uit, maar het is in zekere zin makkelijker om met katholieke organisaties te werken want daar heb je ook die gedeelde geschiedenis en het jargon en je hebt eigenlijk aan één woord maar genoeg. En je zit in dezelfde structuren van Caritas, en je hebt lijntjes met het Vaticaan en met bisschoppen etc. Dus dat is onze natuurlijke habitat, maar het is niet een groot probleem om met andere organisaties te werken, mits je elkaar maar vindt op professionaliteit en op effectiviteit, want dat is uiteindelijk waar het voor gaat. Als wij zouden moeten kiezen tussen een katholieke organisatie die d'r een rommeltje van maakt en die niet kwalitatief goede ontwikkelingsprojecten zou uitvoeren en een niet-katholieke organisatie die dat wel doet, dan zouden we altijd voor het laatste gaan. Het (...) is voor ons kwaliteit (...) op het gebied van armoedebestrijding is belangrijker dan het geloof. Dat is even om zeg maar Cordaid te positioneren. Als ik dan inzoom op hoe

dat zich doorvertaalt in conflictgebieden – en daar hebben we ook ervaring mee opgedaan, mijn persoonlijke verhaal is vooral Afghanistan, maar inmiddels ook een beetje Mali, ook hoe de voorbereiding gaat voor zo'n missie.

X

[L] Mag ik vragen: ben je er al geweest?

[B] Eh, Mali ben ik nog niet geweest, nee. Ik denk ook niet dat ik daarheen ga, maar ik ben wel betrokken bij de beleidsdiscussies hierover en dat is mijn rol en ik ben hier politiek adviseur dus ik volg een beetje wat hier in Den Haag zoal speelt en heb contact met BuZa/Defensie over de missie en heb ook de NGO's bij elkaar geveegd, dus d'r gaat nu iets van een Mali-platform worden opgericht.

[L] Oja. Ik heb gisteren heel eventjes de artikel 100-brief gelezen en wat notities bij gemaakt. Wel grappig dat daar religie echt helemaal niet genoemd wordt, godsdienst ook niet, islam één keer in een naam van groep, maar wel heel veel jihadisme en extremisme, dat is wel grappig.

[B] Nee, vandaar ook – ik weet niet of je hebt debat gisteravond gevolgd hebt in de Tweede Kamer? – daar heeft, dat is o.a. door ons maar ook door IKV Pax Christi is dat belobbyd, zou je kunnen zeggen – er is ook gepleit van het maken van een gedegen civil assessment, en dat hebben we ook in de voorbereiding van de Uruzganmissie gedaan. En als je dat stuk – ik kan het je zeer aanbevelen om dat eens terug te pakken – dat vind ik nog steeds een van de beste documenten die door Buitenlandse Zaken ooit - of het is niet eens BuZa, het is echt een comprehensive document geworden – waarin de kennis vanuit ministeries, internationale organisaties, kennisinstellingen, NGO's, over Uruzgan bij elkaar is geveegd en geanalyseerd is. En daar staat heel veel in over religie en over stamverbanden en over de do's en don't's en, alleen de status hiervan...

[L] Dat is wel online te vinden?

[B] Ja. Als je civil assessment Uruzgan googlet dan kom je hierop, want dat is ook aan de Tweede Kamer gestuurd. Helaas was toen de missie eigenlijk al door de politiek afgekaart zeg maar, dus de impact van het document is niet zo groot geweest als we gehoopt hadden.

[L] Het was eigenlijk een soort van verkenning vooraf?

XI

[B] Ja, het was... en dat had te maken met de onbekendheid die eigenlijk alle spelers hadden bij Uruzgan. Wij werkten daar, maar we... via een lokale partner, maar... uithoek van Afghanistan, onbekend! We wisten niets van de ingewikkelde stamstructuren en toen hebben met elkaar eigenlijk afgesproken van: we gaan alle beschikbare kennis die in rapporten en, maar ook die in hoofden van mensen zit, gaan we gewoon proberen bij elkaar te vegen. En dat is het civil assessment gaan heten. Gisteravond in het debat over Mali kwam dat ook weer ter sprake. En PvdA heeft gepleit voor wederom het laten uitvoeren van een civil assessment en Timmermans heeft gezegd van: goed idee, gaan we doen. En daar gaat dan zo'n Mali-platform gaat daar een rol in spelen want dat zijn organisaties die daar gewoon geworteld zijn, die daar sinds dertig jaar actief zijn en die dus ook een goed begrip hebben van o.a. het thema religie, maar ook genderverhoudingen, politieke verhoudingen... ik bedoel, het gaat natuurlijk niet alleen maar over... Ja, er zijn in zo'n civiele omgeving zijn er natuurlijk heel veel relevante factoren die je zou moeten meewegen, en die je ook militaire en maar ook diplomaten en maar ook ontwikkelingsorganisaties die daar actief zijn, in hun denken en in hun handelen moeten meewegen. En dat was het interessante van het civil assessment, dat is een document dat ook in de voorbereiding van al die PRT's, het was standaard equipment: militairen werden gewoon – nou ik zal niet zeggen gedwongen – maar ze moesten dat stuk lezen. Over die verschillende stammen, over de – er stond ook nog een hele analyse van de Pashtunwali stond er in – dus dat is eigenlijk niet, nouja, het is bijna religieus, maar het is vooral een soort van, vanuit de Pashtu-etniciteit, maar het heeft wel sterk religieuze connotaties. D'r zitten ook natuurlijk veel raakvlakken met hoe er vanuit de Sharia wordt nagedacht, maar dat is dan echt specifiek voor Zuid-Azië. Er staan heel veel ook adviezen of impliciete adviezen staan erin, over gastvrijheid en over de heiligheid van de familie, over de segregatie van de vrouw en dat is gewoon buitengewoon nuttig om daar kennis van te hebben. Als je iets wilt begrijpen van zo'n provincie dan moet je dat weten. En hoe dat dan exact wordt doorvertaald operationeel en zo,...

[L] Heb je daar een voorstelling van?

[B] Gedeeltelijk. Er zijn heel veel dingen misgegaan, natuurlijk ook. Daar moeten we niet voor weglopen. In dat opzicht is het dus niet zo makkelijk. Het is niet zo dat je... ik lees een document of een rapport en het gaat automatisch goed – zeker bij militairen spelen meerdere afwegingen een rol: het gaat ook over veiligheid en dan gaat het over force protection, en soms moet je ook gewoon in een split second moet je besluiten en als je intelligence hebt over een bommenlegger die zich in een quala heeft verschanst, ja weet je, dan kun je misschien vanuit je opleiding zoiets hebben van: ja, ik kan daar niet zomaar gaan binnenvallen want dan schend ik eigenlijk de heiligheid van zo'n familie. Dus, dat is even ter verdediging van dingen die mis zijn gegaan. Het is wel belangrijk dat je daar dan ook verantwoording voor aflegt, dat je accountable bent en dat je ook mensen die zich op die manier gemolesteerd of onheus bejegend voelen, dat je die ook serieus te woord staat en dat je ook gewoon uitlegt van: wat is de afweging geweest om dat wel te doen. Het zou interessant zijn om eens te kijken hoe dat uiteindelijk de effectiviteit van de missie al dan niet positief heeft beïnvloed; het meewegen van religieuze factoren. Volgens mij is dit, gebeurt dit gewoon onvoldoende. Er is wel veel geïnvesteerd in genderexpertise, dus genderadvisors die hebben natuurlijk ook wel oog voor hoe er vanuit de islam naar man-vrouwverhoudingen wordt gekeken. Er is volgens mij ook binnen Uruzgan is er een Cultural Advisor geweest, meneer Vogelzang o.a., professor in Leiden. En hij is ook, zijn voorganger was Matthijs Toot (fonetisch), dat is helemaal een soort van autoriteit op het gebied van Zuid-Azië en die spreekt ook de lokale taal en die is echt, die was helemaal ingebed in de Pashtucultuur. Die heeft als een adviseur gefunctioneerd bij de PRT, heeft ook, hij had een fantastisch netwerk ook, dus die

kon met één telefoontje bij wijze van spreken lokale stammentwist kon hij in de kiem smoren. Dat was zijn rol. Dat zijn mensen die goud waard zijn, natuurlijk. Je kan niet verwachten van militairen dat ze al de, alle nitty-critty, vaak hele gevoelige, maar buitengewoon genuanceerde finesses over religie in zo'n ingew... ook nog eens een religie die zo ver afstaat van waar mensen mee opgegroeid zijn. Dat is dus een hele ingewikkelde... van hoe ver moet je gaan he?

XII

[L] Interessant punt, want wordt er in zo'n voorbereiding alleen maar geconcentreerd op hoe de situatie daar is, of wordt er ook nog vergelijk gemaakt met: kijk, hier in Nederland is de situatie zo; religie wordt heel vaak gezien als in de privésfeer, en wij zien dat ook heel erg dualistisch, die scheiding tussen domeinen en zo, daar is dat misschien heel anders, dus: wordt er ook reflectief voorbereid, in de zin van: kijk eens naar je eigen assumpties. Met wat voor achtergrond ga je erin en hoe kan dat invloed hebben?

[B] Zeker niet in het hele militaire apparaat. Je hebt natuurlijk wel CIMIC, een CIMIC-unit vaak. Je hebt ook het CIMIC Center for Excellence en je hebt ook in Nederland een CIMIC-bataljon. Dat zijn mensen die opgeleid zijn om tussen de militairen en de civiele omgeving een soort van brugfunctie te vervullen.

[L] Maar het is heel vaak economisch eigenlijk alleen maar, toch?

[B] Nee, niet alleen. Ik ben ook wel in... vroeger zat het in Budel, tegenwoordig in Enschede: het CIMIC Center for Excellence, is een NAVO-opleidingscentrum he? – maar ook het CIMIC-bataljon, Apeldoorn, daar wordt wel echt serieus met deze dingen omgegaan. En het kan altijd beter en zo, maar daar wordt ook wel echt aandacht besteed aan culturele factoren. En ook aan religieuze factoren. Alleen, je moet natuurlijk wel altijd beseffen dat militairen eerst en vooral geneigd zijn om dat te interpreteren vanuit de missiedoelstellingen: wat is er nodig om de missie succesvol te maken? En dat is o.a. ook: hoe zorg ik ervoor dat eigen troepen beschermd worden? Hoe zorg ik ervoor dat de spoilers worden aangepakt? Dus de terroristen, of hoe je ze ook wilt framen, de jihadisten. Dus dit is altijd met een – en dat is ook een van de grote verschillen tussen denk ik NGO's en militairen – ik heb daar ook wel presentaties over gegeven – dat wij veel meer vanuit de gemeenschappen denken, vanuit de belangen van de lokale bevolking, en militairen eerst en vooral vanuit hun eigen belang. En daar is, daar wil ik verder geen waardeoordeel aan geven, maar het is wel een gegeven. Ook als je kijkt naar de artikel 100-brief die jij gelezen hebt; de drie motieven waarom Nederland in Mali actief gaat worden: één is het uitschakelen van voedingsbodems voor terroristen of zo, of het uitschakelen van terroristische netwerken in de Sahel, twee is het zeker stellen van de schaarse grondstoffen of zo of de grondstoffentoevoer vanuit o.a. Mali, en de derde is pas protection of civilians, bescherming van de lokale bevolking. In die volgorde. Als wij, als ik zo'n brief had geschreven had ik dat precies omgedraaid, weet je? Maar...

XIII

[L] Jan Gruiters die heeft daar gisteren ook nog een artikel over in Trouw geschreven.

[B] In Trouw, ja klopt. En dat maakt het wel ingewikkeld ook samenwerken met... bepaald mensbeeld is anders; wij zijn over het algemeen veel meer ingebed in die lokale structuren, werken d'r vaak ook al decennialang, hebben het vertrouwen van de lokale bevolking... voor ons is, zijn dit een soort vanzelfsprekendheden; hoe gedraag je je? Hoe zorg je er uiteindelijk voor dat je die bevolking weer in de vaart der volkeren mee laat gaan of helpt om zich te ontwikkelen? Militairen zijn daar maar kort, hebben een duidelijke opdracht meegekregen van de politiek, en je kan ook niet van ze verwachten dat ze allemaal religieuze of culturele deskundigen worden – dat is ook niet nodig. Maar ze moeten zich wel realiseren in wat voor context ze actief zijn. Ze moeten zich ook realiseren dat onvoldoende begrip, onvoldoende kennis van o.a. religie, gewoon ook contraproductief is voor hun eigen functioneren, en heel veel kwaad kan berokkenen. En als je kijkt hoe met name de Amerikanen ook wederom in Afghanistan totaal insensitief zijn geweest, zeker in de beginjaren van Operation Enduring Freedom en ISAF, ja dat is gewoon shocking!

[L] Bijvoorbeeld de verbranding van...

[B] Dat soort zaken. En weet je wat er is Bachran is gebeurd?

[L] Het kost wel ineens vijftig levens in een week, of in twee weken.

[B] Ja! Als je films hebt gezien als Zero Dark Thirty of zo, of Road to Guantanamo, dat is gewoon onbegrijpelijk dat zij nog steeds op die manier de islam door het slijk gaan halen en daarmee denken die individuele persoon te treffen of zo, in zijn waardigheid of ... Maar de negatieve impact voor de hele missie is gewoon zo groot! Weet je, dat vind ik echt onbegrijpelijk. En dat ga je ook niet met trainingen of met... weet je, dat zit gewoon embedded in het Amerikaanse militaire denken, het militaire systeem.

[L] Nederlanders gaan er al heel wat sensitiever mee om?

[B] Nederlanders zijn er veel... ja, hebben er ook echt in geïnvesteerd. Ik heb ook samen met...

[L] Maar het is ook wel zo dat BuZa noch Defensie stellen er echt mensen voor aan, hebben er functies voor.

XIV

[B] Klopt, dat is een omissie. Er is dus wel, wat ik al zei in Afghanistan – maar daar is ook de civiele capaciteit opgeschaald, zeker richting het einde van de missie. Op een gegeven moment waren er iets van vijftien diplomaten, waaronder inderdaad ook specialisten, op het

gebied van gender, cultural advisor, die volgens mij heel zinvol werk hebben verricht, maar zeker op het departement – en ik kan het weten want ik heb samen met Piet o.a. een beetje aan de basis gestaan, toen ik nog voor BBO werkte, dat is in 2000, toen heb ik gelobbyd, religie en ontwikkelingssamenwerking op de politieke agenda te krijgen en Agnes van Ardenne, toenmalig minister voor Ontwikkelingssamenwerking, heeft daar ook een brief over, die kun je nog opzoeken, heeft daar ook een brief over aan de Tweede Kamer gestuurd, ook een beetje vanuit de discussie die we nu ook hebben hè, dat je het gewoon moet meewegen. En dat je niet er omheen kunt, eigenlijk. Weet je, als je het niet als een serieus, als iets serieus aanpakt, dan is het, dan heeft het een negatieve invloed op de kwaliteit van je werk. Zo ver ging zij. En zij heeft dus ook mensen aangesteld bij BuZa, waaronder Dennis de Jong, die nu Europarlementariër is voor de SP – hij is vanuit justitie gedetacheerd geweest bij BuZa en heeft ook samen met Piet en met ICCO en met andere organisaties dat kennisplatform – dat nu het kenniscentrum is geworden – religie en ontwikkelingssamenwerking opgericht. Waar echt serieus is gediscussieerd over dit soort thema's; over conflict, over seksuele en politieke rechten, en dat is buitengewoon inspirerend geweest, omdat in politiek Den Haag, als het gaat over religie, daar wordt over het algemeen wat besmuikt over gesproken, vaak negatief; van: ja, het is een voedingsgrond voor conflict, weet je, PVV speelt natuurlijk een grote rol in het framen van religieus fanatisme en zo, en... maar ook wel VVD en D66 ook, zijn ook tamelijk anti-religieus, vind ik, in de manier waarop ze naar de wereld kijken. Dus in politiek Den Haag is er eigenlijk nooit heel veel draagvlak voor geweest om dit onderwerp op een serieuze, objectieve manier te bekijken. En daar is dus dat kenniscentrum, waar Brenda Bartelink ook bij betrokken is... en volgens mij is dat een belangrijk netwerkplatform, maar de vraag is wel hoe dat dan daadwerkelijk in het beleid wordt doorvertaald.

[L] Maar dat kenniscentrum richt zich echt op wat toen ontwikkelingssamenwerking was, en misschien niet zozeer op de 3D-samenwerking.

XV

[B] Nee. Maar het zou wel goed zijn als jij toch nog even zo met Piet... we kunnen misschien zo even naar beneden lopen om wat te eten of zo, maar dan zou je dat best kunnen vragen aan Piet, van: is dit misschien een onderwerp dat vanuit het kenniscentrum zou kunnen worden opgepakt? Om gewoon eens te kijken...

[L] Wat mijn vraag aan jou is – want jij zit ook wel heel erg juist in die samenwerking met politiek, met BuZa en misschien ook wel met Defensie – levert die samenwerking misschien nog extra mogelijkheden op om het thema religie op tafel te leggen? Levert het misschien extra problemen op voor jullie, omdat jullie als organisatie steeds meer moeten gaan samenwerken met organisaties die daar misschien veel moeilijker mee omgaan? Hoe ligt dat? Hoe heeft die 3D-samenwerking impact op hoe jullie als organisatie omgaan, om kunnen gaan of om willen gaan met religie?

[B] Dat is een goede vraag. Nouja, ik denk dat het zeker, dat er een tandje bij zou moeten. Maar dan wel, weet je, ik zou religie dan wel willen inbedden in zo'n civil assessmentanalyse, dat dan ook in, zeg maar, de opwerktrajecten van militairen, maar ook van diplomaten, een serieuze rol speelt.

[L] In plaats van heel apart.

[B] Ik zou het onderwerp religie niet willen isoleren, zeg maar, want dan gaat het waarschijnlijk niet echt landen, of zo. Ik ben er ook van overtuigd dat je religie altijd moet zien in een soort van breder discours over, wat ik zeg, verhouding religie-politiek, samenleving, culturele factoren.

[L] Maar misschien is dat ook juist de uitdaging om... want in Nederland heeft het eigenlijk juist een vrij geïsoleerd...

[B] ...omdat het in Nederland in principe privédomein is.

[L] Ja, exact. En dus misschien is het wel juist de... een interessante taak om mensen te vertellen hoe dat wel, of anders kan liggen in andere landen, andere contexten. En is nou die samenwerking, die 3D-samenwerking niet eigenlijk juist een heel mooi platform, een hele mooie gelegenheid om dat op te werpen, of om dat te bespreken, te bediscussiëren? Want er zit bij Defensie behoorlijk weinig kennis, bij BuZa ook, en hier wat meer, nogal wat meer... Hoe zou dat nu moeten worden aangepakt?

XVI

[B] Ja, nee, ik vind het een hele goede vraag. Maar volgens mij hebben we dus wel een aangrijppunt bij dat civil assessment, waar dus Timmermans nu heeft gezegd van: dat is een goed idee, dat wil ik graag. Want ook gisteravond in het debat werd er over religie wel gesproken, maar dan toch vanuit een, nouja wat je al zei, jihadist, maar ook Christenunie, gaan weer in op de vervolgte christenen zeg maar, dus religie wordt onmiddellijk geframed als een probleem, eigenlijk. Het zijn fanatici die het leven zuur maken van een klein groepje christenen in zo'n land, of zo. En dat is allemaal natuurlijk allemaal vreselijk en zo, en dat heb je rondom Egypte en de Arabische lente heb je ook dat soort discussies gevoerd, maar volgens mij is er geen kamerlid die het aandurft om te zeggen van: zouden we misschien niet gebruik juist kunnen gaan maken van het feit dat Mali in grote meerderheid een islamitisch land is, om ook in gesprek te gaan, om in dialoog te gaan met groepen die dat juist als een conflictdempend, die juist de verzoening en die mensen bij elkaar willen brengen; want dat is natuurlijk de andere kant van het verhaal. Religie is wat dat betreft een Januskop: het kan goed uitpakken en het kan slecht uitpakken. En vaak, als het slecht uitpakt is het een klein groepje fanatici die een hele strikte, rigide interpretatie heeft van een van de hoofdstromingen van religie. En daar zoomt alle aandacht op in.

[L] Maar in de artikel 100-brief wordt ook gesproken over reconciliatie als een van de doelen – onderaan het lijstje weliswaar – maar een van de doelen van MINUSMA.

[B] Nee dat is waar maar dat wordt niet geoperationaliseerd. Weet je, dat is een leuk...

[L] En het wordt niet in verband gebracht met religie.

[B] Ook dat. Het wordt meer als als een politieke dialoog wordt het gezien, van: we gaan zeg maar de influentials en politici en zo, stammenhoofden gaan we met elkaar in gesprek brengen en dan: lang leve de vrede of zo, maar ...

[L] Maar de jihadistische groepen en zo, die worden ook neergezet louter als politieke groeperingen, eenheden.

XVII

[B] Ja, en weet je, als er een civil assessment gaat komen, moet daar zeker uitgebreid bij worden stilgestaan, want van... Ik weet het zelf ook niet, want ik ben geen Mali-expert, maar je zou in ieder geval heel gedetailleerd moeten beschrijven hoe die religieuze verhoudingen zich allemaal... hoe dat zich tot elkaar verhoudt. Wat zijn invloedrijke imams? Hoe zit ook de regionale dimensie in elkaar? Dat is natuurlijk ook belangrijk. Dus ik zou dat wel als een interessante aanvliegroute zien, en verder zou ik inderdaad zeggen van: we zouden dit... ook omdat Cordaid steeds meer een profiel gaat krijgen van gericht op fragiele staten, conflictgebieden – zal het ook voor ons een onderwerp worden dat wat aan belang gaat winnen. Juist in deze landen heb je te maken met conflict en als je een analyse maakt van de root causes dan kun je bijna nooit om religie of cultuur heen. En betekent het ook dat wij in onze contextanalyses daar steeds meer aandacht aan moeten gaan besteden; mensen gewoon moeten voorbereiden op... om ze voldoende kennis mee te geven. Maar weet je? Uiteindelijk moet je natuurlijk ook niet die 3D-benadering te groot willen maken; het wordt allemaal wel gedaan van: het is geïntegreerd en comprehensive etc., maar kijk, onze rol is maar heel beperkt. Weet je, wij worden niet echt een integraal onderdeel van zo'n besluitvormingsproces. En ook... het is vooral interdepartementaal – dus de ministeries gaan met elkaar plannen maken en zo, en als het uitkomt dan gaan ze met ons praten en willen ze onze informatie etc., maar wij zullen nooit een – en dat willen we ook helemaal niet – een integraal onderdeel worden van de Nederlandse missie. Dat is ook rondom Afghanistan is dat nooit het geval geweest. De politiek dacht dat wel eens, van: die NGO's zijn onderdeel van ISAF of van de Nederlandse PRT, maar we hebben natuurlijk altijd een autonome positie afgedwongen. Want anders waren we nu weggeweest in Uruzgan, weet je, dan waren we gewoon met het weggaan van de Nederlandse troepen hadden we ook onze biezen kunnen pakken. Dus voor ons is het ook belangrijk dat wij die afstand houden tot de Nederlandse militairen en diplomaten.

[L] Ik merkte dat in Münster ook heel sterk.

[B] Ja. Kijk we zijn met ze in contact en we coördineren en delen informatie, maar dan houdt het ook wel zo'n beetje op. Zeker in landen waar het gewoon te gevaarlijk is om geassocieerd te worden met de militaire aanwezigheid. En het zal voor Mali niet anders zijn.

XVIII

[L] Hé nog één ding: die voorbereiding op o.a. religie en zo, die je voorstaat, zou je daarin – want er wordt natuurlijk wel aan voorbereiding gedaan, ook in het leger en zo; mensen die naar Afghanistan gingen die werden door de afdeling CAI getraind, anderhalve dag geloof ik, of twee dagen, een cursus, voor hoe om te gaan met cultuur, en ze leerden dan vrouwen in burka die ga je niet fouilleren en dat soort dingen – maar het wordt heel basaal, op een heel concreet niveau, en wat mist is eigenlijk de visie, het idee. Dus het zijn echt lijstjes, do's en don't's, wat op zich handig is, zeker voor militairen, want die zitten heel erg op het operationele vlak te werken, maar moet er niet iets aan vooraf gaan, een houding, een beeld?

[B] Ja, ik zou... volgens mij moet je differentiëren tussen typen militairen – ik denk dat je onderscheid moet maken tussen de hogere officieren en het infanterieën of zo – ik denk dat het prima is als infanteristen of battle groups of zo, als die die basale training krijgen, eerlijk gezegd. En heel praktisch, het is meer een soort do not harm-benadering eigenlijk hè; voorkom dat je dat soort dingen doet, want dat levert hele grote problemen op. Zij hoeven niet alle details te weten van diverse stromingen binnen de islam of zo. Dat wordt wel weer belangrijk, denk ik, voor de CIMIC-mensen, die, ook de pretentie hebben dat ze die brugfunctie vormen met de civiele samenleving, die moeten echt goed op de hoogte zijn, van... want zij zijn ook het meest zichtbaar voor de samenleving. En natuurlijk de hogere officieren, die uiteindelijk de bevelen... die de lijnen uitzetten. Die moeten ook goed getraind worden. Dus bij... op de KMA of defensieleergangen of zo, waar de hogere officieren worden getraind... ik heb daar geen beeld van, ik weet niet hoeveel tijd daaraan besteed wordt, eerlijk gezegd.

[L] Ik heb het daar heel eventjes met Theo over gehad, en hij heeft me doorverwezen naar iemand anders nog; Richardson, Rudy, die dat soort lessen geeft op de KMA, en ik ga hem daar ook over spreken. Maar volgens mij is dat niet heel veel.

[B] Je zou eens met Bas Rietjens zou je ook kunnen spreken, hij zit ook bij de Nederlandse Defensieacademie, hij is dus de civiel-militaire deskundige eigenlijk.

[L] Die ken ik, geloof ik.

[B] Was ook in Münster. Hij zit ook bij... hij heeft die evaluatie ook gedaan.

XIX

[L] Hé en ken jij trouwens iemand bij CIMIC, die hier het een en ander over zou kunnen vertellen en dan misschien op het culturele, misschien zelfs wel religieuze vlak?

[B] Björn de Heer zou je kunnen vragen.

[L] Björn de Heer.

[B] Hij zit bij DOPS.

[L] Wat is dat?

[B] Directie Operaties. Maar hij zit wel bij die J9 CIMIC. Hij is nu gender focal point gemaakt, zeg maar, waar die (...) want er was een genderadviseur, maar die functie is nooit ingevuld, en hij is nu tijdelijk, misschien ook niet, gender focal point, dus hij... het is in ieder geval een goed startpunt om met hem te beginnen. En hij is heel benaderbaar en hij kan je misschien doorverwijzen. Maar ik denk dat je gut feeling wel klopt. Ik denk dat er gewoon onvoldoende aandacht aan wordt besteed in de opleiding. Sowieso niet missiespecifiek. Misschien dat mensen wel een soort van algemene inleiding krijgen in de rol van religie of zo in ontwikkelingslanden, of hoe ze het ook framen – of conflictgebieden – maar volgens mij moet je dit in de voorbereiding van een missie, dus in het opwerktraject, zou je dat echt moeten opschalen, moet je dat contextspecifiek maken en moet je dat wel differentiëren, wat ik al zei, moet je niet een soort van algemene generieke training gaan geven voor alle mensen.

[L] Nee, een beetje niveau-afhankelijk.

[B] Moet je gewoon echt naar functie kijken en hoe naar hoe zinvol is het? Weet je, mensen die alleen maar op het kamp zitten, ja... Maar wel mensen die in een missieding zitten of die gaan patrouilleren, die moet je dat wel... Maar ik heb daar onvoldoende beeld van. Als ik jou was, zou ik gewoon nog even CIMIC Center for Excellence, instituut voor defensieelergangen, in Rijswijk, KMA, gewoon even bij die opleidingsinstituten zou ik gewoon die vraag ook nog eens neerleggen van: hebben jullie modules, mag ik daar eens inzien, wat staat er precies in? Dat zet je denk ik wat... geeft je wat meer kennis over hoeveel aandacht er nu aan besteed wordt. Ik ga wel met Bas en met TNO, ga ik een onderzoek uitvoeren naar pre-deployment trainingen, en pre-deployment dat klinkt heel militair, maar dat zijn eigenlijk de diverse trainingen die de diverse actoren binnen de 3D-benadering, dus diplomaten, ontwikkelingsorganisaties, militairen, VN-organisaties, you name it, wat voor voorbereidingstrajecten ondergaan zij nu, voordat zij naar een missie gaan? Wat voor verschillen zijn er? Waar wordt de nadruk op gelegd? Dus daar zit zeker ook wel iets hiervan in; het is niet ons eerste aandachtspunt, maar... ook omdat wij constateren dat daar nog een wereld te winnen valt als het gaat om een gezamenlijk begrip van de situatie. Als je echt serieus bent met die comprehensive approach, dan moet je ook eigenlijk op het moment dat je in een missiegebied aankomt, moet je al gelijk met elkaar dingen kunnen doen, moet je in ieder geval een soort van gezamenlijke visie hebben op van waar zijn we nu beland en wat willen we bereiken?

XX

[L] Ja, denk je dat dat belangrijk is? Of – want je zou ook kunnen zeggen van: oké wij hebben deze visie, jullie die, maar we weten dat in ieder geval van elkaar...

[B] Ja maar dat is hetzelfde. Je moet van elkaar weten met wat voor doel en wat voor ambitie en wat voor concrete programma's, projecten, maar ook met wat voor... wat is je state of mind? Veel dingen zijn impliciet gemaakt. Wat ik net vertelde over dat militairen eerst en vooral kijken naar hun eigen force protection en dat ze dus ook religie instrumentaliseren, in zeker zin, maar ook cultuur en, weet je, zij hebben ook allerlei... ik heb daar wel eens over gesproken over die mensen van het CIMIC-bataljon... ze hebben bijvoorbeeld iets als een key leader engagement strategie. Zij maken databases...

[L] Wat zijn de religieuze leiders...?

[B] Ja. Maar vooral ook: hoe kunnen we ze instrumentaliseren? Hoe kunnen wij ze inzetten, zodat ze aan onze kant komen te staan? Wat is hun invloed? Die stam, die wil niks van ons hebben, hoe kunnen we deze meneer een rol laten spelen om ze aan onze kant te krijgen. Dat zou een manier zijn zoals wij nooit naar een samenleving zouden willen kijken. Maar vanuit een militair perspectief heel logisch, want hoe meer mensen aan jouw kant komen, of welwillend staan ten opzichte van de militaire aanwezigheid, hoe minder kans op aanslagen of berrbommen. Weet je, dus vanuit een militaire logica heel begrijpelijk, maar wij zouden niet informatie die wij hebben over die mensen, zouden wij niet één op één aan militairen gaan... want dat kan onze veiligheid juist weer beïnvloeden, omdat wij daar langer gaan blijven. Dus dat moet je wel beseffen, dat je allemaal – dat zeg je ook terecht – je komt met een ander mandaat, met een andere doelstelling ben je daar actief. En moet je wel proberen om dat allemaal bij elkaar te vegen en... de neuzen dezelfde kant op te krijgen? Want ik denk dat dat nooit gaat werken. Maar je moet het wel van elkaar weten. Zullen wij even wat gaan lunchen?

(...)

XXI

[B] Nee maar gisteravond was het debat over Mali in de Kamer, en als je dan kijkt hoe een onderwerp als religie aan de orde komt, ook in de brief die naar de Tweede Kamer is gestuurd, dan wordt het heel erg als een probleem gezien; jihadisme, en religieus fundamentalisme.

Christenunie gaat dan juist in op de christenen die het slachtoffer daarvan worden, dus die willen daar dan weer extra aandacht voor in het beleid, maar d'r wordt niet gekeken naar de mogelijkheden die er wellicht zijn om religie ook ten positieve te gebruiken als onderdeel van je politieke oplossing of je dialoog, wat dan ook. Dus je hebt zeg maar de VVD, de PVV, die religie heel erg zien als een probleem, namelijk leidend tot terrorisme, en de Christenunie en ook wel een beetje CDA en SGP, die zitten juist op de andere kant. En dat was rond Afghanistan eigenlijk ook wel hetzelfde, met dat verschil, dat toen een, wat ik net al zei, een civil assessment tot stand is gekomen, waar NGO's, BuZa, ambassades, Defensie; deskundigen met elkaar om de tafel zijn gaan zitten in diverse sessies, al hun kennis over Uruzgan bij elkaar hebben geveegd, waaronder ook een zeer (...)

2 Interview with Theo Brinkel, Breda, 28 November 2013

I

[Van Loon] Of wilt u eerst over uw onderzoek...

[Brinkel] Nee, maar dat is ongeveer, en dat is mijn onderzoek, en ik geef dus... wij hebben vier secties bij krijgswetenschappen. De ene is militair operationele wetenschap, en dan is er nog militair recht, militaire geschiedenis en internationale veiligheidsstudies, en daar zit ik bij. Secties van een man of vijf bij ons.

[L] Sowieso superinteressant.

[B] Natuurlijk, het is erg leuk.

[L] (...) Tja, ikzelf heb dus een achtergrond in theologie – ik heb een bachelor gedaan in theologie – ik heb er een minor Development Studies bij gedaan, en ik ben na de bachelor overgestap ook via een paar van die vakken als inderdaad het vak van meneer De Hoop, naar godsdienstwetenschap, omdat ik vond dat dat... ik vond dat relevanter. En dan gericht op religie in conflicten en in combinatie met ontwikkeling en zo ook, dus fundamentalisme en dat soort kanten. Ik heb twee jaar geleden heb ik een summerschool gedaan in Münster bij het Nederlands-Duits corps dat daar zit, en de universiteit van Münster, over de comprehensive approach en van alles wat daarbij komt kijken, ook met interessante guest lectures. En de studenten die dat gedaan hadden die werden ook uitgenodigd om deel te nemen aan de Exercise Common Effort, ik weet niet of u daarvan op de hoogte bent?

[B] Nee, maar ik ken wel dat soort oefeningen, niet deze specifiek. Maar daar doe je dan aan mee?

[L] Ja, dat was september 2011, ook in Münster. Dat was vrij groots opgezet omdat... het was een simulatie voor het opzoeken van samenwerking, de 3D-samenwerking. En dit was heel grappig; ik heb daaraan meegedaan – het was echt met een paar honderd man en het duurde een week en zo, dus het was erg interessant. Ik werkte zelf samen met Paul van de Berg en een andere Paul, van Cordaid. En er was een ochtend dat er posters, pamfletten waren opgehangen in de gangen met religieus terroristische dreigingsteksten en dat soort dingen. En het viel mij op dat daar inhoudelijk niets mee werd gedaan. Het enige wat daarover gezegd werd was dat het een security breach was dat die dingen in de greenzone hingen, dus dat die mensen blijkbaar in de greenzone waren geweest of daar contacten hadden. Maar inhoudelijk helemaal niks en ik zat daar, als godsdienstwetenschapper, ik denk nou, dit is mijn... taak om er iets mee te doen, om er iets over te zeggen. Ik wist het ook geen handen of voeten te geven. En ik vroeg me af waarom dat was. Dus dat is eigenlijk de aanleiding van m'n scriptieonderwerp en m'n scriptie, de vraag in m'n scriptie is dus eigenlijk: hoe gaan die organisaties om, in een context van die 3D-vredesmissies, met religieuze issues. En ik heb dat toegespitst op de vraag: hoe wordt religie eigenlijk verstaan in die organisaties en wat voor impact dat kan hebben op het operationele.

II

[B] Op hoe je ermee omgaat, zeg maar.

[L] Ja. Dus, nou, dat zijn eigenlijk de... daar wil ik dan eigenlijk graag over spreken. Ik heb daar gisteren met Frank over gesproken wat betreft de diplomatiekant en ik heb nog een afspraak met Paul van de Berg van Cordaid inderdaad weer, om dat van de NGO-kant, en ik wil eigenlijk van alledrie de perspectieven graag twee mensen daarover spreken. En ik kwam u op het spoor via (...)

[B] Oja, tuurlijk. In verband met die conferentie. (...) organiseert een conferentie, januari geloof ik.

[L] Oké. Waarover?

[B] Over religie en... Nee, over... het is gewijd aan Abraham Kuyper, over de rol van geloof, het christendom.

[L] Maar dan wel in IR?

[B] Niet specifiek, nee. Jij kent Abraham Kuyper dan ook, neem ik aan, als theoloog?

[L] Ja, ja. Oké. Dus, dat is dan een beetje mijn achtergrond en ook m'n vraagstelling en waarom ik hier zit. En ik kwam u op het spoor en dacht goh, die man, die moet ik hebben. Want u houdt zich bezig met de factor religie in conflicten.

[B] Als factor in een conflict, maar ook als factor om een conflict te beëindigen.

[L] Maar dan alles behalve de gv-kant ervan.

[B] Dat doe ik er niet aan.

[L] Nee, precies. Dat is dus juist interessant voor mij, want als je op deze onderwerpen mensen zoekt, kom je vrij snel toch op de gv-kant uit.

III

[B] Ja. Dat is een ingewikkeld vraagstuk. Daar hebben de Amerikanen zich mee bezig gehouden; mag je geestelijk verzorgers in een, tijdens een operatie ergens, een vredesoperatie, waarbij je contact wil onderhouden met die lokale bevolking, inzetten om de betrekkingen met religieuze leiders daar lokaal te plaatsen? En geestelijk verzorgers zelf zeggen: daar zijn we niet voor. Want dan nemen we deel aan de daadwerkelijke operatie, dus weliswaar niet met wapens, maar... wij zijn er gewoon voor het eigen personeel en niet om als militair ingezet te worden of halve militair, of wat dan ook. Daar is wel discussie over gevoerd.

[L] Is daar dan ook wel behoefte aan dan, is die behoefte uitgesproken door onderdelen van defensie?

[B] In Amerika? Ja!

[L] En in Nederland?

[B] Nee, ben ik nog niet tegengekomen. Ben jij geïnteresseerd in Nederland, in de Nederlandse krijgsmacht?

[L] Ja.

[B] Ja, oké. Dan beperken we het tot de Nederlands krijgsmacht.

[L] Ja, laten we dat doen.

[B] Is goed. En dan klopt het verhaal dat jij hebt verteld dat klopt gewoon; er wordt vrij instrumenteel naar religie gekeken, of op de eerste plaats naar religie gekeken als een probleem, vooral. En bij oplossingen ook gewoon vooral heel erg instrumenteel. Ik denk dat de meesten – dat is tegenwoordig zo – nauwelijks meer weten wat religie is... Daar hebben ze zich hele rare voorstellingen van. Dat iedereen fundamentalistisch is; dat als je christen bent, dat je dan het creationisme aanhangt; dat je alleen maar fundamentalistisch kan zijn. En dat je... ja... Ik merk het aan m'n eigen studenten, dat ik met ze een project doe, altijd en ieder jaar met de derdejaars, over Noord-Ierland, het conflict tussen katholieken en protestanten. En dit keer waren er een paar en die vroegen na een paar colleges van: kunt u ons vertellen wat het verschil is tussen katholieken en protestanten? Hadden ze geen idee van. En waarom dat belangrijk is. En dan blijkt dat dat – en dat vind ik dus interessant om te bestuderen – dat dat ook per situatie anders kan zijn. Ben je bekend met het conflict in Noord-Ierland? Katholieken mensen in Noord-Ierland willen aansluiting bij Ierland en protestanten willen graag bij het Verenigd Koninkrijk blijven...

IV

[L] Oh ja, ik ken de context wel ja, en ik heb er Juergensmeyer over gelezen.

[B] Ja precies nouja, dat zijn dus hartstikke leuke dingen. Dat de protestanten, die... daarvan kun je zeggen van ja, daar hoort, daar is hun geloof de belangrijkste factor in de manier waarop ze in het conflict staan. Maar bij katholieken is het eigenlijk veel meer een politiek perspectief van aansluiting bij de Ierse republiek, dan dat het geloof nou een drijfveer is. En bij de meest radicale kant daarvan, dus bij de IRA, bij Sinn Féin, die zijn zelf nauwelijks gelovig, die doen er bijna niks aan, maar gebruiken de katholieke identiteit als marker voor, om hun positie te versterken. Terwijl aan de protestantse kant, die zijn vooral geïnteresseerd in, die laten zich vooral bepalen door hun eigen religieuze identiteit, bij hoe ze in het conflict staan. Dus dat verschilt heel erg. Wetenschappelijk is de uitdaging het volgende van: hoe kun je... je kunt niet in iemand z'n ziel kijken. Nou zeg gewoon maar even een christelijke term: je kunt niet in iemand z'n hoofd of in z'n ziel kijken. Van wat beweegt iemand nou echt? Dus laat Hezbollah zich nou leiden door een bepaalde versie van de islam, primair, of hebben ze primair een politieke opstelling? Of hebben ze primair een sociale doelstelling, namelijk de emancipatie van een bepaalde bevolkingsgroep in Libanon? Dus je kunt niet naar binnen kijken en zeggen van hé, dat is wat jij... Dus je... wetenschappelijk... je kunt wel een aantal indicatoren – dat vind ik tenminste interessant om dat te bekijken – waarmee je kunt aflezen hoe belangrijk het is. Als ze in hun retoriek gebruik maken van door hun geloof ingegeven symbolen en taal en dat soort dingen, dan is het blijkbaar een belangrijke factor, zowel voor hen zelf als voor het publiek waar ze zich toe richten. Als ze in hun doelen religieus belangrijke doelen kiezen, dan kan je zeggen, oké, dat is dan toch ook wel... Als ze in hun... Met doelen bedoel ik targets in de zin van: ik val...

[L] Jaja,

[B] ...want je hebt natuurlijk ook doelen in de zin van hun objectives, van wat streef ik na? Daar kun je ook wat uit afleiden. En dat soort dingen. Dus je moet naar externe dingen kijken aan de buitenkant, om een beetje een indruk te krijgen van hoe belangrijk, hoe centraal religie is. En dat is wel een interessante vraag. Want het Amerikaanse onderzoek – dat is dan kwantitatief onderzoek geweest, naar conflicten en zo – waaruit blijkt dat conflicten waarin religie een rol speelt, dat die langer duren, dat die moeilijker op te lossen zijn en dat die vaak ook de neiging hebben om weer op te laaien. Dus dat is wel interessant, en dan zou je dus moeten kijken van... Maar goed, dat is even in heel kort wat mij boeit. Heel veel mensen in – ik noem het maar even gewoon – ontkerstende mensen, die begrijpen niet hoe belangrijk geloof kan zijn voor mensen. Dat is in Nederland een beetje – dat vermogen om je dat voor te stellen is in Nederland een beetje verdwenen. En dat het gewoon allesbepalend kan zijn. En nou, ik noemde Abraham Kuyper al, maar dat is wel een mooi voorbeeld, want die zei – die heeft altijd van die beroemde citaten die je dan, hè? – en een van die beroemde citaten is van: er is geen domein, waarvan Hij niet zegt: Mijn. Hè? En, dat betekent dus dat ook in de politiek staat onder de kritiek van het evangelie. Dus ook als gelovige heb je eigenlijk de plicht om je met de inrichting van de samenleving bezig te houden, de politieke inrichting van de samenleving. Dat betekent dus ook dat religie per definitie niet iets is voor de privé-sfeer. En dat wordt heel slecht begrepen nog maar.

V

[L] Ja?

[B] Jaa, dat vind ik wel.

[L] U probeert dat uit te leggen, zeg maar.

[B] Ja. Dat begrip voor de...

[L] Die met elkaar in verband getrokken dualismen als de privé- en de publieke ruimte zoals wij dat zien, ervaren, dat dat ook gelijkgesteld wordt met religie-politiek heel vaak. U probeert dat te nuanceren.

[B] Ja, en dat ik... de scheiding van kerk en staat wordt uitgelegd als dat geloof ook niks met de samenleving, met politiek of met de staat te maken heeft. Terwijl dat voor gelovigen anywhere in de wereld niet zo is. Als je dus de islam of religieuze leiders in Afghanistan of in Afrika of wat dan ook probeert te begrijpen, moet je dat toch wel weten.

[L] Ja. En wat is uw ervaring dan met het Nederlandse defensie-apparaat, in hun ideeën over religie, hoe ze daar echt tegenover staan? Bestaat er een geformuleerd idee of benadering van religie in conflicten of in missies?

[B] Ja, dat komt wel de hele tijd terug, dat ze het heel erg belangrijk vinden, en dat je bij... Kijk maar, in die... eerst ga je... is het heel erg belangrijk om – dat is ook voor jou belangrijk om te weten – wat voor soort... hoe er militair gedacht wordt over optreden in de meest voorkomende situaties die we nu hebben.

[L] Religieuze situaties?

[B] Nee nee, gewoon wat voor soort militair optreden is... wordt op het ogenblik gedaan. En dat is wat de Amerikanen dan noemen counterinsurgency-achtige stabilisatie-operaties. En wat ze dan noemen; war among people, want het gaat erom dat je de bevolking voor je... winning the hearts and minds – met alles wat je daar verder van kan vinden. Want het is ook heel erg antikoloniaal, want er zitten natuurlijk allemaal hele rare dingen aan, eigenlijk, maar dat is eigenlijk de gedachte, dat je in Afghanistan, of in Mali, nu – want dat hele concept ligt ook achter die voorgenomen missie in Mali – gaat het erom dat je het land in staat stelt om te herstellen en dat je de veiligheid garandeert, en dat je dat doet doordat je de regering steunt, - de wettige regering, nou dat is die in Mali zo onderhand wel weer een heel klein beetje, dat je die steunt – en dat je die in staat stelt om ook de steun te krijgen van de bevolking. Hoe meer steun je krijgt van de bevolking, hoe minder steun ze krijgen van opstandige bewegingen, van insurgents, van... En dus kijken naar mensen die onder de lokale bevolking gezag hebben, nou dat zijn vaak – zeker in Afrika – religieuze leiders, en die voor je proberen te winnen. En dat wordt wel gezien. Dat is wel belangrijk.

VI

[L] Ja, oké. Dus de verbanden met power relations en zo, die zijn er wel, en die worden ook gezien.

[B] Ja. Kijk, theoretisch... kan je d'r... deze is wel leuk... Maar het blijven dan wel vaak vrij statische opvattingen. Het blijft heel erg instrumenteel, allemaal. Ja, want je wil iets bereiken... maar dat is een militair hè? Je hebt een doel, en dat moet je bereiken, en dan kijk je gewoon; wat voor middelen heb ik om dat voor mekaar te krijgen, en die zet ik dan in. En als religieus leiders daar helpen, dan ga ik naar religieus leiders.

[L] Maar dat zou ook betekenen de functie op... de focus op het operationele zou ook betekenen dat een eventuele zelfreflectie op; met welke assumpties gaan wij er zelf in – over hoe is de samenleving ingedeeld, hoe functioneert het, waar plaatsen wij religie, hoe kijken wij er tegenaan, is het statisch, dynamisch, of heel snel als een probleem, of de powerrelaties... De intrinsieke motivatie om daarover te reflecteren die heeft dan natuurlijk wel behoorlijk veel te lijden onder de focus op het operationele.

[B] Ja, en niet alleen dat. Mensen zitten d'r voor een half jaar, en dan gaan ze weer weg, en dan komt de volgende. En dan is eigenlijk... alle kennis moet dan weer opnieuw worden opgebouwd, en dan... dus het geheugen is erg kort. En het is natuurlijk zomaar van Uruzgan in Afghanistan, en dan is het Irak, en dan is het Mali, en telkens is het weer ergens anders en dan moeten mensen zich opnieuw in korte tijd voorbereiden op een bepaalde situatie. En dat wordt wel gedaan, maar de tijd is gewoon heel erg kort om dat te doen, en het is ook voor een korte periode, dus dan gaat men weer weg. En dan is natuurlijk ook nog het probleem dat de aanwezigheid wordt bepaald door een bepaalde datum en niet door de vraag: wanneer zijn we eigenlijk klaar? Als Obama heeft geroepen: we gaan in 2014 weg uit Afghanistan, dan heeft dat niet zo verschrikkelijk veel te maken met wat er op de grond is bereikt, maar meer met: nu is het genoeg geweest.

[L] ...de jongens naar huis krijgen, en het heeft genoeg geld gekost.

VII

[B] Ja, en dan zal iedereen roepen; nou we zijn geslaagd, en uiteraard. Maar dat is niet... het bereiken van je doelstellingen dat is niet het belangrijkste. Het belangrijkste is van; nou, dan zijn we klaar, dan gaan we weg, dan is het afgelopen. Deze is leuk – ik weet niet hoe je precies te werk wilt gaan, maar dit is de Amerikaanse field manual, dit krijgen alle commandanten, van zo moet je optreden – het is ook

echt in legerkleur uitgegeven – zo moet je optreden met counterinsurgency, en dan zie je ook, er zijn dus ook hoofdstukken in over omgaan met lokale leider, en met religie en dat soort dingen. Dit is de bijbel voor counterinsurgency.

[L] Ook voor Nederland?

[B] Nou, theoretisch wel. Je hebt dan ook nog de Nederlandse defensiedoctrine en de doctrine landmachtoptreden en zo, daar zul je dat ook lezen. Kun je gewoon van internet afhalen, hoor. Daar kun je lezen hoe dat in... militaire doctrine is dus de leer over hoe je militair moet optreden. En op een hoog abstractieniveau en dat moet dan door commandanten worden ingevuld, op lagere niveau's. En daar staat dus ook in – want de Nederlandse defensiedoctrine is dan de meest algemene, en dan heb je doctrine landmachtoptreden – en daar zul je ook aantreffen hoe je in stabilisatieoperaties met lokale leiders en met religieuze leiders moet omgaan. Als jij dus zoekt van; nou, hoe doen ze het?, dan zou ik daar kijken.

[L] Ja, bij de

[B] ... de Nederlandse defensiedoctrine en de doctrine landmachtoptreden. Dat is de officiële lijn. En die zijn volgens mij gewoon openbaar en die kun je via het ministerie van defensie kun je die downloaden.

[L] En hebben die... staan daar geformuleerde opvattingen in over religie-onderwerpen, of houdt het zich echt op terroristen en gebruikmaken van religieuze leiders, dat soort smalle...

[B] Ja daar gaat het om. Het gaat om gebruik maken van religieuze leiders, in een lokale situatie, om jou, nou, de hearts and minds van de bevolking te winnen en om ze te binden aan het proces van vredesopbouw en stabilisatie en ontwikkeling. Daar gaat het om.

VIII

[L] Wat mij opvalt, vaak, is dat de studie naar religie – zeker in de militaire wereld is dat volgens mij zo – dat het ofwel heel abstract blijft, een beetje in de godsdienstwetenschappelijke hoek, ofwel heel ad hoc do's en don't's-lijstjes worden, zoals bij die voorbereidingen op missies van de afdeling CAI, die geloof ik nu niet meer bestaat of ergens in opgenomen is of zo?

[B] Ja, die bestaat nog wel hoor, volgens mij. Of die afdeling bestaat weet ik niet maar, in de voorbereiding op missies...

[L] Is er wel zo'n cursus van één of twee dagen,

[B] Ja, precies.

[L] (...) het richt zich op hele concrete zaken en zo, vrouwen met een burka, die ga je niet fouilleren, maar laat je het strak trekken en zo, dat soort verhalen. En die stap is eigenlijk heel erg groot, er zit geen goede overbrugging tussen, een soort visie van oke; wat is religie eigenlijk, wat is een scheiding van kerk en staat, hoe denken wij daar zelf over, en met wat voor assumpties gaan wij daarin? Ik zou het heel interressant vinden om dat eens... om daaraan te gaan werken.

[B] Ja. Daar worden wel bijeenkomsten over gehouden en studies en seminars en zo, maar dat is niet doorgedrongen als zeg maar... wat jij zegt is denk ik wel een goede constatering, ik bedoel dat begrip voor die tussenlaag van wat doet religie met mensen eigenlijk, omdat, dat is eigenlijk waar het om gaat. Daar is niet zo verschrikkelijk veel aandacht voor.

[L] En de vraag van; als je nou geconfronteerd wordt met een religieus issue zoals zo'n dreiging in zo'n simulatie of zo, het is altijd reageren op een event, dus erg reactief in plaats van vanuit een algemene visie erop. En – ik ben het even kwijt...

[B] Maar dat gooien ze dan ook in zo'n oefening hè? Om jullie dan... dat is dan een complicatie waarschijnlijk

[L] Ja ja ja,

IX

[B] Ja en daar moet je dan mee omgaan.

[L] Ze hebben allerlei scenario's liggen, van nou oké; wat zullen we doen? Hoe druk hebben ze het?

[B] Ja, precies. En ook: oh die jongens zijn te goed bezig, het gaat te snel, en dan oké, nou, dan gooien we d'r een... ja

[L] Dat klopt, ja ja. Ja grappig. Ik heb ook wel van die scenarioschrijvers gesproken en zo, ja zo gaat dat, heel leuk ja. Maar, dus dat reactieve en... – goh, sorry ik ben het even kwijt.

[B] Nee, maar als je het zo aanpakt, en dat mag natuurlijk in zo'n oefening wel, het gaat natuurlijk ook om te kijken hoe jullie dat oplossen, op dat moment. En je hebt natuurlijk in zo'n scenario ook niet de tijd om een conflict goed te analyseren, en; welke spelers zijn daar?

[L] Uiteraard niet, want het is een operationele context.

[B] In het echt proberen ze dat natuurlijk wel in kaart te krijgen. Als je in een bepaald gebied opereert, en dan; oh die is belangrijk, dat is de gouverneur, dat zijn de belangrijkste religieuze leiders, waar staan ze voor; dat proberen ze allemaal wel in kaart te hebben. En dan heb je natuurlijk meer, dan wanneer je in zo'n oefening ineens met posters geconfronteerd wordt, want dan weet je eigenlijk al... dat is wat de MIVD doet, dat is wat verkenneren doen; die informatie... Oh, dat is Jan Huppeldehup, oké, oh maar die zit een beetje in die sfeer, en als die met die slogan komt dan zou dat wel eens kunnen betekenen dat 'ie zo, en soort dingen en... en dat zijn, dat is inlichtingen verzamelen, intelligence.

[L] Dus ze proberen het wel zo te begrijpen.

[B] Ja. En nu... doe 'm eens uit.

[INTERMISSION]

[L] We gaan weer verder. Ja, precies.

[B] Dat proberen ze echt wel, om dat in kaart te brengen.

X

[L] Ja. Ik kreeg van tevoren dus een cd-rom met een aantal inlichtingen en zo van hoe zien de landen eruit, wat zijn de samenstellingen en zo van, en qua religie zat er één artikelletje bij en dat ging over; zoveel procent is dit en zoveel procent is dat, en daar hield het eigenlijk wel een beetje bij op. Dus dat was een beetje de verkenning. Is dat representatief, denkt u?

[B] Ik weet niet hoe concreet dat soort informatie is. Ik weet ook niet of jij die zult krijgen, om dat in te zien, maar er zijn gespecialiseerde eenheden, binnen de krijgsmacht, die ervoor zijn om dat soort inlichtingen te verzamelen. Je hebt bijvoorbeeld, er is daar een bataljon, dat zit in 't Harde, en dat is een onderdeel van de cavalerie, de cavalerie verkenneren, en die zijn ervoor om dat soort informatie te verzamelen, bijvoorbeeld. Die gaan ook mee op missie.

[L] En dan is het nog heel erg gericht op de ander, de mensen daar, de religieuze leiders, hoe het daar zit...

[B] Bijvoorbeeld, maar het kunnen ook andere leiders zijn natuurlijk hè? Dat is, dan kijk je gewoon puur van; wat zijn de relevante leiders in een bepaald gebied – en dat kan een religieus leider zijn, maar dat kan natuurlijk ook een stamhoofd zijn, het kan... hè? Dat, dat is natuurlijk niet van; goh, wij zijn primair geïnteresseerd in religie. Nee, wij zijn geïnteresseerd in wie is belangrijk, wie kan mensen aan zich binden.

[L] Ja maar dat is prima, zeg maar. Je hoeft je niet, hè als een religie-expert erin te gooien.

[B] Twintig jaar geleden, dat is een enorm verschil, werd er niet naar religie gekeken. En ook niet naar religieuze leiders, want je had scheiding van kerk en staat, en religie was uitgespeeld als factor. En dat, er is wel een hoop vooruitgang gemaakt in die zin dat er nu veel meer openheid is.

[L] En waar komt dat vandaan?

[B] Wat?

[L] Nouja, dat verschil. Die evolutie.

XI

[B] Omdat, het is natuurlijk,... wij

[L] Want twintig jaar geleden begonnen eigenlijk de missies pas natuurlijk.

[B] Ja, maar iedereen dacht, in de jaren '60 en '70 begon het wetenschappelijk door te dringen dat er een proces was van modernisering, en dat modernisering betekende: terugbrengen van de rol van religie als georganiseerd geloof, en geloof zelf uit het openbare leven en zelfs überhaupt, dat was modernisering. En alles zou worden gedreven door rationaliteit en iedereen was uit op z'n eigen belang, staten op hun eigen belang, individuen, op de maximalisatie van hun eigen nut...

[L] Heeft u het nu over wat ook in het defensieapparaat...?

[B] Dat drong overal door. En er was, ja... religie was niet relevant. En dat is veranderd met, nou in ieder geval met 9/11 is dat natuurlijk totaal veranderd. Het was al eerder zo dat er mensen over begonnen te schrijven, maar er is een idee van we moeten d'r wel mee rekening houden, want die rol is nog niet, de rol van religie is nog niet uitgespeeld. Misschien zelfs wel een ander soort van modernisering dan wij in het Westen altijd hebben gedacht. En dat is eigenlijk nu wel algemeen erkend. Behalve, ja, de Nederlandse regering. Maar goed. Nederland laat zich leiden door z'n eigenbelang, dat is een soort van terugval in een primitief soort denken, waarbij idealen helemaal weg zijn.

[L] In, eh, in...

[B] In het Nederlandse buitenlands beleid en zo hè? Maar dat heeft niks met jouw onderwerp te maken. Dat moest ik even kwijt.

[L] Nou, jawel.

[B] Oké, maar als de nota van de minister van defensie heet: in het belang van Nederland, dan is dat een inperking van de rol van de krijgsmacht. En dan speelt een – wat ze dan vroeger noemen – een humanitair imperatief, speelt geen enkele rol meer.

XII

[L] En dat, dat zou dan over mensenrechten en dat soort dingen gaan.

[B] Ja, of gewoon om leed. Omdat het Nederlands belang niet het enige is wat ons drijft in... internationale politiek

[L] Nederland heeft zich daar heel erg lang juist een

[B] Voorvechter voor getoond

[L] Avantgarde voor gevonden. En nu wordt die stap teruggezet, een beetje?

[B] Maar goed dat is even een zijspoor.

[L] Ja. En, maar wat er verkend wordt en zo, is dus echt: wat speelt daar? En ik vraag me af: wordt er ook enigszins zelfreflectief gedacht over met welke houding gaan we erin en hoe komt het dat wij een religieus issue of een event of een leider of iets wat er speelt, opvatten zoals we dat opvatten? Wordt daar iets mee gedaan, binnen defensie?

[B] Dat durf ik niet te zeggen. Dat weet ik niet, hoe dat binnen defensie wordt gedaan. Die dingen noemen ze dan cultural awareness. En daar wordt wel aandacht aan besteed.

[L] Want er reist een CulAd mee?

[B] Ja, maar iedereen, officieren, wordt ook wel opgeroepen om, en krijgen dat in hun opleiding mee, om open te staan voor een andere cultuur en andere waarden en dat soort dingen. Hoe dat concreet eruit ziet, dat durf ik je niet te zeggen.

[L] Daar geeft u dan niet het onderwijs in?

[B] Nou, daar gaat mijn onderzoek ook helemaal niet over, en het onderwijs ook niet. Nee, ik ben niet voor de, voor personeelsbeleid of zo, dat doen we... Ik probeer ze wel zelf...

XIII

[L] Maar dat wordt dus ook niet op de, in de wetenschappelijke (...) gegeven?

[B] Jaa, zeker.

[L] Op deze faculteit?

[B] Ja, ook.

[L] Oké. Misschien is het leuk als ik iemand kan spreken nog een keer die zich daar wat meer mee bezig houdt. Misschien dat u een naam kan verzinnen straks.

[B] Ja ja, die kan ik nu wel verzinnen hoor.

[L] Oké ja, heel tof. Heeft u het idee dat de manier waarop defensie omgaat met religieuze gebeurtenissen en leiders, dat dat goed past in hun algemene benadering van wat ze aan het doen zijn, namelijk peacebuilding? Want daar hebben ze wel een visie over, natuurlijk.

[B] Jaa, maar het past, daarom zeg ik ook: je moet naar die defensiedoctrine kijken en dat soort dingen, en dan zul je zien dat het, dat er heel erg is nagedacht over wat gaan we doen, wat zijn we aan het doen, en hoe operationaliseer ik dat allemaal? Tot in hele concrete handreikingen: in die situaties moet je zo doen, en dan moet je zo, en dit pak je zo aan. En daar zit dat omgaan met lokaal, met religieuze leiders, zit daarin. Maar dat is dus heel erg instrumenteel. Maar dat is hoe d'r mee omgegaan wordt. Dus jaa, daar zijn ze zich heel erg van bewust, vanuit zo'n soort doctrine, counterinsurgency. Ja. En dat is eigenlijk de overweging. Ik bedoel: we hoeven onszelf gelukkig niet meer te verdedigen ergens tegen, met wapens. We worden niet bedreigd. Dus de enige, praktisch de enige manier waarop onze krijgsmacht wordt ingezet is in vredesoperaties. En dan is die benadering, die 3D-benadering of een comprehensive approach, zoals de NAVO dat dan noemt, of geïntegreerde benadering, dat is weer een andere term, dat is heel duidelijk dat dat de meest voorkomende praktijk is. Ja, niet als je zo'n operatie boven Libië, met vliegtuigen, da's dan weer wat lastig. Piraterijbestrijding is ook lastig op zee, want dan doe je ook niet zo verschrikkelijk veel aan contact met de bevolking. Hoewel het wel gebeurt, want er vinden wel degelijk contacten plaats met Somalië en mensen op de grond, om ook iets aan de oorzaken te doen, van piraterij.

XIV

[L] Ja, oké. In die 3D-benadering – dat is veruit de laatste vraag hoor – maar heeft u het idee dat samenwerking met diplomatieke perspectieven en NGO-perspectieven impact heeft op hoe d'r omgegaan wordt met religie in die contexten?

[B] De omgang, weet je, ze vinden de omgang met NGO's vinden ze lastig, want die hebben sowieso een andere invalshoek, die kijken op een andere manier naar een conflict; die vinden dat belangrijk dat ze contact hebben met hun eigen, lokale counterparts en dat dat goed is, en lokale NGO's natuurlijk ook. Maar wat ze ook heel erg vervelend vinden dat is dat er niet, dat er geen coördinatie is tussen NGO's, dus dat ieder z'n eigen ding doet en z'n eigen accenten legt. En dat vinden ze erg vervelend, dat je dus... het liefst zouden ze met één iemand spreken die dan de hele boel coördineert. Dat vinden militairen erg fijn hè? Dat dat allemaal uniform verloopt. En dat is niet zo, het is allemaal... En dat is overigens weer het aardige van NGO's, dat het juist niet zo is. Maar, hè, want dat versterkt de diversiteit in de samenleving alleen maar. Maargoed, dat ehm...

[L] Ja we hebben toen een platformpje opgezet, toen in die simulatie-oefening, dat was wel grappig, als centraal...

[B] Maarja, dan zal je het toch belangrijk vinden hoe je eigen mensen denken.

[L] Precies ja.

[B] En dan zal je op een gegeven moment ook zeggen van; nou hier doe ik niet aan mee.

[L] Ja, of die wel en die niet.

[B] Ja, precies. Ja.

[L] En, heb je dan ook te maken met eventuele wederzijdse beïnvloeding van ideeën over wat religie nou precies is, tussen die verschillende perspectieven? Stel, je moet samenwerken met een NGO, bijvoorbeeld met een religieuze achtergrond, die daar toch wel mee bezig is en daar gedefinieerdere ideeën over heeft, wellicht, beïnvloedt dat elkaar, heeft dat impact? Op het operationele of op het beleid?

XV

[B] Ja. Nee maar alles heeft impact.

[L] Hoe dan?

[B] Als jij keuzes zou maken tussen lokale NGO's. Stel, - ik theoretiseer, maar het gebeurt natuurlijk ook – NGO A is een islamitische NGO, maar die behandelt vrouwen behoorlijk en NGO B is een islamitische NGO, maar die is een stukje groter alleen, maar dat zijn alleen maar mannen en daar spelen vrouwen geen rol in en die moeten ook allemaal gesluit zijn en die vinden ook eigenlijk dat je ze moet, hè, bij overspel, moet stenigen en zo... hè, maar die is alleen hartstikke groot en dan moet je dus kiezen. En dat gebeurt ook. En de keuzes die je maakt hebben allerlei gevolgen; kies je de kleine die je sympathieker vindt en geef je er geld aan en betrek je ze erbij en zo, dan ontstaat er dus kunstmatig... hè, en dan is ook maar de vraag in hoeverre je dan nog de bevolking bereikt. En, of kies je voor de grote en dan zal je inhoudelijk een paar keer moeten slikken. Dan bereik je misschien wel wat meer, maar dat gaat dan weer ten koste van die andere, die je sympathieker vindt, en waarvan je denkt nou, als de toekomst van het land waar we zitten interessanter wordt, dan hoop ik dat die wat groter worden. Dus ja, dat heeft reusachtige keuzes. Bovendien, als jij een pot met geld hebt, gaan organisaties doen wat jij belangrijk vindt of zeggen wat jij belangrijk vindt, in de hoop dat ze daar wat geld uit kunnen krijgen. Met andere woorden, ze... in plaats van dat ze naar beneden kijken, naar hun eigen achterban, gaan ze naar boven kijken, naar waar de pot met geld vandaan komt. Ook dat heeft invloed op zo'n organisatie, dus je hebt een reusachtige lokale impact. Daar is... ik wou dat ik je aan wat literatuur kon helpen, maar dat is erg groot hoor, die invloed. Als jij een brug gaat aanleggen over een rivier, omdat je gewoon instrumenteel denkt hè? Hier is dorp A, daar is dorp B, en het is voor transport een stuk makkelijker als we het zo direct over de rivier bouwen, of over een brug dan. ...die twee dorpen eigenlijk door die brug altijd geïsoleerd van elkaar hebben geleefd en ook helemaal nog nooit behoefte hebben gehad aan een brug, omdat ze helemaal geen behoefte hadden aan contact over en weer en dat daarom die brug d'r nooit was. Dat je dus ineens allerlei lokale verhoudingen overhoop gooit. We hebben een hoop dingen overhoop gegooid in het verleden, hoor! Zendingen, missionarissen, hele goeie bedoelingen, die komen daar, die gaan de bijbel brengen. Wat gaan ze doen? Ze gaan de bijbel vertalen. En dan ze luisteren; wat is het dialect, wat is de taal die hier gesproken wordt? Dus dan gaan ze de bijbel vertalen. En passant gaan ze die taal in kaart brengen, maken ze een woordenboek, maken ze een grammatica, en dan zijn d'r ineens verschillende talen. Want daar zaten de paters huppeldepup, daar zat een zending, daar zaten andere paters, daar zat die... en allemaal maken ze hun taal voor de gemeenschap om zich heen, terwijl het misschien dialecten zijn. En de ene die sprak Frans, en schrijft lokale woorden dus op een andere manier uit, in Latijnse letters, dan ergens anders waar ze Engels spraken, en dan ga je dus ineens... en dat ga je dan stammen noemen, en dan ga je dus ineens lokale bevolking verdelen in... Maar da's vroeger hè? Negentiende eeuw of zo, daar hebben we het nou over. De onbewuste impact die je hebt je onbewust ook vanuit de allerbeste bedoelingen beïnvloedt je de identiteit van mensen. En, maar dat doe je dus voortdurend; dat is dus interveniëren. Je doet het voortdurend. Als je hulpgoederen stuurt, voedsel, naar een gebied wat nood lijdt, hongersnood lijdt, humanitair geweldig, moet je vooral doen. Maar de lokale boeren gaan failliet. Want die kunnen die niet opboksen tegen... en de prijs gaat naar beneden, van voedsel. En, maar dat is lastig hoor! Terwijl je het wel moet doen maar dus... en dus ook met die NGO's: ik ga met hem onderhandelen want ik vind hem een aardige vent, en hij, nouja, dus hij heeft gematigde ideeën, maar wat er dan gebeurt... ja, dat zijn hele ingewikkelde dingen en processen. Op een beetje theoretisch niveau zou je deze kunnen lezen. En dat is wel

interessant hoor. Dat is het dilemma: waar kies je voor als je... Je zit in Afghanistan... en dan, en daar moet je dan... hij zegt dus gewoon van; ja je moet kiezen voor security first. Veiligheid.

XVI

[L] Dus prioriteiten stellen.

[B] Dus ga maar even... neem het nou maar voor lief dat ze vrouwen stenigen en zo, en maar... als je maar die orde creëert, want dan... en dan... en dan wordt het langzaam maar zeker...

[L] Maar dat is eigenlijk gewoon nog steeds de jaren '50-Amerika, – of jaren '60 – houding van Amerika in Egypte of zo, in het Midden-Oosten. Dat ze sterke mannen aan de macht hebben voor stabiliteit en...

[B] Ja, maar... Egypte is toch heel erg ingewikkeld? Nee maar in de zin van... dan hebben ze een democratie, dan gaan ze naar de stembus, en dan zijn het de engerds die de verkiezingen winnen. En die dan daarna de christenen het leven zuur maken en langzaam maar zeker een anti-Israëliëse politiek ontwikkelen en... het is allemaal begrijpelijk, maar... dan... je hebt een democratie, maar wat er uitkomt dat bevalt je niet. Wat moet je dan doen? En dan heb je nu weer een militaire staatsgreep, moeten we die dan nu gaan steunen omdat we ineens voor dictatuur zijn? Ik vind dat allemaal niet zo...

[L] Het zijn leuke vraagstukken.

[B] Ja. Wat... ja, je zou eigenlijk het liefst willen dat die democratie wel zou werken en dat het beter was voor het land – en dat denk ik ook wel, eigenlijk, fundamenteel – maar d'r wordt wel weer een hele hoop rotzooi aangericht. Want het zit wel allemaal... Maar goed, over dat soort dilemma's gaat deze.

(...)

3 Interview with Raymond Knops, The Hague, 6 March 2014

I

[Knops] Nou, wat je in Nederland ziet is een spanning tussen vrijheid zoals die door D66, VVD een beetje gepropageerd wordt, van je moet alles kunnen zeggen en alles kunnen vinden, en de bescherming van een soort vrijheid die er zou moeten zijn rondom de beleving van godsdienst. En daar zit ook spanning op, want in bepaalde godsdiensten is bijvoorbeeld homoseksualiteit wat door andere prioriteren als belangrijk wordt omschreven, is natuurlijk niet toegestaan. Of wordt zelf ultimo al dan niet via afgeleide vertaling, wordt daar de doodstraf op gezet.

[Van Loon] Godsdiensten kunnen ook claims leggen op domeinen die, als je vanuit een liberalistisch oogpunt naar de wereld kijkt, over domeinen gaan die niet bij religie zouden moeten horen.

[K] Ja.

[L] Het is maar net welk perspectief je hebt.

[K] Precies.

[L] Maar het overlapt elkaar wel.

[K] Ja. Maar het dominante perspectief in Nederland is toch eerst en vooral dat de mensenrechten, de vrijheid om te zijn wie je wil zijn en noem maar op, dus vanuit de individuele benadering, dat die dominant is in de Nederlandse cultuur dan andere benaderingen. En dat viel mij van de week, vorige week weer op toen Els Borst herdacht werd. Dat de kamervoorzitter daar behoorlijke ruimte nam, zeg maar, om... terwijl ze altijd... ze zit daar als voorzitter van de kamer, ze spreekt namens het instituut Kamer... een aantal politieke stellingnames durfde te betrekken, blijkbaar in de wetenschap van: ik vertegenwoordig de mening van de meerderheid van het volk, over het feit dat Els Borst betrokken was geweest bij menswaardig levenseinde, noem maar op, terwijl toch een grote minderheid in de Kamer heel veel bezwaren had tegen al die wetsvoorstellen rondom euthanasie, vanuit hun geloofsovertuiging. En dat vond ik toen ook wel heel zichtbaar, dat je dus, dat je zeg maar in de PvdA, dominant gezien, in de PvdA, VVD, D66, GroenLinks, ja zelfs in de SP, wat natuurlijk toch redelijk conservatief is, maar dat daar op dit soort dingen bijna geen discussie meer is; dat godsdienst dat is iets voor je privésfeer, en daarmee is dat domein teruggedrongen echt tot achter de voordeur, en in de publieke ruimte moet alles gewoon kunnen. En moet ik gewoon accepteren dat, laten we zeggen, dat wat voor sommigen de norm is, ook al is dat een minderheid, dat dat gewoon wordt opgelegd aan iedereen.

II

[L] En is...

[K] Ik bedoel als de GayPride naar Amsterdam – ik vind het allemaal vreselijk, ik denk ja... ik ben niet meedoen, dan moet daar een minister van... Ik vind het allemaal zo onnatuurlijk dat je dat soort dingen dan allemaal oplegt bij wijze van spreken aan iedereen. Ondertussen wordt het nu zo'n beetje in zo'n setting gezet van het is een soort carnavalsfeest, volksfeest, noem maar op... ja, dat is er omheen, maar continue dat zeg maar dat domein van die individu die anders is dan de rest zodanig oprekken dat iedereen zich daaraan moet conformeren. Daar heb ik dus moeite mee hè? Dat is dus zeg maar de ongelimiteerde vrijheid hebben om elkaar [te] beledigen en de kerk [te] beledigen bijvoorbeeld op het feit dat ze vanuit een historie een andere opvatting hebben over godsdienst. Ik vind overigens dat deze paus daar eh... Ben je katholiek of protestant of eh?

[L] Ik heb een katholieke achtergrond.

[K] Ja. Maar dat deze paus zeg maar er een hele, ja vind ik toch wel aardige, draai aan geeft, door het vanuit een hele menselijke kant aan te vliegen. En daarmee ook al degene die kritiek op hem hebben een beetje neutraliseert. Omdat ze hem niet kunnen verwijten dat 'ie onmenselijk is. Bij de vorige paus was het nog een beetje het idee van: ja die interesseert het niet, of: die zit alleen maar z'n dingen voor te lezen... nouja. Maar dat is natuurlijk de makken van een instituut dat voorkomt uit historie – en dat is met alle geloofsovertuigingen – en een samenleving die continu verandert. En die spanning wordt steeds groter tussen die twee, en de strijd om dat domein wordt ook steeds groter. En de groep die vanuit het geloofsperspectief de wereld benadert wordt steeds kleiner – hè want steeds minder mensen zijn actief...

[L] Valt mee hoor.

[K] Ja, nou op hun eigen manier. Ja maar dat is ook weer typisch van deze tijd. Aantoonbaar is ...

[L] Minder geïnstitutionaliseerd inderdaad maar...

III

[K] Ja, ja! Maar daarmee wordt die macht van dat institutioneel deel dus echt kleiner. Want zelfs degenen die zeggen: ik geloof, die denken; ah ja, weet je, ik geloof, en ik geloof op mijn manier, en als die kerk d'r niet meer is, ja jammer dan, maar ik blijf toch wel geloven. Ik zeg het nu wat zwart-wit, maar... En uiteindelijk die machtsbalans verschuift naar het "collectief van het individu" want het is geen

collectief dat iets vindt, nee, het is een verzameling van allemaal mensen die vanuit individuele opvatting iets vinden, maar die elkaar vinden op het punt dan ze allemaal vinden dat ze zelf iets moeten kunnen vinden.

[L] Dat vind ik nou eens een interessant punt met betrekking tot die vredesmissies. Want als er nou eigenlijk niet echt een specifiek geformuleerd beleid bestaat op het fenomeen religie – wat je daar tegenkomt en hoe dat verschilt van je eigen achtergrond – loop je dan niet het risico dat je daar met een verzameling individuen terechtkomt, allemaal met hun eigen ideeën en dat er – ik denk dat er – dan aan de ene kant onduidelijkheid uit voortkomt, aan de andere kant een soort van reactiviteit; dat als je dus geen... als je er niet over nagedacht hebt, van goh wat vinden wij hier eigenlijk van, hoe staan we er zelf in, we hebben daar het één en ander verkend, zo is de situatie, we hebben dat zo geframed, als je dat niet hebt dan kom je van alles tegen en je interpreteert al die ontmoetingen met religie misschien veel contextspecifieker, dus de situatie daar bepaalt volgens mij heel erg hoe jij het interpreteert. En als de situatie daar te maken heeft met dreiging of een geweldssituatie of iets dergelijks dan wordt religie dus vaak als een geweldsprobleem gezien.

[K] Ja. Ja maar dat is ook een beetje de framing van de afgelopen tien jaar hè, waarbij je heel bekende discussie...

[L] In de politiek?

[K] Ja. ... over de islam bijvoorbeeld; is het nou een ideologie of is het een religie? Dat heeft zelfs bij de formatie van het kabinet Balkenende IV heeft dat... of sorry, Rutte I, tot dispuut geleid van hoe moet je dat nou zien? En ik denk dus dat... je kunt je 1) afvragen of het echt een probleem is voor die militairen op die werkvloer, want die heeft natuurlijk met zoveel onbekendheden te maken hè, die is 18, 19 jaar, laat ik het daar maar... ik heb het niet over de hogere officieren waar je iets meer van mag verwachten, maar gewoon de soldaten, ergens tussen de 18 en 25, gaat daar naar toe, heeft wel of niet al eerdere ervaring, mijn idee is dat mensen die contact met elkaar hebben altijd positiever zijn over elkaar dan als ze dat niet zijn geweest. Wat wil ik daarmee zeggen? Op het moment dat je die mensen voor zo'n missie zou vragen, terwijl ze nog nooit in Afghanistan geweest zijn "wat vinden jullie nou van de islam?" dan komen de Wildersverhalen zeg maar naar voren, of de verhalen, de ervaringen die men hier heeft in de wijk in Den Haag. Als je daar naartoe gaat, dan zie je dat die islam op een heel natuurlijke manier, net zoals dat het geloof hier heel veel jaar geleden was, onderdeel uitmaakt van die samenleving. En dat het niet uit elkaar te trekken is van wat nu zeg maar geloof is en wat nu gewoon een seculiere samenleving is en noem maar op. Dus ik denk dat uiteindelijk bij de mensen die daar geweest zijn, die contact hebben gemaakt, meer begrip gaat ontstaan als men uiteindelijk die contacten daar heeft gehad. Op het niveau van: hoe kun je de kennis en ervaringen van religie gebruiken om te sturen op zo'n missie?, dat zou een interessante vraag kunnen zijn vanuit het politieke perspectief; van: hoe kunnen we ons voordeel doen met een op een goede manier benaderen van religie? Dan kom je weer op het niveau van de officieren terecht hè van meer tactisch-strategisch niveau van: hoe zet je je kennis en kunde in en hoe benader je die mensen?. Nou ik denk dat in de missies in Afghanistan daar best wel over na is gedacht. Dat is niet zozeer aan de voorkant hier – het heeft niet echt onderdeel uitgemaakt van het politieke en publieke debat. Ik weet vanuit mijn eigen ervaring – even als militair weer, dus niet als politicus, maar toen ik als militair naar Irak ging – dat wij wel degelijk, en dan praten we nu al tien jaar geleden, dat wij echt van tevoren gebriefd werden over wat de islam is gewoon als basisondericht voor degenen die dat niet weten, ook waar de overeenkomsten zitten met ja, met onze eigen dominante geloofsopvattingen hier in Nederland, wat dat betekent voor die samenleving, hoe die samenleving in elkaar zit, zodat je in ieder geval voorbereid bent en uiteindelijk is het in werkelijkheid altijd iets anders...

IV

[L] Dat wordt wel gedaan?

[K] Dat werd toen al gedaan, ja.

[L] Waar werd dat gedaan, op de KMA zelf, of is dat de afdeling CAI?

[K] Nee dat was in Amersfoort, heb ik dat gehad. Amersfoort was toen de ... ja hoe heette die opleiding ook alweer, ja daar was een specifieke naam... dan had je twee weken, had je een soort opleiding voor vredesmissies.

[L] Ja ja ja dat is nu het CAI toch?

[K] Dat zou kunnen. Want die naam is een paar keer veranderd. Het zit in Amersfoort. En daar is, zeg maar iedereen, ongeacht rang of stand, gaat daar naar toe, en dat is zeg maar missie, dus voor Mali zal d'r ook waarschijnlijk zo iets zijn. Daar komen historici aan het woord, cultureel sociologen, antropologen, we hebben een imam gehad, dus echt gewoon heel basic van: hoe ga ik... de do's en don't's in de omgang met elkaar, gewoon vaardigheden. Kennis en vaardigheden. Dus geef je met rechts een hand of met links.

[L] Kennis ook?

[K] Ja, gewoon achtergrondkennis hè. Dat is natuurlijk, voor de ene is dat al totaal nieuw... Voor de aardigheid zou je eens een keer moeten gaan kijken, als je daar eh...

[L] Wat ik daarvan weet; ik heb een keer een gastcollege gekregen van iemand van het CAI en ik kreeg van hem de indruk dat het heel, hele basale do's en don't's-lijstjes waren, zagezegd.

[K] Nou het is op het niveau van soldaten hè? Iedereen moet het kunnen begrijpen. Ik bedoel het zijn geen academische...

V

[L] Nee maar je zegt net van: we krijgen daar ook onderricht in wat de islam betekent voor de samenleving, hoe dat geïntegreerd zit in alle domeinen, hoe dat verschilt van onze situatie hier, en hoe dat misschien kan conflicteren.

[K] Ja, maar dat is dan... dat is natuurlijk allemaal op abstract niveau. Als je in het uitzendgebied zelf zit... wat mij opviel was dat – het beeld dat wij van tevoren kregen was dat geloof heel belangrijk was. Wij kwamen natuurlijk in sji'itisch gebied daar. En toen ik er eenmaal was, toen merkte ik dat... nouja.... Kijk, voor de vorm riep iedereen daar dat 'ie gelovig was, maar in de praktijk was dat allang niet meer zo. Dus het was een redelijk seculiere samenleving daar. En ons werd bijvoorbeeld verteld dat je niet – je moet het niet echt over geloof gaan hebben met die mensen. Dat is iets – in die eerste contacten zo op z'n Nederlands van zo... Maar ik had bijvoorbeeld een tolk die met mij drie maanden lang overal naar toe ging, daar had je alle gesprekken mee. Dus uiteindelijk kreeg je daar ook heel veel kennis uit de samenleving via een lokaal iemand, die voor jou werkte. Maar die gewoon uit die omgeving kwam en omdat je elkaar goed kende krijg je veel meer informatie. Maar kijk, dit was meer een cursus op het niveau van soldaten, die ook voor officieren werd gegeven. Ik weet niet, dat weet ik gewoon niet, of de mensen boven mij toen, of die wel andere cursussen hebben gehad, waarmee je bijvoorbeeld je optreden als militairen daar, dus het optreden van een battlegroep, kunt beïnvloeden door bepaalde dingen wel of niet te gebruiken. Dat noemen ze dan psy-ops en zo, en, dus met informatie uit de samenleving, informatiegestuurd optreden... nou, tegenwoordig hebben ze er allerlei termen voor, maar... dat overzicht heb ik niet helemaal. Het zou wel eens interessant zijn om bij defensie te vragen, bij iemand, van hoe dat vandaag de dag gebeurt. Maar mijn kennis gaat dus van tien jaar terug. Ik zie in inder geval dat in het publieke debat en het politieke debat, dat het inderdaad, zoals jij zegt, terecht gaat over... of terecht, naar mijn idee dus zijn het typisch Nederlandse benaderingen, als je het over gender en over homoseksualiteit gaat hebben als een soort van speerpunt, terwijl dat daar gewoon onderdeel uitmaakt van de hele spaghetti hoe de hele samenleving in elkaar zit, dan ga je dus, chirurgisch pak je twee punten eruit, en daar laat eigenlijk al mee zien dat je niet helemaal begrijpt hoe het daar in elkaar zit. Je kunt natuurlijk wel met het VN-handvest staan te zwaaien en – van dit zijn allemaal de basisrechten – maar in die samenleving heb je gewoon eigen wetten waar iedereen zich aan houdt. En volgens onze maatstaven worden vrouwen onderdrukt – en dat zou je zelfs nog kunnen objectiveren ook nog – alleen als je binnenkomt en zegt: we gaan u eens helpen want u heeft een probleem met vrouwenonderdrukking, u heeft een probleem met homoseksualiteit, terwijl we het in Nederland allemaal niet eens onder de knie hebben, ik bedoel zo ingewikkeld is het al. Terwijl wij denken dat we helemaal hier staan. Ik heb moeite...

VI

[L] Is dat zo in de politieke wereld? Bestaat er een idee van morele superioriteit als je zo doet?

[K] Nou dat zegt men niet. Maar ik vind wel af en toe, als ik zie hoe wij problemen buiten – wij kijken altijd... wij kijken naar Poetin op een bepaalde manier; wij denken dat die vent... dat zo'n idiote machtswellusteling is die een beetje spierballen loopt te rollen en noem maar op. Dat is het beeld dat wij ervan hebben. Dat wordt ook door onze media een beetje gecreëerd. Aan de andere kant: de Russische media creëren een beeld van het Westen als dat wij een nieuwe wereldoorlog aan het ontketenen zijn, noem maar op, dus. Wat ik wil zeggen is dat wij toch met een bepaalde manier naar de wereld kijken en als je dat daadwerkelijk zelf bent, en je reflecteert dat aan de debatten die hier plaatsvinden, dan zit er wel een hoge factor van maakbaarheid in. Zo van: we willen onze Nederlandse samenleving even projecteren op – in dit geval – Afghanistan, een land dat honderden jaren op ons achterloopt; als je daar komt – toen ik daar de eerste keer kwam – nou, ik was in Irak geweest; Irak was al, in de gebieden waar wij zaten, niet ontwikkeld, daar had je nog wel wegen, maar voor de rest... lemen hutjes en wat gammele gebouwtjes; maar in Afghanistan was helemaal niks. Daar was geen infrastructuur, daar zaten ze echt in hutjes, totaal geen opleiding, noem maar op. Dat was écht alsof je de tijd terug had gezet, waar je daar terecht kwam. En dan ga je in zo'n samenleving, die in zo'n fase zit, ga je over gender praten. Nou, alleen het woord al, ja ik vind dat echt van die GroenLinks-items. Ik zal niet zeggen dat wij de mensenrechten niet moeten... maar wij moeten ook naar onszelf toe om inherente mislukkingen van dit soort missies te voorkomen, moeten we de lat op dit soort thema's gewoon niet te hoog leggen. En d'r is gewoon een dominant, liberalistisch, of libertair of hoe je het wilt noemen, stroming, die zegt van: nou, we gaan daar eens al die lui die vrouwen onderdrukken die gaan we eens aanpakken en er moeten meer vrouwen in topposities benoemd worden... allemaal dingen die hier ook nog allemaal spelen, noem eens wat; minderheden moeten beschermd... ja, dat is allemaal heel nobel, maar als je weet waar je vandaan moet komen, en je maakt de stappen te groot, dan beklijft het gewoon niet. Dan doen die mensen gewoon een trucje en daarna zakken ze weer terug. Dus dan is het, al je inspanningen zijn voor niets geweest.

[L] Of je krijgt, of je krijgt zelfs een soort van recalcitrantie, net als vorige week in Uganda.

VII

[K] Ja. Dus ik vraag me af of iedereen... kijk, wij leven toch in een bijzonder landje, hier. Op een aantal punten zijn we natuurlijk ver vooruit – ja, wat heet vooruit? Anderen zullen zeggen achteruit – maar zitten we op het niveau van individualisme en het individu centraal stellen, maar dat gaat natuurlijk ten koste van het collectief, dat kan niet anders. Als ik het individu heel belangrijk maak, dan wordt het collectief, welk collectief dan ook hè, of dat nu religie is, of dat dat gemeenschappen of verenigingen zijn, die komen daarmee onder druk te staan. Als ik kijk naar onze CDA-agenda's zijn dat juist de punten waar wij ook voor op mogen komen. Niet alles hoeft individueel uitge... of blootgelegd te kunnen worden als what was in for the individual? Sommige dingen mag je ook gewoon onder het collectief laten zijn, en religie is nou bijvoorbeeld iets waarvan ik zeg ja, dat is... dat zijn geloofsgemeenschappen, dat zijn groepen van mensen die iets beleven en waar hele goede dingen to stand komen. Nou, toen wij in 2010 campagne voerden, ging het in Limburg alleen maar over misbruik in de kerk van veertig jaar daarvoor. En dat werd geprojecteerd op het CDA, omdat het CDA de enige partij was die nog met katholieken van doen had. Al die anderen waren protestanten, dus ja, de enige die de schuld kon krijgen was het CDA. Daar sta je dan. En dan denk ik ja –

dan zeg je tegen die mensen: ja maar ik vind het ook heel erg wat er gebeurd is. Maar dan probeer je te nuanceren, dan zeg je: ja wacht eens even, al die dingen, dat is over heel veel jaren geleden gebeurd, dat wordt nu als oude koeien opnieuw uit de sloot gehaald, wordt even opnieuw opgediend, en het wordt vervolgens ook nog geprojecteerd op een politieke partij die zegt dat wij ook voor seculiere samenleving zijn. Wij vinden wel dat geloof zichtbaar mag zijn in de samenleving, maar wij zijn ook niet [voor] dat de kerk verordonneert wat hier gebeurt. Moet niet veel gekker worden. Maar dat beeld wordt wel op ons geplakt en vervolgens schiet je vol in het defensief. Ah, ik vond het wel de meest vreselijke campagne ooit, 2010. Toen hebben we dus ook verloren, van 41 naar 21. Maar daar was niks tegen opgewassen. Iedereen was 't helemaal zat. En er was gewoon een soort woede, frustratie, onmacht over wat er in die kerk gebeurd was, wat continu werd opgeklopt door – was onhandig door de kerk gecommuniceerd, maar continu wordt opgeklopt vanuit groepen die zeg maar voor dingen die... ja, ik noem het toch wel bijna kruisvaarders, die daar tekeer gingen en elke keer riepen van hoe erg het wel niet was, en... Ja goed, dat zijn dus ook de negatieve consequenties van geloofsgemeenschappen. Maar goed, ik zelf, ik kom uit een wereld waarin verenigingen en gemeenschappen heel belangrijk zijn en ik zie dus gewoon dat alleen maar focussen op dat individu en dat individuele vrijheid lost de problemen allemaal niet op. Want iedereen is alleen maar gericht op zichzelf en zijn eigen ruimte, en is niet meer in staat om een stapje hoger te denken; ja, wat betekent dat nu voor ons allemaal samen? Ik bedoel, als ik alleen maar gericht ben op m'n eigen ruimte dan blijft er voor jou heel weinig over. Als we zeggen: nou, dit is onze gezamenlijke ruimte, hoe kunnen we die zo goed mogelijk verdelen?, dan krijg je al weer een ander vraagstuk. Dus ...

VIII

[L] En je denkt dat als het om religie gaat, dat het die focus is op het individu in de dominante stroom in Nederland, die maken dat het eigenlijk alleen maar over godsdienstvrijheid gaat, in plaats van over andere aspecten ervan.

[K] Ja. Kijk, dat enkele feit – onderwijzers die homoseksueel zijn, die alleen vanwege dat feit zeg maar ontslagen kunnen worden, nu nog, waar D66 vol op het orgel gaat – vind ik ook een voorbeeld van hoe ver wil je erin gaan? Welk probleem wil je oplossen? De weigerambtenaar, de trouwambtenaren. Er is nog nooit een stel niet getrouwd daardoor, en toch eisen we gewoon dat elke ambtenaar, ook degenen die er nog zitten, bij wijze van spreken, dat die gewoon zich loyaal verklaart aan het sluiten van alle soorten huwelijken, maakt niet uit hoe gek, alles wat volgens de wet toegestaan is moet 'ie doen. Terwijl, we respecteren niet dat 'ie vanuit zijn eigen geloofsovertuiging kan zeggen van: ja, maar sorry dit past niet bij mij. En als er nou een praktisch probleem was, dan ben ik nog heel erg van die school; ja, dat kan niet, het moet... als ik als homoseksueel stel bij de gemeente kom en ik wil trouwen, dan moet ik getrouwd kunnen worden. Maar als ik weet dat er tien ambtenaren zitten en ik weet dat er eentje moeite mee heeft en ik zeg: ik wil dat die mij trouwt, en die ambtenaar zegt: ja maar sorry, dat kunt u niet van mij vragen, en die wordt dan ontslagen, ja, waar zijn we dan mee bezig? Ik bedoel, als we dat al niet eens meer respecteren... Maar dan zie je ook weer dat het volstrekt doorslaat... Kijk ik vind echt vooral die Gerard Schouw en zo, laten we zeggen – wat ik nu zeg gaat heel ver – maar je ziet het bij homoseksuelen die in de Kamer zitten; die gewoon met een soort van strijd bezig zijn – we hadden het met Gert Koopmans in die tijd ook – echt met een strijd om dit zeg maar – nou, bij Hanke Bruins Slot is het niet, moet ik zeggen, die is daar heel gematigd in, die heeft er wel een opvatting over, maar die heeft niet die neiging om daar als een soort van strijder continu statements te maken – maar bij D66 lopen er gewoon een aantal rond die dat alleen maar doen en dan ondertussen elke keer hup, naar dat geloof uithalen en, ja ik vind dat gewoon... ik vind dat heel goedkoop. En uiteindelijk maken ze ook heel veel kapot. Want ze zijn allemaal problemen aan het creëren die er in de praktijk... het zijn allemaal theoretische problemen. Er is 1) er is nog nooit een leraar ontslagen omdat 'ie homo was, en 2) er is nog nooit iemand niet getrouwd omdat er geen ambtenaar beschikbaar was. Kijk, als in de gemeente Staphorst een homoseksueel stel komt, ja, dan zou ik als gemeente zorgen dat je in ieder geval minimaal één trouwambtenaar hebt die dat wel wilt doen. Maar we gaan toch niet tegen al die anderen zeggen dat ze dat ook moeten gaan doen, of we gaan ze vervolgens ontslaan? En hun redenering is, van D66: ze moeten zich aan de wet houden. Maar de wet zegt niet dat elke individuele ambtenaar... de wet zegt dat je dat even... hoe benader je het hè? De wet zegt dat iedereen die wil trouwen moet kunnen trouwen. Dat mag volgens de wet. Er staat nergens in de wet dat er ook, dat alle ambtenaren dat moeten kunnen verrichten. Dat staat er niet in. Dus het, vanuit het perspectief van degene die iets wil, in dit geval het homoseksuele stel, is alles geregeld, dus er is helemaal geen probleem. Alleen ze draaien het om en zeggen: dat betekent dus dat elke ambtenaar het ook moet gaan doen. Nee. Er moet een ambtenaar beschikbaar zijn. Ik bedoel, als ik bij de dokter kom dan kan ik toch ook niet zeggen: ik wil die dokter of ik wil het ziekenhuis, ik wil die arts of... nee: dit zijn de artsen, u heeft recht op zorg, u wordt geholpen. Maar je kunt niet zeggen van je krijgt die en die dokter.

IX

[L] Is dat nou met religie in vredesmissies misschien net zo? Want ik ben misschien een beetje bezig met een betoog om er de aandacht op te richten, maar vanuit ons, de mensen die daarheen gaan, maar je zou nouja, in casu eigenlijk natuurlijk moeten kijken van wat zijn daar nou de behoeftes?

[K] Ja. Nee maar dat is ook zo. Dit is een hele interessante vraag.

[L] Maar, die vraag, wordt die dan ook beantwoord? Want,...

[K] Nee. Nee die wordt niet eens gesteld.

[L] ...je stelt zelf je doelen op, als Nederland,...

[K] Soms.

[L] ...die stuur je door naar de VN?

[K] Nee, zo werkt het niet. Nee, maar over het algemeen wordt er gewoon een mandaat gemaakt door de VN, de veiligheidsraad, dat is meestal een voorgerechtelijk mandaat via de veiligheidsraad,...

[L] En Nederland heeft daar z'n speerpunten in?

[K] Ja, en er wordt vervolgens – in dit geval binnen de NAVO, voor Afghanistan, bijvoorbeeld, was er nog een NAVO-missiedeel (...) was artikel 5 NAVO-operatie, en die andere ISAF was een VN-missie – dat mandaat dat is redelijk to Protect en blabla... en dan wordt dat verder uitgewerkt. En dan gaan al die landen bij elkaar zitten: wat, hoe gaan we dat nou operationaliseren? Dus dit zijn die hoogdravende politieke doelen en die worden steeds concreter. En vervolgens biedt elk land aan waar die dingen voor wilt doen. En in dit geval, voor Uruzgan lag er een heel basic opgave van infrastructuur, poppy weg, mensenrechten, rule of law, justitie, politie, allemaal die dingen die voor heel veel andere provincies ook golden. Toen gingen wij naar het Noorden, naar Kunduz. Toen moesten we agenten gaan trainen. Kunduz is ook weer een andere provincies dan Uruzgan, dat is echt een groot verschil. Dan zie je, het is één land, maar een andere wereld. En toen gingen we het in één keer hebben – omdat Sap bij Rutte aan de keukentafel zat, of andersom; Rutte bij Sap aan de keukentafel – moest er dan gender en moesten er meer vrouwen getraind worden en weet ik niet wat allemaal... Kijk, ik vind dat verhaal van onderwijs, van gelijke rechten van onderwijs, vind ik nog een heel basaal iets hè, dat je elk kind het beste onderwijs gunt, of 'ie nou man of vrouw is – jongen of meisje. Maar toen gingen we gender – we hebben, als je bij de brandweer in Nederland bent misschien tien procent zit... bij defensie, officieren, tien procent vrouw? En dan gaan we daar van nul gaan we in één keer naar, gaan we de Nederlandse doelen even opleggen, nee, de GroenLinksdoelen moesten er eigenlijk nog in. Ja ik weet nog dat we hier in de fractie hebben gezegd: ja jongens, ik word er helemaal niet goed van, van hoe deze missie nu in elkaar wordt gezet, want je weet bijna dat je het niet gaat halen. Blijkt ook wel uit de evaluatie: het is gewoon niet gehaald. Het is gewoon niet gehaald, wordt nu ook gewoon erkend. Wisten we van tevoren. Maar wat dan nog het ergste is: we hebben wel gedaan alsof we er iets aan gingen doen, we hebben daar heel veel tijd en energie in gestoken, en geld, en dat heeft niks opgeleverd. Nou, dat hadden we beter van tevoren kunnen doen. Dus ik kijk heel pragmatisch.

X

[L] Dus die doelen zijn dus heel...

[K] Politiek bepaald.

[L] Dat, maar ze zijn ook lastig te operationaliseren. Zeker als het aankomt op issues die met religie te maken hebben. Kijk, onderwijs, daar kun je zeggen: oke, ik wil zoveel mensen in een klas hebben, dan zet je ze in een klas, je telt ze en dan ben je klaar in principe. Maar als je als doel hebt reconciliatie van volken in Mali, nouja, operationaliseer dat maar eens, terwijl je weet dat het een conflict is waar religie nogal een grote rol in speelt. Da's vooral heel erg lastig en dat zie je terug in de artikel 100-brief; die is heel politiek en militair-strategisch, het woord "godsdienst" komt er niet eens in voor, terwijl er wel in staat: het hoofdoel is verzoening. En je ziet het ook in de civil assessment voor Uruzgan, die... daar staat dan wel zo hier en daar eens een klein prikje in van ja, ook iets met religie. Maar hoe dan?

[K] Ja, ik denk dat er één verschil is tussen Afghanistan...

[L] En in de evaluatie over Kunduz en zo, die u mij toen gemaaild heeft, zie je dat ook weer terug; er is wel een doel gesteld, ooit, maar veel te abstract, en het kan zo moeilijk geoperationaliseerd worden.

[K] Nou denk ik dat Afghanistan en Irak, dat waren beiden gebieden waar gewoon één dominante godsdienst was. Hè, in Afghanistan was dat de islam, en in Irak ook, had je de sji'ieten; dat gebied waar wij toen zaten – ons Nederlandse domein – alleen maar sji'ieten, gewoon negennegenentig komma zoveel procent. Hier is dat anders. Dus hier is daadwerkelijk...

[L] In Mali, bedoel je?

[K] Ja, Mali. In Mali is godsdienst dus een... hè Centraal Afrikaanse Republiek, exact hetzelfde, daar zie je dus dat godsdienst oorzaak en mogelijk ook oplossing van een conflict kan zijn. Daar krijgt het een hele andere dimensie, dus daar wordt het onderdeel van het hele optreden; hoe ga ik optreden, hoe kan ik effectief zijn, hoe bereik ik bepaalde dingen? Dus in die zin durf ik ook nog wel de stelling aan dat – als je kijkt naar de voorbereiding van Nederlandse troepen en hoe wij omgingen met sturing – dat dat in Afghanistan en Irak, vanwege de ceteris paribus om het zo maar te zeggen, allemaal niet zo heel interessant was... Ja, het is wel heel interessant hoe je ermee omgaat en hoe je mensen... hoe je in contact komt met mensen, en hoe je ze beleefd bejegend en niet affronteert en noem maar op... In Mali is het nog veel anders, daar zou het wel een hele belangrijke dimensie kunnen hebben. En ik moet eerlijk zeggen, ja jij stelde toen die vragen, ik denk ja... als je er zo tegenaan kijkt, kijk, wij hebben die punten ook niet gemaakt in het debat, omdat we er zo met die bijna al die visie, die dominante visie tegenaan zitten van ja, mensenrechten, ja alles ontdaan juist van waardes die bij bepaalde godsdiensten horen, dat je in dit geval misschien toch wel zou kunnen zeggen van: wacht eens even, degenen die daar naartoe gaan, hoe gaan die daarmee om, weten die daar voldoende vanaf, weten die ook waar de beginpunten zitten om verzoening tot stand te brengen? Want mooi dat dat doel erin staat hè, verzoening, maar hoe ga je nou bereiken? Ga je dat kinetisch bereiken, met schieten? Nee, dat willen wij niet. Maar hoe dan? Door daar gewoon te zijn en een beetje kampje op te bouwen en...? Dus de vraag is even of Defensie wel in staat is en geëquipeerd is om dat op de goede manier te doen.

XI

[L] Ik vraag me af of er daadwerkelijk die vraag gesteld wordt, van: hoe gaan we dat doen, en wat voor rol kan religie daarin spelen, positief dan wel negatief? Vorige week was ik bij BuZa, en zij vertelden mij dat in de artikel 100-brief voor Mali, daar wordt het niet in genoemd, althans religieuze groepen die worden niet genoemd en er wordt niet gelabeld met godsdiensten en zo, want dat kan ook offensief zijn, natuurlijk.

[K] Ja, dat snap ik zelf ook nog wel, dat je dat niet allemaal voor de etalage hangt, dat begrijp ik nog wel.

[L] Dat begrijp ik dus ook heel goed. Maar...

[K] Maar verwacht je dat er achter de schermen wel eh...?

[L] Eén, dat is maar één onderdeel, en twee, is het dan wel inderdaad achter de schermen wel zo? Besteed je er dan wel je aandacht aan? En ja, ik vraag me dat een beetje af.

[K] Ik vond, in dat kader van... Ja, dat weet ik dus ook niet.

[L] Want het is natuurlijk wel gewoon de motivatie die je aanbiedt voor de volksvertegenwoordiging...

[K] Ja. En zouden die geestelijk verzorgers, die dan normaal alleen ten dienste staat, vooral ten dienste staan van eigen troepen, zouden die in dit geval wel een adviserende rol spelen, hoe je daarmee om zou kunnen gaan? Dat is natuurlijk heel lastig hè, ik bedoel het is niet alleen maar puur religie, het is ook nog een beetje de geo-politieke context van religie. Het is niet dat je kunt zeggen van: nou we zetten er een priester neer en die lost het wel even op. Ja, nee, dus, je moet...

[L] Maar, en dan vind ik het ook nog zo: als je nou alles alleen maar louter geo-politiek, of eigenlijk militair-strategisch analyseert, vind je dan van jezelf dat je neutraal blijft en dat er helemaal geen standpunt in inneemt? Ik vraag me dat ook nog eens af, weet je wel? Dat zou je dus ook nog eens moeten onderzoeken, van hoe dat dan valt bij... in een Afrikaanse, in een Noord-Afrikaanse context.

[K] Ja, ik moet eerlijk zeggen dat ik daar ook te weinig van af weet. De vraag is ook...

XII

[L] Nouja, ik dus specifiek ook niet hè?

[K] Nee maar, het is een terechte vraag. Maar dat je ook... kijk, religie wordt ook gebruikt om ordinaire macht uit te oefenen. Dus er worden heel wat oorlogen gevoerd onder het mom van religie, wat gewoon uiteindelijk gaat om pure macht, hè? Dat zie je in Zuid-Sudan, zie je dat ook weer. Daar wordt de ene stam – dat is dan misschien wat minder religieus, meer etnisch – maar daar gaat het ook over de ene christengroep, de andere christengroep, en die worden tegen elkaar opgezet en vice-president, president, er wordt flink vermoord, daar. En uiteindelijk gaat het om de macht. Dus als je het puur religieus zou bekijken zou je ook denk ik de werkelijkheid tekort doen, er zit altijd een machtscomponent aan. Die landen, zelfs bij die rebellengroep, kijk naar Al Qaida...

[L] Maar ik bedoel natuurlijk niet puur hè, ik bedoel dat je dat meenneemt in je analyse. En ik... Als je nou als CDA in het kabinet gezeten had en je was deze missie aan het plannen...

[K] Ja. Hadden wij het dan anders gedaan?

[L] Ja. Had je christelijke waarden of iets dergelijks meegenomen in je analysemethode?

[K] Kijk, Irak en alle Afghanistanmissies waren ook CDA-missies. Hè, daar zaten Verhagen en De Hoop-Scheffer en allemaal. Daar is het ook niet gebeurd. Dus als je het mij heel eerlijk vraagt: hadden wij, als we er nu bij hadden gezeten, had het dan een andere kleur gehad? Waag ik te betwijfelen.

[L] En hoe denk je daar zelf over?

[K] Nou, ik vind hem vooral interessant, nog niet eens vanwege dat... die discussie die we hadden bij het begin, want daar heeft het CDA gewoon een minderheid in de Kamer, dus, uiteindelijk, of je daar je zin krijgt is nog maar de vraag hè. Artikel 23, alle aan strijd onderhevig...

[L] Maar dan gaat het over Nederland.

XIII

[K] Ja, nee, dan gaat het meer over het principe... Ja, geprojecteerd op Nederland. Maar die missie is vaak ook een projectie van hoe wij denken, op een ander gebied. Dus, ja dat is gewoon vaak zo. Ja, dat is gewoon vaak zo.

[L] Ja dat op zich is al een heel interessant punt.

[K] Ja. Maar dat is wel zo, denk ik. Ik bedoel, dat verklaart het beste dat voorbeeld van Sap en Rutte. En dat was gewoon puur voor de meerderheid te halen moesten dit soort concessies gedaan worden. Ja, hadden wij dat anders ku... Kijk ik vind het vooral interessant vanwege gewoon een punt waar ook best wel draagvlak voor zou kunnen zijn; dat als je even loslaat hoe de Nederlandse situatie is, en je gaat naar zo'n gebied, en je weet dat religie ontzettend belangrijk is; dat je je realiseert dat één van de ingrediënten voor een succesvol endstate van zo'n missie, eindsituatie of hoe je die ook wil beoordelen, is natuurlijk toch dat ook rondom dat punt van die religie de goede dingen gedaan worden. En op z'n minst, in het slechtste geval niet de verkeerde. En het overige dat je daar een aantal stappen voorwaarts in zou kunnen zetten. Omdat dat uiteindelijk het resultaat van die missie en de duurzaamheid, zeg maar de onomkeerbaarheid van wat je daar allemaal doet, vergroot. Want heel vaak gaan die mensen, gaan zich gewoon gedragen naar de troepen die daar zitten, want die willen gewoon geld hebben voor projecten of noem maar op, en daarna zijn de troepen weg en dan vallen ze gewoon weer terug. Dus, wat je eigenlijk wil bereiken is een soort van onomkeerbare verbetering van de situatie aldaar. Want we steken er niet voor niks heel veel geld in. En vanuit die reden denk ik dat ook partijen die helemaal niks met religie hebben het gewoon als een soort instrument zouden kunnen zien, en te zeggen van 'nou, het feit dat je weet dat het daar belangrijk is, dat het een machtsfactor is, dat het er toe doet, enz., enz., betekent dat je er aandacht aan moet besteden. En dan kan het wel zo zijn dat het in Nederland geen issue meer is, omdat iedereen hier al volstrekt gewend is aan het feit dat religie bijna achter de voordeur zit, maar in die landen is dat anders. En dan kom je ook weer op die ervaringen van Afghanistan, waar samenleving en religie allemaal hartstikke door elkaar lopen, zoals het hier veertig, vijftig jaar geleden ook was; katholieke zuilen was gewoon dat de kerk en samenleving... dat was gewoon... de kerk richtte de voetbalclub op, de kerk richtte de fanfare op, de kerk was in heel veel facetten de opbouwer van de samenleving. Heel veel dingen die we nu nog in de samenleving hebben zijn door de kerk tot stand gekomen. Door nadenken over hoe je mensen met elkaar verbindt. Dus, echt wel over nagedacht, maar dat zijn we al vergeten; we hebben het alleen nog maar over misbruik, terwijl we het andere, goede zijn vergeten. Terwijl als je afgelopen weekend [Carnaval] in Limburg, en... ik ben zelf ook actief in die verenigingen – in Brabant is dat niet anders – dan zie je nog heel veel, vooral van die kleinere dorpen, die – niet zoals het dagboek van een herdershond, dat niet, het is nog steeds... mensen zijn sterk geïndividualiseerd, maar er is ook steeds de hang naar dingen samen doen. Nou, als je die ervaring even meeneemt en naar zo'n land als Mali gaat, dan denk ik; maargoed... dat is heel simpel... bij een tussentijds debat – wij krijgen die debatten – kan ik die vragen nog steeds stellen, snap je? Ik bedoel, het is voor mij... Alleen, wij hebben ze niet gesteld. Ik denk – eerlijk is eerlijk – als wij in de regering hadden gezeten was er ook niet een ander scenario uit gekomen. Maar als ik CDS was – en ik spreek de CDS regelmatig, hè...

XIV

[L] De...

[K] De Commandant der Strijdkrachten – en ik ben bijvoorbeeld verantwoordelijk voor, gewoon puur, zeg maar even gewoon a-religieus, maar ik ben verantwoordelijk als hoogste militair voor het resultaat van die missie, dan zou ik wel geïnteresseerd willen zijn, in de praktijk, van: hoe gaat dat nu in z'n werk, hoe lopen die krachten? En ik denk dat die analyses ook wel plaatsvinden, maar dan vanuit de krachten en niet vanuit de religie. Dus ik... het is maar net hoe je het... het is niet zo dat er helemaal niks gebeurt. Natuurlijk wordt die religie door die inlichtingencellen en zo allemaal wel meegenomen, maar men benadert het heel sterk vanuit een machtsspectrum. Dat is mijn ervaring in Irak, waar toch wel al die stammen, die werden allemaal [met] naam genoemd, en uiteindelijk ging het erover: wie is hier de baas? In Afghanistan ook. Al die fotootjes elke keer; dit is hier de baas hiervan en die heeft ruzie met die...

[L] Als je het vanuit dat perspectief ziet, dan is het ook logisch dat je het niet durft te noemen – wat ze bij BuZa zeggen – want dan ga je...

[K] Ja. Maar dat snap ik ook nog, maar de vraag is of ze achter de schermen er dan wel iets mee doen.

[L] Ja.

[K] En dat weet ik niet.

[L] En, hoe denkt u over het vanuit ons perspectief niet innemen van een positie of niet kwaad doen, zeg maar, door jezelf neutraal op te stellen of religieuze aspecten terzijde te schuiven? Is dat niet ook... ik neem aan dat dat ook anders geïnterpreteerd kan worden in een andere context, namelijk als a-religieus of liberalistisch, Westers,

[K] Ja, maar dat weten ze toch al over ons.

[L] ...of anti-religieus, misschien zelfs wel.

[K] Ja. Ja, maar dát was ook de les die wij meekregen – ik kan het me nog heel goed herinneren van Irak – toen werd ons geadviseerd, voor degenen die niet geloofden:

XV

[L] Zeg dat je christelijk bent.

[K] Ja. Want niet geloven is nog erger dan dat je christen bent. En dat was een beetje – goed, dat was voor mij niet... ik hoefde niet in die optie te schakelen, maar het was...

[L] Oké goed, maar dan heb je het over iets heel concreets: je komt iemand op straat tegen en...

[K] Het was voor de soldaat hè?

[L] Maar in het beleid, in de artikel 100-brief, in hoe je je doelen voor de missie stelt...

[K] Het belang van religie voor de samenleving, had daar in kunnen staan, ja. Hè, in algemene zin. Dat je dat erkent en dat dat een rol speelt, ook daar. Dan had je niks verkeerd gezegd. Alleen dat zijn van die teksten waarvan ik... ja, daar voel je gewoon van: als zo'n tekst er staat... en dat is ook zo'n beetje continu de strijd; dat zo'n partij als D66, die nu in het hele spectrum in Nederland wel een belangrijke rol speelt, nodig is voor allerlei akkoorden, dat die al dat soort dingen gewoon helemaal eruit... die willen het volstrekt neutraal.

[L] Ja hè?

[K] En ik denk dat uiteindelijk...

[L] Ja, maar het is niet altijd neutraal,

[K] Nee, het is niet neutraal; het is een schijnneutraliteit – nee maar dat ben ik helemaal met je eens.

[L] en ik vraag me af of dat dat beseft er wel in spreekt.

[K] Ja, bij ons wel, want wij hebben die discussies regelmatig. Als wij het over enkele feiten hebben, over al dat soort zaken, dan hebben wij in de fractie ook die discussie en dan zeggen we ook van: kijk, elke keer als wij er weer tegen ageren, dan geven we weer een platform. Ja, zo werkt het ook. Dus we moeten ook nog kijken: wat doen we wel en wat doen we niet? Artikel 23, waar wij altijd als hoeder voor hebben gestaan, wordt natuurlijk ook misbruikt op dit moment, hè? Onder artikel 23 zijn de meest vreselijke scholen ontstaan.

XVI

[L] Je moet me even vertellen welk...

[K] Artikel 23: vrijheid van onderwijs. De vrijheid om een eigen school te stichten. Heel veel hebben gezegd: ja, weg met dat ding. Ja, vrije school... de gemeente moet bepalen waar de scholen moeten komen en noem maar op. Allemaal op algemene grondslag. Dat zegt D66 eigenlijk. En een aantal andere partijen. Wij hebben altijd gestreden voor artikel 23. Gevolg is daarvan dat heel veel moslims met scholen begonnen zijn, wat helemaal fout is gegaan, noem maar op; onder datzelfde artikel – waarvan wij ook met z'n allen zeggen: ja, dit is niet goed voor de integratie, wat hier allemaal gebeurt. Hè, daar wordt nog... daar worden andere talen nog gewoon gedoceerd, Nederlands wordt niet op voldoende niveau gedoceerd, de eindtermen zijn onvoldoende, noem maar op. Dus de kwaliteit van heel veel van die scholen, van die bijzondere scholen, van dat bijzonder onderwijs, is helemaal niet zo goed. Maar ja, gaan we dan artikel 23 zodanig aanpassen dat we zeggen: vrijheid van onderwijs is toegestaan alleen voor christelijke scholen, hahaha? Dat kan dus niet. Dus ofwel, maar (...) stemmen opgaan die zeggen: ja, misschien moet je daar wel vanaf, moeten we ermee stoppen, met dat artikel. Dat is nooit naar buiten gekomen, maar in het CDA is er echt een discussie over, want dat wordt bijna tegen ons gebruikt. Want de kwaliteit van onderwijs gaat er niet door vooruit en we krijgen juist... want er worden bijna geen nieuwe, christelijke scholen gesticht, op dit moment. Het zijn bijna alleen maar op moslimsignatuur... en vrije... alle vrije soorten onderwijs, waar ieder wijs, en dat soort onzin allemaal, waar je gewoon de hele dag niks hoeft te doen en dan eh... weet je wel, zoiets. Maar ja... in mijn eigen gemeente toen ik wethouder was, hadden we er ook eentje. Ja, dat wist iedereen al dat dat helemaal niks geworden... Vijf jaar lang hebben ze daar recht op subsidie... moet de gemeente flink aan meebetalen... en dat was echt zo vreselijk, het was gewoon, van die lui die helemaal...

[L] Maar ze zijn toch niet allemaal vreselijk?

[K] Ja, die kinderen moeten zich helemaal zelf kunnen ontwikkelen, kinderen van vier jaar moeten zelf kunnen bepalen wat ze doen. En na vijf jaar hebben ze de inspectie gekregen, hup, moest de tent gesloten worden, het geld was weg... en weet je, en allemaal op dat artikel. En dan denk ik van ja... aah jongens, hoe lang gaan we dit nog volhouden? Hè, dus... met alle goede bedoelingen, maar de wal keert bijna het schip. Maar dat is een beetje een zijspoor.

[L] Ja, dus je probeert niet overal te zwaaien met godsdienst...

[K] Nee, het slaat drie keer zo hard terug. Maar wat dus wel interessant is – ik zal dat punt dus meenemen hoor, want ik vind het wel interessant voor een debat – dat ik gewoon ook eens vraag of... ik zit binnenkort een dag met de CDS, ga ik met hem op reis, dus dan kan ik hem één op één... kan ik hier wel eens op door, want dat vind ik wel een interessant punt. Van hoe hij daar nou tegenaan kijkt. En hij staat daar heel open in hoor, maar... Want heb je bij Defensie al mensen gesproken, of niet?

XVII

[L] Ik heb twee mensen van de NLDA gesproken.

[K] Ah, de NLDA. Maar die zitten niet echt in de lijn van hier van het Plein, hè?

[L] Nee, dat niet. Maar ik heb Theo Brinkel gesproken en

[K] Ja, die heeft er ook wel een aardig beeld van, denk ik.

[L] En Rudy Richardson.

[K] Ah, Rudy! Dat is mijn oude docent. Ik heb zelf op de KMA gezeten.

4 Interview with Piet Kuijper, The Hague, 12 December 2013

I

[Kuijper] Zeg maar jij en Piet hoor.

[Van Loon] Doe ik.

(...)

[K] Maar het is natuurlijk een bekend verschijnsel, dat in de huidige Nederlandse samenleving – Nederland is daar echt wel een uitzondering op – religie a) lang als een probleem en in feite ook een achterhaald probleem zien; het had al lang opgelost moeten zijn in de zin van: weg d'r mee, en ten tweede, als je er dan iets mee wil, het liefste achter je voordeur, gordijnen dicht en heel erg stil. En nou is een van de redenen waarom Cordaid en ICCO toentertijd, dan heb ik het over een jaar of twaalf geleden, dat wij besloten hebben om dat kenniscentrum op te richten, is omdat wij dat toch, enerzijds, een tegenstand tegen wilde bieden, en dan met name om gefundeerd na te gaan van: als wij dat dan zeggen; datgeen wat ik net zei, van, foute standpunten vinden, ja, wat voor argumenten hebben wij dan om ervoor te pleiten wat, los van hoe je denkt over religie en haar mogelijke positieve of negatieve impact, welke rol speelt religie nou precies? En, plus (...) je kunt hard roepen van: religie moet achter de voordeur hier in Nederland, (...) wij zijn echt een uitzondering in de wereld, dan,

[L] Frankrijk daar gelaten.

[K] Ja, Frankrijk heeft dan zeg maar die hele scherpe scheiding tussen kerk en staat, en je ziet natuurlijk wel in alle Noordelijke, Westelijke landen wel een beetje, of eigenlijk wel dezelfde tendens, maar in Nederland is het wel het meest extreem, maar kom je in Afrika, kom je in Azië; mensen vallen van hun stoel van verbazing als je daar al meldt dat dit dus plaatsvindt in Nederland, en ook nog als je zelfs zou melden van dat je zelf dus gewoon dus al a-religieus bent. Nou goed,

[L] Nouja, dat is dus eigenlijk het tweede wat mij opviel in de brief, als hetgeen om religie aan de ene kant inderdaad het wordt als negatief en een probleem neergezet en zo, er wordt niet over religie gesproken, maar over jihadisten, aan de andere kant: er wordt politiek geanalyseerd, maar helemaal niet cultureel of religieus of zo, helemaal niet, totaal niet, dus het wordt niet gezien als iets wat de moeite van het begrijpen of het analyseren waard is. Voor... in voorbereiding op zo'n missie. Althans, nog niet in die brief, dus.

II

[K] Kijk, en dat heeft te maken, eerst natuurlijk dus met; dat weten wij misschien weer: religie is er gewoon. Dan kun je proberen om het te negeren of zelfs te ontkennen, maar het is er. En wat je dan vaak ziet, inderdaad, is dat mensen die daar niet goed mee uit de weg kunnen – dat noemen we even zeg maar heel ongenueanceerd samengevat de grachtengordelredenering – ja maar, oké, dat zien we ook wel, maar dat is eigenlijk geen religie, dat is cultuur. En die cultuur waar het nog in voorkomt, waarin het nog een dominante rol speelt, is dus in feite een achterlijke cultuur. Dat is het discours. Wat wij nou bij het kenniscentrum, maar ook wel wat ik hier probeer bij Cordaid, is van: we doen eerst eens de eerste stap, dat je beseft en accepteert dat religie d'r in hele grote meerderheid van de wereld gewoon is, en ga van daaruit kijken van hé, als we dat hebben vastgesteld, dan gaan we eens nadenken, reflecteren, analyseren van: wat voor rol speelt het dan precies? Soms de goede, soms de kwade, maar het speelt een rol. Maar wat voor rol speelt het dan precies? En dan op ons werkterrein: welke rol speelt het eventueel in, waar wij mee bezig zijn, ontwikkelingsprocessen? Want dan ben je bezig met het bijdragen aan het tot stand komen van veranderingsprocessen in een samenleving, een grotere of een kleinere samenleving, en daar is religie is voor (...) dus je hebt in feite ook wel bijna een wetenschappelijke blik nodig om dat een goed op een rij te kunnen zetten. En dat kenniscentrum doet altijd dat op het snijvlak van academische analyse, te combineren met de beleidspraktijk. Voor ons, als organisaties, als ook van critici en overheden. Kijk, en daar hebben we een aantal dingen over geschreven, dus je kunt dat verder ook nog helemaal uit...

[L] Ik heb er ook al wel het een en ander van gelezen hoor.

[K] Precies, dat zal allemaal in de kast staan. Maar je ziet in – en ik houd het even op Nederland – je ziet twee interessante tendensen. Je ziet enerzijds zie je dat religie nog meer dan in de voorgaande jaren in een la wordt weggeduwd, daar moeten we niet over praten – iemand als Rutte is daar natuurlijk een duidelijke exponent van, van: ik heb er niks tegen, maar het moet wel achter de voordeur blijven – en mensen als Rutte krijgen een hartaanval als ze er ineens onverwacht mee te maken hebben – en de enige redding is dan inderdaad om het maar weg te schuiven onder de labels van terreur, extremisten, en met name dan de islam. Maar er is verder geen enkele behoefte tot nadenken daarover. Nouja, dat zij zo. Dat (...) ook zeggen bij zo'n Malidebat, dat zag je ook al bij...

III

[L] Maar dan heb je het over intrinsieke behoeften hè? Vanuit de politiek om je daarvoor te interesseren of zo, maar je kunt best wel verdedigen van: een missie, de efficiëntie van een missie, wat o.a. nu het doel wordt van het Nederlandse onderdeel in Mali, dat is daar echt voor inlichtingen en zo, voor... ter bevordering van de efficiëntie van de gehele missie, is het van belang om de factor religie... daar iets van te weten, te begrijpen hoe mensen er daar tegenaan kijken, in plaats van het alleen maar jihadisten te noemen.

[B] Dat werkt op elkaar in hè? De politiek geeft de opdracht...

[L] Hè dus dat is ook extrinsieke motivatie om het te doen, dat kan natuurlijk ook hè?

[K] Ja, dat delen we hè? En ik heb wel eens de vergelijking gemaakt van, ook nog om vredesmissies; stel, Nederland vindt van zichzelf dat wij een bijna perfecte beheersing hebben van het klimaat, en dus wij hebben geen last meer van regen, we hebben te maken met de zon, maar we kunnen het allemaal onder controle houden, met andere woorden: het speelt eigenlijk geen invloedrijke rol meer in ons doen en denken en laten. En dus zetten ze een vredesmissie op, bijvoorbeeld naar Mali, waarbij ze dus op voorhand zeggen van: nou we gaan dus niet over de droogte praten. We gaan ook niet over de (...) praten, want dat doet er niet toe. Nou, zo denken ze ook over religie. En dat is zo en dat kunnen we jammer vinden, maar ik wil nooit in de verdediging schieten. Wat kunnen wij dan doen om dat beeld omgedraaid te krijgen, in de zin dat men minstens beseft dat religie in een heel andere samenleving een zekere rol speelt? En dat je je angst afwerpt – en die angst is er bij heel veel politici, maar ook bij heel veel journalisten in Nederland – dat je je angst afwerpt om überhaupt erover na te denken. En men heeft echt een hele grote angst om erover na te denken. En dus vervalt men tot cliché's en sjablonen. Nou is het een hele lastige vraag: hoe doorbreek je dat nou? Dat is al voor de eerste maal recentelijk gelukt; een van de hoofdthema's die ook van het kenniscentrum voor de komende jaren is religie en seksualiteit. Natuurlijk een heel spannend onderwerp, omdat juist zeg maar op vraagstukken kwam van: seksualiteit, religie vaak, heel erg duidelijk (...) zeer... een heel groot obstakel als het gaat om de vrijheid van keuzes (...) in de mens. Dat onderwerp komt natuurlijk ook heel dicht bij jezelf, bij je emoties. Het was een bijeenkomst van zo'n tweehonderdvijftig mensen hier, geleid en opgegeven door Brenda,

IV

[L] Was dat in Engeland, toen?

[K] Nee dat was hier. Maandje geleden. Een zeer gemengd publiek; dus waar meestal zeg maar bij bijeenkomsten de gemiddelde leeftijd toch wel boven de vijftig is, was het nu fifty-fifty verdeeld: een hoop mensen onder de dertig en mensen boven de dertig... (...) Kijk en daar merkte ik (...) ik had in ieder geval bij dat publiek, ik had dat niet verwacht, maar zeg maar de algemene hoofdtoon was en algemene conclusie: als het gaat om het verband tussen religie en seksualiteit en hoe je dat wel en niet mag beleven in bepaalde culturen en bepaalde samenlevingen, biedt religie, zoals dat ook in de tijd wordt gebracht, veel meer kansen en nu veel meer vrijheid en ruimte a) als dat we denken en b) als dat wij ook zogenaamd zeker weten. En ten tweede zijn (...) juist omdat religies op dit onderwerp altijd natuurlijk ook alles te maken hebben met heel veel taboes, maar juist ook in de praktijk zie je dat, met name in Afrika, dat ze die taboes eigenlijk steeds doorbreken, kom je tot conclusie dat wij in feite in Nederland veel meer taboes hebben op dat punt, waar wij denken dat we uiterst vrij zijn, als in Afrika bijvoorbeeld. Er was een heel duidelijk voorbeeld – en dat weet ik ook gewoon van mezelf – in de meeste Afrikaanse landen..., kijk in de media – heb ik beeld van – werd er tegen homo's gewerkt aan de (...) zaken, daar is eigenlijk in de praktijk van alledag, op de meeste plekken wordt geen onderscheid gemaakt tussen homo- en heteroseksualiteit, dat loopt in elkaar over. En, waar wij dus denken van: nou, dat is daar een heel groot taboe en alle homo's moeten zich echt in de kast opsluiten, is het zo dat men zei van: Nederland, kijk eens naar jezelf. Jullie maken heel krampachtig dat onderscheid. Jullie willen alles in... met labels aanduiden, en jullie werken met taboes. Ik zeg, omdat wij nu binnen dat kenniscentrum en ook ik aan het nadenken zijn, dat je op zo'n manier ook die hele discussie over de rol van religie zou kunnen gaan framen, of zou kunnen gaan omdraaien. Als het ware terugkaatsen naar Nederland, en de dominante stroming van: ach, religie is achterhaald, ten tweede een moderne samenleving heeft het al lang afgeschaft, en ten derde de mensheid bereikt pas (...) als het helemaal weg is. Ik bedoel, de framen op basis van feiten en van analyses en van studies terug te kaatsen van... laten we nou eerst eens onszelf gaan analyseren. Rondom de zogenaamde taboes, waarvan wij zeggen: die komen allemaal voort uit religie en die heb je met name in andere culturen, maar niet bij ons. Dus je moet een manier vinden om dat terug te kaatsen. En wat ik dan – en dan houd ik even op – daarbij zie, is een tweede tendens: je ziet dus wel een tendens op HBO's en universiteiten – ik weet niet of ik het helemaal juist heb, maar ik denk het wel – een toenemende belangstelling bij studenten voor dit onderwerp. Ik heb vrij veel contacten bij de VU, ook bij de Radboud, en ik heb geen cijfers in m'n hoofd van, in vergelijking met tien jaar geleden, maar wat ik wel zie is dat de belangstelling voor zo'n studie zoals jij nou doet, en daarop lijkende studies, aan het toenemen is.

V

[L] Dan noem je wel twee universiteiten die daar ook wel behoorlijk mee bezig zijn, maar ja.

[K] Tilburg ook.

[L] Groningen gaat ook wel goed hoor.

[K] Groningen gaat ook steeds beter. Je ziet het nu ook schoorvoetend opkomen in Leiden,

[L] Maar d'r wordt volgens mij heel weinig samengewerkt, bijvoorbeeld met internationale betrekkingen of...

[K] Nee, en dat staat ook nog zeg maar in de kinderschoenen, maar dat vind ik logisch, omdat, als je dus zegt van: ja, het denken over de rol van religie, daar zijn we eigenlijk maar pas mee begonnen hè? Wij dan met dat kenniscentrum vanaf 2003 – dat is ook nog maar pas – ik vind het ook logisch dat zeg maar ook als je naar die opkomende studies kijkt, dat het ook nog een beetje in de kinderschoenen staat. Kijk, wat wij als ontwikkelingsorganisatie – maar ook met name denk ik sowieso wij met z'n allen die heel erg bezig zijn, met dit onderwerp bezighouden, is nu in deze fase, is dat er studie wordt gedaan – onderzoeken, reflecties, analyses: dat hebben we nodig. En wij doen het op onze eigen manier, maar altijd vanuit de invalshoek van onze beleidspraktijk, maar wij hebben hard nodig, wetenschappelijk gearde studies naar alle aspecten van dat verschijnsel religie. En ik zal hopen ook – ik heb daar natuurlijk geen enkele invloed op – maar het gaat met name op het universiteiten en ook op de hogescholen, dat men zich voornamelijk focust op die studie en die analyse, en van daaruit zich natuurlijk ook wel met ons werk bezighouden, want niet andersom: hou je alsjeblieft niet in eerste instantie met ons werk bezig om van daaruit religie te kunnen duiden. Het is altijd wel een wisselwerking, maar we hebben mensen zoals jij bijvoorbeeld, (...) echt hard

nodig in het algemene debat over religie. En dat is zeg maar het verband tussen religie en ontwikkelingsprocessen, waarbij jij en ik natuurlijk al wel zeker weten of mensen aanvoelen dat dat er zeker is, dat is daar een min of meer afgeleide van. En als je dus hele goede studies hebt, hele goede analyses, in ieder geval als dat in voortgang is, dan kun je zeg maar, wat ik net zei ook, dat hele debat veel beter terugkaatsen, naar de Nederlandse samenleving zelf, en dus ook naar onze politici. Want ook voor mij, bijvoorbeeld of voor Paul, als hij dan aan het lobbyen is en mij van tevoren ook spreekt, zeg ik van... je probeert natuurlijk als je met politici spreekt met argumenten te komen, ja die nemen ze nauwelijks over. Want het begin daarvan, het erkennen, het beseft dat er religie is dat het een rol speelt, dat is er nog steeds niet: ja, je zegt het wel, maar het is er niet. Men ontkent het. Dus je moet eerst die stap voorbij. Nou, dat is een stap die kan worden genomen ook met behulp van studies (...) en dergelijke, en dan kun je de stap zetten van naar, zeg maar meer multi-achtig werk. En natuurlijk, dat is niet zeg maar heel erg strak van, op die datum doen we dat en dat, dat loopt in elkaar over, maar het laat wel zien dat het kenniscentrum in feite, zonder dat dat toen echt beseft werd, een voorloper geweest is, omdat het echt wat wij toen ook zeiden bij het oprichten: we willen een plek hebben waar wordt nagedacht. Waar wordt geanalyseerd. Waar wordt gestudeerd. En natuurlijk moet dat niet ten last staan van onze praktijk, maar er moet worden nagedacht, en dat (...) wel. En dat is ook zeg maar het grote (...) van iemand zoals jij, die zich daarmee bezighoudt. En vandaar dat ik bijvoorbeeld vrij veel tijd steek in studenten die hier bijvoorbeeld hun paper willen schrijven, over iets wat met ons te maken heeft, en met name als het te maken heeft met religie, en ik zeg altijd 'ja'. Maar ik heb tot nu toe – maar dat kwam ook een beetje door mijn bestaande contacten – ik denk dat ik de laatste drie tussen de vijftien en de twintig studenten heb gehad hier, die ik dan mede begeleid in het maken van een paper of zelfs stage. De meeste zijn nog van de VU. Dat is natuurlijk wel logisch omdat bij de VU, wat van oorsprong een protestantse instelling is, er natuurlijk sowieso wel belangstelling voor was, maar ook wel omdat ik daar toen toevallig of niet een aantal hoogleraren kende. Maar sinds de komst ook van Brenda zie je dus ook wel dat van ons uit, en ook vanuit het kenniscentrum ook de band meer en meer aan het groeien is met Groningen.

VI

[L] Ja.

[K] Ja, ik vind zelf – wat ik er van weet dan hè, ik volg naast alle andere dingen deze... wat er nu in Groningen gebeurt het meest interessant. Omdat daar een paar mensen zitten die ook met een aantal heel vernieuwende dingen bezig zijn. Als je ziet wat er met name in de Radboud gebeurd is, en ook wel in Tilburg – ik zal niet zeggen: dat is meer van hetzelfde, dat is een verdere verdieping van wat in feite al was, en ook dat is nodig; je ziet bijvoorbeeld in Tilburg dat ze, en wat ik ook wel heel erg goed vind hoor, die zitten met name op dat snijvlak tussen theologie en de maatschappelijke rol van religie. En in Nijmegen vind ik het soms een beetje Spielerei, zitten ze soms op de geschiedenis kant. Maar in Groningen, en voor een gedeelte ook wel bij de VU, daar zie je een aantal vernieuwende dingen plaatsvinden.

[L] Ik schrijf zelf – want dit gaat over m'n masterscriptie – ik schrijf zelf bij Erin Wilson, die bij ons directeur is van een centrum voor religie, conflict en het publieke domein, en bij Kim. Ik twijfel wel een beetje over mijn scriptievraagstelling, in die zin dat – ik heb hier de aanleiding voor gevonden in een oefening in Münster van twee jaar terug, die ik samen met Paul gedaan heb, maar in de loop van afgelopen jaar (...) de vraagstelling van m'n scriptie eigenlijk heel erg gedraaid of – min of meer gedraaid naar echt: ga eens onderzoek doen wat het begrip is van religie bij die organisaties in zo'n vredesmissie. En met welke assumpties, modernistische, secularistische assumpties, ze te werk gaan. Het is wel zo dat, niet hier hoor, maar als ik met mensen spreek, die iets over buitenlandse zaken weten, Frank Ubachs, of Theo Brinkel in de NLDA, dan kom ik er toch achter dat er eigenlijk überhaupt heel weinig over religie nagedacht wordt. Niet dus, dan wordt eigenlijk het onderzoek naar die assumpties al een stap te ver, een stap te diep, omdat die assumpties spelen natuurlijk wel, alleen je kunt ze heel moeilijk bewijzen. Eigenlijk. Dus ik denk dat ik m'n theoretisch invalshoek toch wat breder trek nog,

VII

[K] Je komt al bijna op het vlak van de psychologie hè, natuurlijk, als je – kijk het is wel interessant, zoals ik het zie hoor, ik weet niet of het jou helpt, van – natuurlijk, dat weten we allemaal, en dat zou je nog kunnen staven met weet ik wat, deskstudies of interviews, de assumpties zijn d'r. En ze zullen voor een gedeelte door de desbetreffende mensen worden ontkend, van nee, ik sta er helemaal blanco tegenover, bovendien: scheiding van kerk en staat en dergelijke, nou – maar ieder mens heeft dat natuurlijk. Maar dan is dit niet hard te maken hè?

[L] Nee, en je kunt ook vrij moeilijk in, over Defensie gaan zeggen: kijk, het bestaat uit zoveel mensen en die hebben allemaal individueel die achtergrond. Want het toch nu eigenlijk meer een soort van optelsom van individuen aan het worden, dan, omdat juist omdat een gezamenlijke of geformuleerde visie ontbreekt.

[K] Ja, maar is het niet zo – ik zit gewoon maar even mee te denken he – ik zal je een voorbeeld geven: wij zijn nu ook binnen het kenniscentrum sinds een klein jaar bezig met een traject: de mogelijke relatie tussen religie en noodhulpoperaties. Dus wat voor rol speelt nou precies religie bij noodhulpoperaties, en kun je nou achterhalen of dat anders is of zich op een ander vlak afspeelt bij levensbeschouwelijke organisaties, zoals Cordaid, dan bijvoorbeeld bij Oxfam Novib en andere (...). En het kenniscentrum heeft er ook soort eerste deskstudie van gemaakt – we hadden de eerste bijeenkomst met zo'n vijftig mensen, zeg maar heel breed, ook Unicef en dergelijke – en d'r bleek uit de deskstudies naar... op basis van een aantal uitgebreide interviews met mensen van organisaties in Nederland die zich bezighouden met noodhulpoperaties, dat ze allemaal eigenlijk in gelijkelijke mate, een heel (...) feit, dat wanneer zij zeg maar bezig zijn met de noodhulpoperaties, dat zij eigenlijk, op wat voor wijze dan ook, te maken krijgen met religieuze invloeden of religieuze verschijnselen. Dus was eigenlijk nauwelijks onderscheid te maken. Waar wij dus een beetje uitgingen van, misschien wel een beetje gewenste vooronderstelling van nou, dan zul je heel duidelijk zijn dat organisaties als Cordaid en ICCO, die zijn zich er veel meer van bewust en die houden daar van dag tot dag rekening mee, zie je dat in zo'n noodhulpoperatie, de eisen die zo'n operatie stelt – het moet

snel, urgent, en het gaat meestal om voedsel en medicijnen, kennelijk – dat dat in gelijke mate geldt, van, of je nou wel of niet levensbeschouwelijk bent, en dat dat dus bepalend is voor de zwaarte van de wijze waarop je als werk in het veld, de rol van religie laat meespelen. Maar iedereen, ook vanuit denk ik de eigen deskundigheid, hield er gewoon rekening mee, als het op hun pad kwam. Dus daar zie je gewoon – ik denk dat het ook zeg maar bij jou onderwerp kan zijn – je kunt eigenlijk heel moeilijk – in het begin is dat ook helemaal niet nodig om daar onderscheid in te zien – in deze tussen heel duidelijk levensbeschouwelijk gefundeerde instellingen en niet levensbeschouwelijke instellingen en dergelijke. Oke, en wat doe je dan? Nou, we zijn ons nu aan het buigen over die vraag, en wij zitten een beetje op de lijn van: nou, misschien moeten wij nu meer de stap maken naar, even weg van waar wij begonnen – hoe denken de organisaties, en met name key persons in die organisaties erover? – dan heb je misschien nog een stap ertussen nodig van een theoretische analyse. Van, hoe moet je nou een aantal uitspraken duiden? Hoe kun je die nou plaatsen in de bestaande theorie over de rol van religie en dergelijke? Kun je daar iets uithalen? Om dan vervolgens eventueel weer eens een keer met heel veel mensen te gaan praten: oke, we hebben de eerste stap gehad, we hebben een aantal dingen uitgewisseld, daar blijkt eigenlijk niet echt een heel groot verschil tussen hetgene wat Cordaid in de praktijk doet en (...) we gaan nou eens weer opnieuw duiken in de theorie, proberen uit binnen- en buitenland: ja goed maar; wat zit daar dan precies onder? Assumpties, andere dingen en dergelijke, en zit daar iets in, waardoor wij weer een stap verder kunnen zetten? Het is ook een zoekproces. Kijk, wat ik eigenlijk interessanter vind, en daar zijn we over aan het denken maar dat is moeilijk uit te voeren, maar eigenlijk interessanter: wat de ontvangers van die noodhulp vinden. Maar ja, dat is natuurlijk lastig, want ten tijde dat je de mensen... die operaties bezig zijn hebben ze wat anders aan hun hoofd, en als je dus vijf of tien jaar later terugkomt, kun je ze weer niet vinden. Dus... maar ik wil ermee zeggen van: ook zeg maar in zo'n beleidspraktijk-georiënteerd kenniscentrum, zeggen we op een bepaald moment: wacht eens even, we moeten misschien even terug naar de theorie. Wat schrijven sommige wetenschappers erover? Hebben ze misschien ook iets over gezegd? Wij dachten van tevoren: nou, misschien een duidelijk onderscheid, en dan beschrijven we Cordaid zo en Oxfam Novib zo, en dan kunnen we daar ook een lijn uit trekken, en dan weer een aantal aanbevelingen voor mensen, als je dus echt werkelijk kijkt; hier staat... het speelt echt een rol in religie, ook bij noodhulp, ook als je voedsel uitdeelt, je moet zo en zo doen. Nou, zover blijken wij dus nog lang niet te zijn. We hebben een tussenstap nodig, en die tussenstap is denk ik van de theoretische analyse van wat met name wetenschappers nu eventueel al onderzocht en gepubliceerd hebben. En dat zou misschien ook zo kunnen zijn – ik weet het niet hoor – met jouw paper; dat je misschien eerder nog even de theorie in moet duiken, en minder waarde moet hechten aan interviews met bepaalde personen. Die geven natuurlijk wel een zeker duiding, een bepaalde relevantie, maar – ik zit gewoon even hardop mee te denken he – dus als er allemaal onlogisch is, moet je het allemaal gewoon weggooien als jij net zei van ja, bepaalde assumpties bij mensen als Frank en Theo Brinkel en dergelijke; staan die assumpties nu ook voor assumpties van het hele defensieapparaat of van BZ, mag je dat zeggen, en wat voor rol spelen eigenlijk assumpties in het denken van mensen en ook in de relatie tussen mensen die zich uiten als individu of die zich uiten als vertegenwoordiger van?

VIII

[L] Ja, dat is heel, dat is een hele goeie vraag. Ik spreek met slechts een paar mensen, die ik vraag naar wat eigenlijk de ideeën over religie zijn in die context van hun organisatie. En dr. Brinkel die spreekt niet echt namens Defensie, hij spreekt over wat hij denkt dat een algemeen gevoel is binnen Defensie, dus het is ook heel lastig om te zeggen oke, ik gebruik dat als het standpunt van Defensie. En Frank, die sprak over de functie die hij gehad heeft in... als beleidsadviseur bij BuZa ook, en sprak z'n wensen uit over wat hij nou graag zou willen zien, of zo'n bijvoorbeeld soort van schoolachtig introductie-religie-onderwijs of zo in het diplomatenklasje, dat soort dingen weet je wel? Maar, je komt dus eigenlijk niet achter een visie van een organisatie, ook omdat, wanneer er niet gezamenlijk goed over nagedacht wordt, heb je ook... dat ontbreekt die, en dan is het dus een verzameling individuen die je eigenlijk allemaal apart, in diepte ook nog eens, zou moeten interviewen. Dus dat is geen werk.

[K] Maar even het eerste van: is het niet eigenlijk volslagen logisch dat het er niet is? Want het zijn met name dus Defensie en ook de anderen, die zijn natuurlijk... dat zijn grote instellingen, die slechts uitvoerende organisaties zijn van het beleid van de Nederlandse overheid en in het beleid van de overheid staat heel duidelijk: wij als overheid moeten zorgvuldig kijken naar die scheiding tussen kerk en staat. Dus en dat defensieapparaat mag er niet eens een opvatting over hebben.

[L] Nee, nouja, opvatting is dan één ding, maar zelfreflectie is een ander, en poging tot begrijpen van een lokale context waar ze heengestuurd worden is nog weer iets anders.

[K] Ja, precies. Maar als je nou van daaruit eens naar de... stel nou dat mijn bewering juist is - bedoel ik helemaal niet van... het – zou zo'n apparaat, dus Defensie of BZ, die mogen zelfs geneens een mening hebben en zeker niet uiten over de rol van religie, dat we daar even van uitgaan. En, dus dat heeft ook geen enkele zin om daarnaar te gaan zoeken, om dat te vinden. Want dan kom je terecht bij een aantal personen, die een aantal observaties die ze zelf doen aan jou doorgeven en dergelijke, maar wat ik dan...

IX

[L] Dat is een hele goede vraag. Daarom is eigenlijk mijn vraagstelling, die ik tot nu toe gehanteerd heb, van: wat is nou precies het begrip van religie bij de drie verschillende soorten organisaties die samenwerken in die comprehensive approach?, is misschien niet helemaal adequaat want het ontbreekt misschien wel juist.

[K] Ja, en logischerwijze.

[L] En logischerwijze, inderdaad, daar ben ik het wel mee eens.

[K] En als je nou gewoon dan probeert – ik zit gewoon hardop mee te denken – het van een andere zij te benaderen? Dus de constatering is van: het ontbreekt – of, als je dan met ons praat ontbreekt het niet, want het staat in onze statuten, zeg maar, zoiets ja – dus je moet ook niet je tijd gaan besteden aan het onderzoeken op wat voor dag dan ook van, hoe dan precies die opvatting van Defensie of van BZ op dit punt eruit ziet. Klaar. Echter, uit andere onderzoeken en ook gewoon praktijken blijkt dat als je dus in het buitenland te werk gaat, zij het met vredesmissies of met noodhulpoperaties of op andere wijze, je krijgt dus altijd te maken in landen, in regio's waar je op voorhand weet van ja, daar speelt nog veel meer als in Nederland religie echt een dominante rol, ik krijg er dus mee te maken. En dan blijven er twee mogelijke opties over: ten eerste van: je hebt nog steeds niet – je gaat er wel heen – maar je hebt nog steeds niet het besef dat religie daar zo'n dominante rol speelt; wat gaat er allemaal gebeuren, wat kan er fout gaan? Of ten tweede, van: je vindt dat dat besef er wel moet zijn, en hoe kun je dan ter bevordering van de uiteindelijke kwaliteit van zo'n vredesmissie ervoor zorgen dat de vredesmissionarissen dat besef wel krijgen?

[L] Maar, dat zijn twee hele interessante vragen, maar het zijn twee – allebei – vragen van praktische aard.

[K] Ja, instrumenteel.

X

[L] Ja, het is... het gaat in elk geval over: hoe zit het in de praktijk of hoe zou het moeten in de praktijk. En mijn persoonlijke probleem nu, ligt eigenlijk bij: welke theoretische invalshoek gebruik ik voor dit onderwerp?

[K] Ja. Kijk ik heb wel...

[L] Want secularistische assumpties en zo, en... met theorieën van Shaktman Hurd – die vind ik wel heel interessant en relevant voor dit – bijvoorbeeld, zijn heel leuk als invalshoek, maar als je... je moet het kunnen aanwijzen, vind ik.

[K] Nou ja, precies. Maar ik heb ook wel eens als stelling geponeerd: wat is er eigenlijk tegen een puur instrumentele benadering van religie? Ja, daar is op de eerste plaats op tegen dat religie natuurlijk een aantal facetten kent die we allemaal kennen, spiritueel en het besef dat er iets groter is dan wij uiteindelijk he? Maar wat is er eigenlijk op tegen om het verschijnsel religie vanuit een louter instrumentele invalshoek te bekijken?

[L] In deze context?

[K] Want wat is er fout aan om te zeggen: je hebt vredesmissies – jij bent dan bezig met, ook voor je paper met de analyse van bestaande theorieën en denken over religie – maar zo'n vredesmissie, dat willen de opdrachtgevers dat het optimaal wordt uitgevoerd, je moet natuurlijk zorgen dat het materiaal goed is en dat de mensen goed getraind zijn, maar ze moeten het ook, willen ze contact krijgen met de bevolking, blablabla uiteindelijk he, moeten ze ook besef hebben, enig besef hebben van de mate waarin de mensen daar omgaan met religie. Dus, ze hebben een instrumentele kennis nodig, want dat maakt hun opereren daar een stuk beter.

[L] Ik kan daar wel een antwoord op geven, denk ik. Want, als je alleen maar instrumenteel idee hebt van religie, dan stel je een aantal vragen niet. En ik denk dat dat heel duidelijk naar voren komt in zo'n artikel 100-brief over Mali, dat die twee opmerkingen die ik daarbij had 1) het wordt heel erg negatief en als probleem gezien en 2) het wordt niet an sich onderzocht of er bestaat geen interesse. En dat komt volgens mij voort uit... o.a. uit een instrumentele approach van religie. Ik denk dat dat best een probleem is.

XI

[K] Ja, dat klopt. Ja, dat is helemaal waar. Maar als ik jou eens probeer uit te dagen van: kijk, in die brief en ook dat kamerdebat gisteren over Mali is eigenlijk – we hebben het meer meegemaakt, dan sluit ik ook weer aan bij mijn beginwoorden – we weten van tevoren: er ontbreekt ook maar enig besef van de betekenissen en de relevantie van religie he? En, nou, het zij zo. Dat vinden wij jammer, maar het zij zo. Dat is het ene. Vervolgens sturen we een vredesmissie op pad. Wij willen met z'n allen, of zeg maar ook de opdrachtgevers, dat zo'n vredesmissie toch het doel bereikt, namelijk, waar we met z'n allen achter staan. Je weet ook dat de opdrachtgever, zijnde de overheid, logischerwijze geen mening hebben over de rol van religie, behalve hooguit een instrumentele. En is het dan niet een heel handige, pragmatische keuze om te zeggen oke: dat veld overzie ik, ik kijk met name naar de vredesmissies, ik vind om bepaalde redenen dat die vredesmissies een bepaalde kennis moeten hebben om hun taak goed te kunnen uitvoeren, dat wil ik ze ook aanbevelen – nou, datgene waar jij je nu mee bezighoudt: gewoon goede tags en goede vragen bedenken (?) – maar ze moeten dus ook een goed besef hebben van hoe bij Malinesen religie een rol gaat spelen in hun omgang met onze soldaten.

[L] Dus je levert de informatie, waarvan je vindt dat het ontbreekt.

[K] Ja, en je komt dan meer – ik weet helemaal niet of dat past bij jouw paper – maar je komt dan meer zeg maar op de vraag van: hoe kan ik dan bij deze groep mensen bij zo'n vredesmissie, hoe kan ik als het ware in de voorwaarden, in de uitgangspunten van zo'n vredesmissie erin krijgen dat het besef van de rol van religie een noodzakelijk iets is?

[L] Ja, maar de... in welk opzicht is dat een uitdaging? Want dan probeer je toch die instrumentele ideeën van religie te veranderen?

[K] Ja, er zitten ook wel nadelen – want wat jij dan in feite zou... stel ik ben nu even jou, wat ik dan in feite zeg is dan: als je dus vredesmissies wilt bestuderen vanuit hun mogelijke relatie of een bestaande relatie met religie, dan kom je op basis van een bepaalde analyse erop uit dat je het alleen maar instrumenteel kunt doen. Dus even mijn...

XII

[L] Ja oke. En zou dat erg zijn?

[K] Nee.

[L] Want dat is dan de vraag en je stelling is: nou misschien helemaal niet.

[K] Is dat erg? Is dat erg voor het algemene bewustzijn van de rol van religie? Is dat erg voor de kwaliteit van de vredesmissie? Is het erg voor het overheidsbeleid? Ik weet niet. Ik zit maar eventjes hardop...

[L] Jaja. Nou, een ander punt is dan wellicht: je richt je dan alleen maar op: hoe is de rol van religie ter plekke? Hoe zit het daar? En je bent niet met zelfreflectie bezig, dus ook niet met je eigen assumpties. Met wat voor achtergrond, wat voor ideeën ga ik nou eigenlijk naar zo'n regio toe, en doe ik daar wat ik doe, begrijp ik daar verschijnselen die ik zie? Men stelt nooit de vraag: waarom noem ik een man met een baard en een... die een uit een moskee komt en ergens een bom laat ontploffen, waarom noem ik die een fundamentalist of een jihadist? Wat voor ideeën heb ik daar zelf bij en hoe ligt dat ten grondslag? Dat ontbreekt dan denk ik ook met een louter instrumentele visie. Dus misschien is dat nog een ander bezwaar.

[K] Nee, dat is waar hoor. En dan heb je nog twee benaderingen: oftewel je zegt van: ik moet dat echt onderzoeken, die assumpties hè? Waarom vindt men iedere Malinees met een baard per definitie een terrorist? Waar komt dat vandaan? Nou, dat is een uiterst interessant onderzoek. Je zou misschien ook kunnen zeggen – zou hè? – van: luister, ik stel gewoon op basis van theorie, analyse en ook wat ik weet van vorige missies en beleidspraktijken, evaluaties; ieder besef van de betekenis van religie in dat soort landen, en dus ook bij vredesmissies ontbreekt totaal. Dat is een feit. Dat beschouw ik even als een feit. Oke. En hoe ga je dan verder? Dat is even mijn vraag. Stel nou even dat je als feit poneert hè? Uit je eigen indruk en je eigen ervaring – je hebt met een paar mensen gesproken, je hebt theorie gelezen...

[L] ...hoe ga om, als die situatie gewoon is zoals die is?

XIII

[K] Precies. Men heeft gewoon, de overheid heeft er niet in Nederland – overheidsapparaat heeft ook niet en mag misschien zichzelf niet herbewerken, dus het is er gewoon niet. Maar wat betekent dat dan voor een Mali- vredesmissie? Of voor andere conflicten waar wij in optreden?

[L] Ja, dat is... ja, dat klopt. Dat is eigenlijk een beetje mijn tweede vraag in de scriptie: wat voor impact hebben die ideeën op, inderdaad, hoe zo'n missie wordt uitgevoerd of wat erin gebeurt?

[K] Dat is een hele boeiende, omdat je dan in feite weer terugkomt ook op de theorie denk ik hè? Wat voor invloed hebben dan dat soort... heeft het dan op de missie en de mensen die daarbij betrokken zijn? En hoe gaat dat uitwerken?

[L] Ja, Frank Ubachs die sprak daar ook over en die zei van: het is eigenlijk heel lastig om die stap naar het operationele te maken. Je kan mensen heus wel – in de diplomatie – aan het verstand peuteren – of ze snappen dat zelf ook wel – dat ergens religie een belangrijke factor is. Dat is niet het probleem. Maar je moet, zei hij, je moet kunnen aangeven wat je anders zou gaan doen als je je daar wel in verdiept.

[K] Nou kijk, met alle respect naar Frank toe; daar praat 'ie echt volslagen nonsens.

[L] Waarom?

[K] Omdat hij zegt van: het is lastig om de stap te zetten naar het operationele. Dus hij begint al met het definiëren van datgene wat op tafel ligt als lastig zijnde. Of met andere woorden: met de ondertoon: het is eigenlijk onmogelijk en zelfs niet wenselijk. Dat (...) Laat dat even weg. Je kunt het ook... je moet het zelfs anders bekijken: een diplomaat, een ambassadeur, een soldaat, betrokken bij een vredesmissie, kan alleen maar optimaal functioneren en presteren als hij of zij een heel goed besef heeft van de situatie en de omgeving en de cultuur, waarin die moet gaan werken, moet gaan opereren. Met andere woorden: het is noodzakelijk en fundamenteel voor die operationalisering. Het is niet op voorhand lastig en bijna onmogelijk, nee, het is noodzakelijk. En dus is er ook zeg maar enige kennis, enig bewustzijn van welke rol religie speelt in Afrikaanse – maar het was toen ook in Afghanistan, in Afghaanse samenlevingen – is een noodzakelijke voorwaarde.

XIV

[L] Ja, maar dat beseft hij wel. Het gaat hem om: hoe verdedig ik of hoe beargumenteer ik de noodzaak hiervan?

[K] Ja, en dat is ook wat ik in het begin zei – wat ik toen bij het kenniscentrum zei - : we moeten dus op basis van onderzoek, analyse, ook van anderen, moeten wij die argumentatie opbouwen. Want we moeten ook niet de verdediging schieten, van: ja maar snap je het dan

niet? Wij moeten ook niet zeggen van: je bent helemaal fout bezig. En daarom hebben wij dus echt wetenschappers nodig en dergelijke, om dat te kunnen funderen en te kunnen beargumenteren. Daar schiet jij nu denk ik helemaal niets mee op, denk ik, met jouw scriptie, maar misschien... ik denk dat ik dat probeer te zeggen, is dat een tussenstap om je dan in eerste instantie te beperken tot – natuurlijk is dat maar één aspect – dat instrumentele aspect van religie. Misschien is een eerste argumentatie, waarin wij zeggen van, als we het willen anderen te kunnen overtuigen, van: jongens, het is ook gewoon heel erg logisch. (...) instrumenteel: als jij in Mali gaat rondbanjeren en je hebt geen flauw besef wat voor grote rol religie daar speelt, dan krijg je nooit – wat misschien een van jouw doelstellingen is – je doelstelling bereikt; dat je ook de harten moet kunnen verwarmen van de mensen daar. Dus je hebt dat gewoon nodig. En dan heb je gewoon operationeel, instrumenteel nodig, van: hoe doe ik dat nou? Wat moet ik dan weten? En natuurlijk heb jij gelijk als je net zei van, ja maar dan heb je maar een hele beperkte opvatting van religie, nou, dat is waar. En misschien is het dan – misschien, ik weet het ook niet zeker – is dan gewoon een handige, pragmatische en zelfs ook noodzakelijke eerste stap.

[L] Ja, precies, jaja.

[K] Ben je al in de sfeer van de aanbevelingen?

[L] Ja, maar dat, dat zal wel in de scriptie naar voren komen. Ik moet ervandoor.

[K] Ik denk dat als jij – ik laat het helemaal aan jou over hoor, voel je ook niet verplicht – als jij het prettig vindt en zinvol dat ik meelee: mail me maar gewoon, dan zal ik...

XV

[L] Voor... als meeleezer?

[K] Ja. Ik zeg het maar gewoon hoor, het is helemaal niet... je moet niet zeggen van, ja, hij heeft tijd voor me uitgetrokken...

[L] Ja, misschien heel interessant. Ik vind het ook een hele leuke discussie, eigenlijk. Dus ja, ik, nou ja, graag. Ik heb... Erin is dus mijn eerste coach, en Kim...

[K] Als bescheiden meeleezen hè? Ik ben slechts maar ten dele een wetenschapper, dus...

[L] Ja, precies.

[K] Zal ik mijn kaartje geven?

[L] Ja, heel graag.

5 Interview with Annick van Lookeren, The Hague, 22 September 2014

I

(...)

[Van Loon] Zoiets, ja precies, zoiets. Ik heb meegedaan in Münster...

[Van Lookeren] Ja, Münster, dat heb ik ook gedaan. Daar doe ik ook wel eens aan mee.

[L] Operation Common Effort heb ik gedaan.

[Lk] Ja ja, oke, wij hebben net Reliable Sword gedaan.

[L] Ja precies. Nouja, zoiets. En dat vond ik heel leuk. Alleen op een gegeven moment hing er een poster aan de muur met dreigementen van fundamentalistische groepen, terroristische groepen.

[Lk] In het spel?

[L] In het spel. Inhoudelijk werd daar helemaal niets mee gedaan.

[Lk] Ja.

[L] Dus ik dacht, dat ga ik eens even uitzoeken, hoe dat dan, tenminste een beetje proberen uit te zoeken hoe het zit. En ik heb een beetje ingestoken op: hoe wordt er nou eigenlijk omgegaan met religie door verschillende organisaties. En ook: hoe zien zij religie, en hoe steken ze in op wat ze aan het doen zijn, ontwikkelingssamenwerking, peacebuilding. Wat zijn de actoren, wie zijn de gesprekspartners? En daar zitten al wel grote verschillen in, want als je kijkt naar wat er in de artikel 100-brieven staat, dan zijn die heel erg gefocust op het versterken of het verstevigen van centraal gezag en centrale overheid, en als je in de mission statements van Cordaid kijkt, dan staat er dat ze heel erg insteken op de communities.

[Lk] Op het lokale, maar dat doen de meeste maatschappelijke organisaties he? Want wij hebben dus niet de automatische...

[L] En bij jullie staat er heel vaak 'mensen' en 'samenwerking tussen'. Dat komt eigenlijk heel vaak voor.

II

[Lk] Ik ken niet alle mission statements. Ik kan wel een paar dingen uitleggen. Kijk he, natuurlijk speelt religie een rol, omdat wij ook in landen werken waar religie een sterke rol speelt. He? Zoals in Afghanistan, maar ook in Mali. Zowel katholieke of christelijke landen, of moslimlanden, islam; dus daar houden wij natuurlijk wel rekening mee. Kijk en... maar wij hebben op zich onze... Het is vrij, ik denk vrij logisch dat maatschappelijke organisaties veel meer gericht zijn op communities, of op mensen, omdat veel meer in ons mandaat ligt. Kijk, overheden, die werken... of de VN, he, die hebben sowieso in hun mandaat dat ze veel meer... dat ze technical assistance doen met overheden, dat ze overheden helpen. Maatschappelijke organisaties zitten gewoon aan de basis. En, als wij dan bedoelen, bijvoorbeeld... wij onderste... Ik kan een voorbeeldje noemen he; Afghanistan, daar ondersteunen wij ook een partner, CPAU [=Cooperation for Peace and Unity], dat is een Afghaanse partner, en die houdt zich bijvoorbeeld heel erg bezig met peacebuilding. En dat doen zij in communities, dat doen zij ook vanuit de traditionele reconciliation... ja, ik doe alles een beetje Engels er doorheen gooien hoor..., maar dat doen zij vanuit oorspronke... vanuit hun eigen cultuur. Bijvoorbeeld als er conflicten zijn tussen communities of tussen dorpen of tussen mensen, proberen ze dat dus via jirga's he, zo oorspronkelijk, proberen ze dat dus te managen. Kijk, en wat onze... dus dat ondersteunen wij, dus wij ondersteunen dus ook traditionele middelen om vrede en veiligheid te bewerkstelligen. En dan is het ook, ja wat ik al zei, vrij logisch dat wij, gezien ons mandaat, meer op... aan die kant van de samenleving werken en overheden zoals deze, en andere overheden en de NAVO waarschijnlijk ook, he, meer op regeringsniveau en op de hogere beleidsniveaus...

[L] Vind je die kant ook logisch, en vind je die verdeling goed?

[Lk] Ja kijk... dit zijn onze krachten.

[L] Of had je misschien liever gezien dat zij ook meer...

[Lk] Maar dat doen ze nou ook steeds meer, dat gaan ze ook wel doen. Maar ik denk... wat het belangrijkste is, is dat die twee sporen bij elkaar komen. Het is niet zo handig om helemaal uit elkaar te werken, en dat is ook wel wat er gebeurt op dit moment... dat was ook, he, met allerlei overleggen, met buitenlandse zaken en in het veld overleggen wij ook met allerlei instanties... Kijk, wat belangrijk is, is dat die twee sporen dichterbij elkaar komen. Als je helemaal uit elkaar werkt, he, dan heeft dat... naar mijn idee is dat niet zo nuttig. Het is ook belangrijk dat de regeringen weten wat er in de basis speelt. En dat zijn maatschappelijke organisaties. Nou heb ik het niet over internationale maatschappelijke organisaties, ik heb het echt over de lokale organisaties; die weten beter wat er speelt, he, en kunnen deze informatie ook gebruiken om hun eigen regeringen te belobbyen. Dus dat is wel wat we doen, he. En... dus... maar, je hebt gelijk, het is... soms ligt het heel ver uit elkaar.

III

[L] Ja. En heeft 3D daar dan een rol in? Of bijvoorbeeld het kenniscentrum voor religie en ontwikkeling?

[Lk] Daar zitten wij niet bij. Nee, wij zijn geen religieuze organisatie. Maar wij werken... wij hebben wel respect voor religie natuurlijk, he. Kijk, en wat ook meespeelt is, wij zitten natuurlijk al heel erg lang in heel veel landen. Twintig, dertig jaar soms. En soms is buitenlandse zaken nieuw. He, bijvoorbeeld Afghanistan was pas na 2001. Wij hadden natuurlijk al heel erg veel informatie, en we hebben natuurlijk ook wel een heel netwerk van partners. Kijk, en natuurlijk zullen wij ook advies geven. Dat doen onze partners ook he, bij de ambassades, die hebben dat ook nodig. Dus... en dat zijn ook heel veel... kijk, als... of als wij, of als de ambassades programma's maken, dan zal er ook rekening gehouden worden met culturen, he, met religies in een land. En die informatie kunnen ze eigenlijk alleen maar krijgen via maatschappelijke organisaties die daar werken. Dus dat gaat denk ik wel beter.

[L] Hoe gebeurt dat dan, gebeurt dat dan meer ter plekke, of ook hier van tevoren?

[Lk] Jawel, heel afhankelijk van mensen... hier van tevoren begint het ook.

[L] Of bijvoorbeeld in de civil assessment?

[Lk] Nou, die civil assessment is allemaal pas van later, he, dat zijn allemaal dingen die maatschappelijke organisaties belobbyd hebben. Ook he, dat, dat gebeurt. He, dan hebben ze natuurlijk ook heel veel dingen die we geleerd hebben, he, van al die grote missies. En, in principe gebeurt het op beide plekken. Het is altijd afhankelijk van personen, he. Ik bedoel, kijk, als je een ambassadeur hebt die weinig vertrouwen heeft, of op een andere manier werkt, dan wordt het moeilijk. In Afghanistan zat bijvoorbeeld een ambassadeur, die was heel erg bewogen, ja, en die had heel veel... die nodigde heel vaak lokale Afghaanse organisaties uit. He, en Novib-mensen die daar waren die gingen ook op regelmatige basis naar de ambassade. Wij doen dat hier ook. Je hebt een Afghanistanplatform gehad, nog steeds, je hebt een Maliplatform, je hebt een DRC-platform, en dat is allemaal juist om die contacten te versterken en om informatie te delen. Kijk, en wij proberen dat nou ook... dat is ook wat de ambassade heeft gezegd; we moeten beter gaan samenwerken. En dat gaat nu ook beter in het veld. Dan worden veel meer organisaties betrokken.

IV

[L] En de ambassade, daarmee doel je op de Nederlandse ambassade in het buitenland?

[Lk] Ik praat nu even over de... nee, ik het het over Nederlandse ambassades in het buitenland. Want die zitten... he, ik bedoel... de 3D is eigenlijk een, is eigenlijk een samenwerking... nou, niet echt een samenwerking... het is eigenlijk een concept, waarbij de verschillende actoren meer met elkaar samenwerken, of in ieder geval informatie uitdelen. He, en dat zijn dus maatschappelijke organisaties, het leger, en buitenlandse zaken en ontwikkelingssamenwerking, maar nu ook eh, vrede... he, justitie... dat heeft een nieuwe naam, ministerie van justitie... hoe heet het? Veiligheid en rechtsorde, ik weet niet hoe het heet.

[L] Ja, en politie.

[Lk] Politie, het politie-apparaat is er nou bij betrokken. Dus dat zijn allemaal dingen... allemaal platforms en overlegorganen die in het leven zijn geroepen om gewoon meer kennis te delen. Maar het zijn ook al die kenniscentra. Je hebt ook een kennis... je hebt ook kenniscentra rechtsorde, he, je hebt een kenniscentrum – wat jij zei – religie, je hebt een kenniscentrum met bedrijfsleven, ik bedoel... het is allemaal om meer voeding te geven aan het Nederlands buitenlandbeleid.

[L] Ja. En zie je dat die informatie dat die informatie, en het delen van die informatie, zie je daar heel veel van terugkomen in de werkzaamheden? Of bijvoorbeeld in het beleid? Is de benadering van bijvoorbeeld Mali nu, he, van de missie, vindt U die al een heel stuk beter dan...?

[Lk] Mm, ja. Ze hebben natuurlijk heel veel geleerd van Afghanistan, he. Ik bedoel, kijk daar was het: follow de militairen, en dus daar waar de militairen waren ontwikkelden ze een programma, en dan gingen die militairen weer naar Kunduz en dan was het hele programma wat ze in Uruzgan deed weg. Wat ze nu hebben gedaan in Mali...

[L] Het programma van de overheid of van de maatschappelijke organisaties?

V

[Lk] Van de overheid, van Nederland. Nee, Nederland, heb ik het over; de overheid he? Ik bedoel, die hadden natuurlijk ook een... 3D is eigenlijk ontwikkeld veel eerder. De eerste idee (...) Irak, is het gebeurd he? Ik weet niet hoe lang geleden, maar met de missie in Irak. En daar is eigenlijk een beetje dat concept ontstaan, dat is verder ontwikkeld en geleerd in Afghanistan. En je ziet dus in Afghanistan, zag je die drie D's nogal worstelen. Want bijvoorbeeld de D van Development is gewoon lange termijn, he, en de D van Defense is korte termijn, en die altijd afhankelijk van besluiten hier. Dus, wat er gebeurd is; in Afghanistan hebben ze dus een... hebben ze de Uruzganmissie. Daar is een programma omheen gebouwd door al de twee verschillende Ds: de diplomatie, en door de D van development, en op het moment dat die militairen weg zijn gegaan, he ja, zijn ook die programma's min of meer afgebouwd. Dan zijn ze naar Kunduz gegaan; Kunduz weg, en we hebben echt geen idee wat er met dat programma gebeurt, he, de developmentpoot daarvan. Kijk, wat ik in Mali nou zie, dat vind ik wel interessant... kijk, Mali is wel iets anders dan Afghanistan; Afghanistan is pas een partnerland geworden in 2001. Kijk Mali is ook al dertig jaar een partnerland van de Nederlandse regering en OS [=ministerie van ontwikkelingssamenwerking], en dan zie je toch dat ze

meer gerooted... hoe zeg je dat? Meer wortels... ja, geworteld zijn in de samenleving daar en dus nou ook programma's kunnen maken die gewoon regulier zijn; er is gewoon meer kennis. Meer kennis van maatschappelijke organisaties, meer kennis over... ja, ik denk ook echt wel meer kennis over het land, he, daar zitten ze al heel lang. En daar zitten... dus wat je nu dus ziet is dat Mali zijn die troepen daar natuurlijk gegaan, en is er een heel rule of law, rechtsorderprogramma omheen gebouwd, en dat wordt gewoon ook gezegd: dat is lange termijn. En dat is eigenlijk losstaand... het is natuurlijk gelinkt, he, maar als de militairen weggaan dan blijft dit programma gewoon bestaan. Kijk, en dat is winst. En het wordt ook bekostigd uit de... he, ze hebben dat programma dus opgenomen in het reguliere OS-programma. Kijk, en dat is natuurlijk veel stabiel, veel langer... lange termijn gedacht dan het korte 3D-gedachte. Dus dat zijn volgens mij allemaal dingen die ze wel geleerd hebben. Dus, ongeacht hoe l... het programma is natuurlijk gericht ook... is er natuurlijk ook gekomen door de militairen, he, maar ze hebben er wel voor gezorgd dat het een lange termijnprogramma is, dat het geworteld is in hun eigen beleid, dat het echt een regulier OS-programma is, en dat ze daar gewoon lang mee door zullen gaan, ongeacht aanwezigheid van militairen, he.

VI

[L] Dan kunnen ze misschien ook veel beter samenwerken met jullie?

[Lk] Ja, maar wij... ja maar wij werken ook wel samen met hun. We hebben ook wel programma's die we samen doen. We hebben ook programma's die ook gefinancierd worden door hun, he, dus.

[L] Maar het programma van Nederland is ook echt wel rule of law?

[Lk] In Mali richten ze zich op een aantal onderwerpen. Ja, op food security... dat is wat ik bedoel. Dat rule of law-programma dat is lange termijn, nu. En dat is... natuurlijk... dat was... voor de militairen hadden ze nog bijna geen rule of law-programma. Heel klein, dat was klein, maar dat is nu dus heel erg vergroot.

[L] Maar Nederland zet ook heel erg in op verzoening, reconciliation in Mali, dat is een van de hoofddoelen.

[Lk] Ja.

[L] Wordt er dan genoeg rekening gehouden met religie of lokale...

[Lk] Tuurlijk wordt daar rekening mee gehouden. Ja, daar wordt zeker rekening mee gehouden, want je moet gewoon... kijk, maar ik beschouw dat als een cultuur van een land. Ja, ik bedoel, daar speelt religie een rol in, en dan zul je... ja, en dat moet je dus... je kan echt niet met een Nederlandse blik dit en dit regelen, nee, dat is... ik zie dat als een cultuur.

[L] Maar dat wordt ook niet gedaan?

[Lk] Nee, er wordt zeker rekening mee gehouden, omdat, wat ik al zei, die ambassade is daar natuurlijk al heel... is echt goed geworteld in Mali, he, en hebben natuurlijk ook heel veel kennis vergaard over Mali zelf, en ook al die lokale organisaties met wie ze samenwerken... ze werken ook gewoon... ja, die geven natuurlijk ook heel veel informatie.

VII

[L] Is er dan een verschil tussen in de praktijk en in beleidsformulering? Want in de brieven of in de overheidsstukken wordt met geen woord gerept over lokale cultuur, over religie, over hoe dat zit.

[Lk] Nee, dat klopt.

[L] Het wordt niet genoemd, van: we moeten daar rekening mee houden. Dat doen jullie wel. Dat doet Cordaid wel.

[Lk] Ja. Wat ik denk, wat ik denk is... kijk, die verslagen in de kamer dat zijn brieven aan de kam... je hebt het over kamerbrieven en dergelijke, en over MJSP's, he, meerjarig str... [=meerjarig strategisch plan], he, dat zijn gewoon de inzet die ze doen. Maar ik... toevallig weet ik ook hoe ze in Mali werken, en ik weet gewoon zeker dat ze daar heel veel rekening mee houden. Kan niet anders, anders kan je daar niet functioneren. Je kan niet met een witte bril op werken in een land dat een andere cultuur heeft. Dat geldt ook voor mensen die hier komen, he, ik bedoel... daar wordt zeker rekening mee gehouden. Wij... wat ik nogmaals zei: wij zullen daar misschien wel wat langer, wat dieper op ingaan, want ons mandaat ligt echt op de grond, he... hoe zeg je dat? ...is echt in de communities, in de... he? En dan zal daar misschien meer op in worden gegaan. Maar... ik bedoel... ik weet gewoon wel zeker dat de Nederlandse regering en de ambassades daar rekening mee houden. Militaire missies is wat anders. He, dat is natuurlijk een heel... ja, militairen zijn niet gewend om heel lang in een land te zijn, er is geen ministerie van defensie-ambassade daar. Ik bedoel, er was... bijvoorbeeld in Afghansitan was nooit een ambassade, voorheen. Ik bedoel, he, defensie was er nooit bij betrokken, dus ik denk dat daar wel heel veel aan gewerkt kan worden. Want we hebben altijd wel bijvoorbeeld dingen gezegd, van: mannen kunnen daar niet één op één met vrouwen praten, he. En het zijn... en militairen zijn ook hier gekomen om te leren van ons. We hebben ook dingen voorgelicht, we hebben ze ook dingen verteld. In het Afghanistanplatform he, bijvoorbeeld?

[L] Die zijn hier gekomen?

[Lk] Dat is... dat was een samenwerkingsverband tussen... of, een samenwerking... een platform met politie, defensie, buitenlandse zaken, ontwikkelingssamenwerking en NGO's. Ja, en dan is het uitwisseling. En kijk, als bijvoorbeeld de Nederlandse militairen in Uruzgan of wherever zijn, he, moeten ze rekening houden, ja, met de cultuur van een land. En in Afghanistan, bijvoorbeeld, is het not done om met een vrouw alleen te praten. Maar dat... ja, ik bedoel... kijk, als je... als zij daar niet in... hoe zeg je dat, opgevoed worden, om het zo maar te noemen, of goed voorgelicht worden, weten ze het niet, he. Dan gaan ze die huizen binnen, nou he, en dan gaan ze met vrouwen praten. En ze krijgen ook niet de informatie die ze willen hebben, dus... dat is wel heel veel gedaan. En dan hebben maatschappelijke organisaties...

VIII

[L] Het is ook heel erg nodig. Zeker omdat ze er nu heengaan juist om inlichtingen, he.

[Lk] Oh maar dan heb je het weer over Mali. Oh voor Mali geldt dat ook. Kijk, er is een Maliplatform, he, en daar zit ook... daar wordt ook dit soort dingen uitgewisseld he. Wij noemen ook het belang van vrouwen in missies. Dat is ook niet religieus, maar wij zeggen wel: het is heel belangrijk om meerdere dingen... Het is gewoon heel belangrijk om vrouwen in het leger te hebben, ook omdat in veel landen, he, je moeilijker met vrouwen spreekt, als man. En ook, dat dat ook gevaarlijk kan zijn voor een vrouw. Dus dan, he... dus... Tweede punt is: als een vrouw met een vrouw praat, ja dat is... of een vrouw met een groep vrouwen, he, zal zij waarschijnlijk meer te horen krijgen dan via... waar mannen bij zijn. En het gaat me niet over inlichtingen zo, maar dan zal een vrouw daadwerkelijk horen wat (er) gebeurt daar. Dus dat soort dingen zeggen wij natuurlijk wel. Maar, he... maar dat... laten we zeggen, wij hebben geen religieuze meningen over vredesmissies, want vredesmissies zijn niet religieus – ze zullen zich moeten aanpassen aan het land waar ze zijn. Wat er... in wat de geldende cultuur is. En als die, nouja... boeddhistisch is, of als het islam is, of als als het het christendom is, ja dan zijn er... ja, daar zul je je op aan moeten passen.

[L] Maar je moet een weg vinden tussen waar je komt en dat je je wilt aanpassen, en wat je daar wilt brengen, of zo, want je wil daar wel een rechtsstaat en een democratie en een goede rule of law. Dus je komt daar ook wel met Westerse ideeën.

[Lk] Dat hangt ervan af, want kijk... het hangt er ook echt helemaal van af, want... dat is denk ik ook wel wat iedereen wel geleerd heeft, de afgelopen tien jaar, dat Westerse ideeën niet altijd gedijen. Er zijn natuurlijk allemaal internationale conventies, die zijn allemaal voor iedereen geldend, he, maar de kennis is daarover te weinig in sommige landen – ook trouwens in Nederland, he... ik bedoel, dat is niet een schuldige vinger – maar juist door het werken met maatschappelijke organisaties, waar ook de ambassades mee werken, he, krijg je gewoon kennis, weet je gewoon van hoe je op de beste manier bijvoorbeeld een rule of law kan doen. Juist door samen te werken met maatschappelijke organisaties, omdat zij het weten. Wij weten het niet. Wij weten het technisch; wij kunnen gewoon heel goed... ik heb het over in het algemeen, he... wij kunnen... over juristen of, he?... die kunnen gewoon technisch zeggen: zo ziet een rule of law eruit. Maar de daadwerkelijke invulling, he, wat voor iedereen acceptabel is, he, wat ook acceptabel is voor culturen en voor vrouwen en voor mannen, ja, dat... die kennis komt van maatschappelijke organisaties.

IX

[L] ...lokale maatschappelijke organisaties.

[Lk] Ja, ik heb het over lokale, ja, ja. En bijvoorbeeld in Mali werkten ook, bijvoorbeeld de Nederlandse ambassade, die werken ook met lokale organisaties, he. Volgens mij werken ze in vier provincies op de rule of law, en dat zijn... ja, dat heb ik ook wel gezien; ze werken heel nauw samen met een aantal organisaties. Lokaal. He, en ze werken... ze hebben ook in Mali ervoor besloten – is ook wel interessant – om echt, ook op dat communityniveau te werken. Omdat zij zien dat dat meer effect heeft, als je gewoon op communityniveau werkt, he, en... dat heeft meer effect dan direct met de overheid. Dat hebben ze ook zelf toegezegd. Dus wat zij doen is in een aantal provincies heel erg op communityniveau te gaan werken, samen met andere organisaties, he, dat is ook dat 3D-idee – zonder de militairen, trouwens, he, maar wel met anderen.

[L] Dus echt het ontwikkelingsprogramma van Nederland.

[Lk] De rule of law, behalve, laten we maar zeggen de Nederlandse ambassade – heeft natuurlijk gewoon een eigen rule of law vis-a-vis de Malinese overheid, he... al die gesprekken daarover natuurlijk he, want ze zijn... ze pompen daar veel geld in (ik weet niet hoeveel) – maar ze hebben de uitvoering van het programma en... in die aantal provincies.. ik weet niet precies... Gao, volgens mij, Mopti en een aantal... dat is heel erg op communityniveau. Omdat ze gezien hebben: dat is het meest effectieve. En als ze, he... en op een gegeven moment is het ook... kan je dat ook gebruiken als een voorbeeld voor de overheid, van: kijk, daar werkt het wel. He, zo... dit is een manier om het te doen, dus... kijk, dus ook ambassades hebben heel veel geleerd. Dus... Maar ik weet niet hoe het in andere landen werkt. Dit is toevallig omdat ik dat weet, omdat ik in Mali ben geweest, en... ook voor m'n werk en... ik weet niet meer, in April of zo.

[L] Kort geleden ook nog?

[Lk] Jaja, wij hebben ook zelf een... wij hebben in Mali ook een... rule of law... wij hebben ook partners die werken op de rule of law. Dus, dit is wel een onderwerp waar we mee bezig zijn. Vandaar, toevallig dat ik dat weet.

X

[L] Jaja.

[Lk] He, dus... ja, dus en... nogmaals... kijk, ook de Nederlandse militairen, he... ik bedoel, zij zitten natuurlijk in het Noorden... ja, daar zijn... daar is natuurlijk een hele andere cultuur dan hier. En ze zullen daar toch op moeten aanpassen. Want je kan gewoon niet als een Nederlandse soldaat een Nederlander daar zijn. Met je cultuur. He, dat kan niet. Omdat je dan... ja, je moet toch mensen ondersteunen, ook communities he, militairen... dat er meer veiligheid komt. Ik bedoel die... en daarvoor moet je het vertrouwen hebben van de bevolking. En dan zul je toch als militair je toch hebben in moeten lezen in... ja, wat is de cultuur, wat is de religie, en wat kan ik wel doen, wat kan ik niet doen, he? Je kan niet zomaar binnenkomen bij... in een huis, he. Daar zijn protocollen voor. Laat ik het maar zo noemen. Die moet je toch kennen. Ik kan dat ook niet. Ik kan ook niet zomaar binnenkomen, he... ik bedoel... in sommige landen. Daar zijn gewoon wel... daar is wel... ja, dat moet je toch wel leren. Dat heb je altijd een heel groot verschil tussen de stad... in de stad is het natuurlijk anders dan in het verre platteland.

[L] Ja.

[Lk] Dus, kijk, en... dus, ja... voor... nogmaals, maar dat is voor mij... dat is mijn privémening; voor mij is religie een cultuur.

[L] Onderdeel van cultuur.

[Lk] Ja.

[L] Ja.

[Lk] Ja. Kijk en... ieder... ja, ik heb ook zoiets van... kijk, Cordaid heeft ook niet heel veel andere programmeringen dan wij. In Afghanistan, bijvoorbeeld. Nee. We gaan allemaal uit van: hoe kunnen we zorgen dat communities in vrede en veiligheid leven. En zij gaan ook geen... zij zijn katholiek he, volgens mij? Ja... zij gaan ook niet katholieke dingen zeggen, helemaal niet!

XI

[L] Nee nee.

[Lk] Dat doen ze... Nee maar, bij wijze van spreken. Dat doen ze helemaal niet! Zij zijn... zij hebben ook inderdaad... zij zouden... ik denk soms wel: ze hebben best veel programma's die op elkaar lijken, omdat wij juist heel erg op dat niveau werken. Het is alleen dat zij natuurlijk een katholieke identiteit hebben, en wij niks. Ja... niet religieus... humanistisch denk ik dan maar, net als Hivos, maar...

[L] Loop je daar dan wel eens tegenaan? Als je in een...

[Lk] Nou, ik zal je... kijk, in heel veel landen bijvoorbeeld... niet als... niet als organisatie.

[L] Nee?

[Lk] Echt, nee. Echt... ik heb nog nooit gehoord dat er ons iets kwalijk is genomen omdat wij...

[L] Nee, maar misschien met... in het gemak van werken met partners of zo, netwerken?

[Lk] Ik heb nog nooit gemerkt dat er iets is geweest... nee, nog nooit gemerkt.

[L] Of dat er al iets staat, voordat je er komt?

[Lk] Omdat het niet echt... nee. Nee, maar het wel bijvoorbeeld... ik bedoel... nee, ik heb nog nooit gemerkt dat wij daarop aangekeken zijn, laat ik het zo zeggen. Of dat daar opmerkingen over geweest zijn, van: waarom zitten jullie hier, jullie zijn toch niet religieus? Nooit.

[L] Nee. Maar misschien dat ze liever werken met mensen die...

[Lk] Persoonlijk heb ik het wel... Dan hebben ze de keuze, dat kunnen ze doen. Kijk, als partners liever werken met bijvoorbeeld ICCO, of met Cordaid, of met een andere organisatie, dan zijn ze daar allemaal vrij in.

[L] Maar nooit geen problemen geweest voor jullie.

XII

[Lk] Nooit. Omdat we ook gewoon heel goed samenwerken met Cordaid en met ICCO. Zowel hier als daar. We komen elkaar toch tegen, he. En we proberen ook informatie uit te wisselen en te leren van elkaar. Het is natuurlijk een heel moeilijk vak. Of een heel moeilijk... ik zeg niet mijn vak, hoor... maar het is natuurlijk een hele ingewikkelde materie, ontwikkelingssamenwerking. Of ontwikkeling brengen in een land. (...) toevallig nou Afghanistan heel fragiel is... ik bedoel, dat doe je niet even zomaar, he? Het kost gewoon heel veel tijd... heel veel tijd en heel kennis en heel veel samenwerken en heel veel... capacity, opbouw... capaciteitsopbouw. Uiteindelijk moeten lokale maatschappelijke organisaties het zelf doen. Maar het is wel zo bijvoorbeeld dat... als ik bijvoorbeeld in... ja, ik ben vaak in Grote Meren [= Grote Merengebied], he... dat ik nooit zo zeg wat mijn religie is. Het is daar allemaal heel christelijk, he, en ze vinden het eigenlijk heel raar – dat weet ik – als ik zou zeggen van: ik ben niks.

[L] Nee, precies. Dus dat doe je niet.

[Lk] Dus dat zeg ik dan ook niet. Nee. Of ik ben atheïstisch... ik weet niet wat ik ben, maar ik ben in ieder geval niet religieus. Dus dat doe ik ook niet. Dus als zij vragen van... aan mij, van: do you (...) probeer ik er omheen te praten of ik zeg dan: ja, mijn ouders zijn protestants. Dat is dan ook zo, he? Ze zijn het niet, maar... geweest. Snap je? Dus mijn persoonlijke dingen, maar gewoon op organisatieniveau... ik kan me niet herinneren dat er ooit een issue is geweest, absoluut niet, zelfs. Is het een beetje duidelijk, of... ik weet het niet, ja...

[L] Ja. Nee, is leuk. Nou ja, ik wilde nog even... ook nog wat ik zei, het perspectief horen van een seculiere ontwikkelingsorganisatie. Ik heb dus Cordaid gesproken, afgelopen winter, en ook mensen van BuZa en mensen van defensie. En ik dacht: ik wil dat er ook nog even erbij hebben.

[Lk] Ja... Ja, dit is wel ook iets gemengd met mijn eigen persoonlijke mening, he...

[L] Dat is in ieder interview zo geweest.

XIII

[Lk] Ik bedoel, kijk... voor mij is wat ik al zei, religie... Oke, gelukkig. Want voor mij is religie gewoon een onderdeel van de cultuur, he... en waarbij je dus ook moet kijken... ja, waarbij je rekening mee moet houden, laat ik het zo zeggen. He, en... voor mij is ook... ik bedoel... wat wij heel hoog in ons vaandel hebben zijn gewoon de internationale verdragen. Die gewoon... ik moet zo (...) Dat zijn inderdaad de internationale verdragen over mensenrechten, over vrouwenrechten, die zijn wel voor ons leidend. (...) Kijk, en... tuurlijk... heel veel vrouwenrechten bijvoorbeeld, kan je niet ook *posen*. He? En... maar het zijn...

[L] Hoe bedoel je, opposen?

[Lk] Of posen... kan je niet pushen, in landen zoals, he, waar vrouwenrechten gewoon minder hoog op de agenda staan, maar wij proberen dat wel via lokale partners bespreekbaar te maken, dat soort dingen.

[L] Ja, inderdaad. Maar je zet het niet bovenaan je publieke prioriteitenlijst, wat bijvoorbeeld buitenlandse zaken wel doet.

[Lk] Oh dat doen wij wel, hoor. Vrouwenrechten is voor ons een heel belangrijke prioriteit en mensenrechten ook. Ja hoor, jaja. Wij hebben zelfs ook een hele campagne... niet een campagne... wij werken hier met vijf onderwerpen. Laat ik maar zeggen, de food security... livelihood heet dat, de tweede is essential services, basisvoorzieningen zoals onderwijs, health, de derde, waar ik in zit dat is vrede-veiligheid, en de vierde is het recht op sociale politieke participatie, en de vijfde is gender justice. He, en dat zijn... dat is gewoon gelijke rechten voor mannen en vrouwen. Nou, en in heel veel landen zijn die rechten niet gelijk, dus... voor ons is dat heel erg belangrijk. We hebben wel heel veel programma's die daarover gaan. Maar het is niet zo dat wij dat gaan schreeuwen. Want dat kan contraproductief zijn. En bovendien vinden wij dat ook lokale partners dat moeten doen. Het moet gewoon ook in de basis zijn. Nog een laatste voorbeeld – want ik moet gaan – bijvoorbeeld ook met onze partner die bijvoorbeeld ook in Afghanistan bijvoorbeeld die Jirga's doet, he, die open-air reconciliation... maar ook uitpraten van conflicten, dat was vroeger alleen maar oude mannen, he. Dus we hebben er ook wel... laat maar gezegd... heel veel discussies over gehad en ook gewoon veel gepraat en gekeken, he... van dat... ja, dat is ook belangrijk om daar vrouwen bij te doen, he. Zolang het niet gevaarlijk... maar gewoon er toe, er naar toe werken... en kijk... het zijn niet wij die de dorpen in gaan en zeggen: jij moet daar vrouwen bij doen. He, het zijn de lokale organisaties die dat bespreken en vaak lukt dat. En jongeren erbij, he... dat het niet meer een exclusief groepje mensen is, maar dat het gewoon breed gedragen wordt in die communities. He, dus... ja.

(...)

6 Interview with Rudy Richardson, Breda, 21 January 2014

I

[Van Loon] Nou, U heeft een klein beetje kunnen lezen waar mijn scriptie over gaat. Wat mijn vraagstelling is. En ik heb een artikel van U gelezen. Ik zal nog even in het kort vertellen wat de bedoeling is van mijn scriptie en dan wil ik U wat vragen stellen. Ik vraag mij af hoe er omgegaan wordt met religie door organisaties die participeren in vredesmissies. Ik heb zelf wat meegekregen van de Comprehensive Approach. Ik ben in Münster geweest, op het Duits-Nederlandse corps. Die hebben daar een summerschool over gegeven, wat introducties gehad. En tijdens een simulatie-oefening van een week kwam ik erachter dat met duidelijk religieuze issues, dat daar niets inhoudelijk mee gedaan wordt. Alleen maar standaard militair operationeel mee omgegaan wordt, dat die aspecten er alleen uitgehaald worden, en dat er qua religie niets gebeurt. En ik dacht goh, wat apart eigenlijk. Hoe komt dat? Zijn er bijvoorbeeld deskundigen aanwezig in die organisaties op dat gebied, of hoe wordt men nou voorbereid, en eigenlijk, mijn theoretische inkadering van de scriptie richt zich vooral op: hoe wordt religie nou eigenlijk begrepen, hoe speelt dat als idee in de hoofden van mensen die werkzaam zijn in zo'n organisatie in een vredesmissie? Qua 3D richt ik mij dus op diplomatie, ontwikkelingsorganisaties en op militairen en ik probeer van die drie een beetje in kaart te brengen hoe er over religie wordt gedacht. Wat misschien assumpties zijn, en hoe dat dan invloed kan hebben op hoe er wordt omgegaan en dan probeer ik dat ook nog in een... de significantie van dat begrip van religie een beetje te plaatsen in een kader van eventueel wat andere aspecten die in de weg staan om daar ook echt iets mee te doen.

[Richardson] Oke.

[L] ...met religie. Dat is een beetje het idee. En ik las uw onderzoek over hoe militairen denken over culturele achtergrond van andere militairen. Dat heeft u samen geschreven met iemand anders. Ik vond dat heel erg leuk, erg interessant. Ik heb daar ook wel begrippen – cultural images – uit gehaald, eigenlijk wel interessant.

[R] Hoe staat de militair ten opzichte van de cultuur... hoe ziet de militair de cultuur van de ander.

II

[L] Van de andere militair. En ik wil eigenlijk graag ingaan op hoe wordt er in militaire apparaat, althans degene... of nee, eigenlijk binnen het militaire apparaat in het algemeen aangekeken tegen religie, in het algemeen en in... stel je gaat ergens naar toe – Mali – hoe bereidt men zich daarop voor en ja... hoe zit dat een beetje. Nou, en ik heb dus de indruk dat u een van de mensen bent, van de weinige mensen bent binnen de militaire wereld in Nederland die zich daar een beetje mee bezig heeft gehouden. Dus wat dat betreft een hele interessante studie.

[R] Nou, stel je vragen.

[L] Nou, de belangrijkste vraag is: is er een bepaalde visie op religie in de militaire wereld, is die ergens geformuleerd, of bestaat het eigenlijk niet, wordt er helemaal niet over nagedacht, of bestaat het heel impliciet?

[R] Nou, het is heel expliciet: je hebt een dienst geestelijke verzorging. DGV. Die zit in Den Haag. (...) en... die is directeur van alle denominaties, zoals dat heet... identiteit... (de joodse, islamitische, hindoestaanse, katholiek, protestants, humanistische, eentje gemist geloof ik, nouja een stuk of zes, zeven, geloof ik dat het is). Die hebben allemaal een hoofd, meestal een of twee mensen. Dus je ziet, we zijn heel expliciet bezig. Die mensen die gaan mee met de uitzendingen, en tijdens de uitzendingen zijn zij de praatpaalmensen op zinsgevingsvraagstukken, nouja een humanist noemt dat zingevingsvraagstukken en een katholiek die zou zeggen religieuze vraagstukken, of wat dan ook. Maar (...) dat mensen hun ei kwijt kunnen op dat soort – op die gebieden - als men op uitzending is of als men een (...) situatie hier in Nederland is. Dus dat betekent eigenlijk dat alle denominaties vertegenwoordigd zijn in Nederland. Dus hier in Nederland kun je overal naar toe – ieder instituut qua (...) heeft een aantal – een of meerdere van die mensen – in dienst. Ik geloof dat wij hier op de NLDA – of de KMA moet in zeggen, de militaire opleiding voor cadetten – zijn (...) allemaal aanwezig; dus protestant, katholiek, van iedereen is er één. (...) met de bezuinigingen, dat het gecut is... maar, en als die niet aanwezig zijn is het de bedoeling dat degene die geestelijke verzorging die andere portefeuille, die vanuit een andere denominatie komt toch in staat is om de (...) te kunnen bedienen zeg maar binnen hun denominatie. Dus dat betekent bijvoorbeeld, toen wij nog geen islamitisch hadden – die zijn in 2009 aangesteld, daar hebben wij toen zelf voor gezorgd hè, dus wij als multicultureel netwerk hebben ervoor gezorgd dat die twee kwamen – maar tot die tijd is het dus gedaan door de joodse... imam wou ik zeggen, de joodse geestelijk verzorger, die rabbijn. De rabbijn heeft al die tijd, tot dat de islamieten er kwamen, zorg gedragen voor de geestelijke verzorging van islamieten in hun vak. Nou dat betekent dat iedereen z'n eigen overlijdensprotocollen heeft, ieder heeft z'n eigen manier van omgaan... dus bidden of juist niet bidden of... dat is allemaal geregeld binnen die denominatie (...)

III

[L] En als we afstappen van het aspect geestelijk verzorgen maar meer gaan kijken naar hoe komt het aan de orde buiten de geestelijke zorg, in de vredesmissies? Hoe ga je om met religie bij de plaatselijke bevolking...?

[R] Dat is allemaal gecoördineerd door... kijk, dat is nou die vraag, dus hoe ga je... ik neem aan... als je... ik ben zelf... reken me niet, als ik me ergens tot zou moeten rekenen dan tot de humanisten – maar ik kan me wel voorstellen, dat heb ik ook wel meegemaakt, met moslimmilitairen die hebben de vraagstukken in hun omgang met anderen in de (...) of in wat dan ook, die dit vraagstuk raken, zeg maar zo van hoe ga ik om met mensen die dezelfde religieuze ideeën hebben als ik, of juist andere. Dat soort vraagstukken, daar zijn juist voor,

of... dat... je bespreekt dat natuurlijk altijd onderling hè, en je bespreekt dat voornamelijk ook met degene die zeg maar bij die uitzending betrokken is als geestelijk verzorger.

[L] En chaplains zijn daar ook wel richtinggevend in, dus?

[R] Uhm, in welke zin richtinggevend? Ze zijn beschikbaar.

[L] Ja, voor persoonlijke vragen, maar ook voor: hoe gaan we ermee om, dus...

[R] Ze kunnen advies geven, over hoe je daarmee om zou gaan. Of ze kunnen daar juist een spiegel voor geven, zeg maar hoe je daar het beste mee om kan gaan. Dus zij hebben, zijn natuurlijk gewoon zeg maar... zijn in eerste instantie voor de geestelijke verzorging van de militair zelf, maar zij hebben natuurlijk ook zicht op wat er allemaal in het gebied aanwezig is of juist niet aanwezig is, of wat er qua culture normen en waarden op het gebied van religie speelt, en daar kunnen ze jou wel iets over vertellen, ja.

[L] Adviseren ze daar alle rangen in, dus ook... beleidsmatig of zo?

[R] Ja, iedereen is ... nou kijk, iedereen die in het uitzendingsgebied is die kunnen daar... maar ook (...) bijvoorbeeld...

IV

[L] (...) sowieso?

[R] Als je daar bent, dan ben je, dan zijn ze in een spiegel voor iedereen, voor de commandant, maar ook voor de soldaten, om zo maar te zeggen. Maar beleidsmatig gaat het zo... ik ben betrokken geweest bij het aanstellen van de geestelijke verzorging op geestelijk gebied hè – niet alleen ik, maar met meerdere mensen – het voorwerk daarvoor is gelegd bij HDP, dus Hoge Directeur Personeel. Die is verantwoordelijk, daar zit dat onder, de Hoge Directeur Personeel, die is verantwoordelijk voor dit soort zaken, zeg maar. Dat betekent dat 'ie een aantal mensen vraagt om zeg maar beleid klaar te maken zodat die geestelijk verzorger kan functioneren. Dus er moet een organisatie komen, er moet wat voorbereid worden op een aantal protocollen – waar moet ik dan aan denken? – etc, etc. Op dat moment komt zo iemand op die plek terecht, en als die iemand op die plek terecht komt, die is dan om... die gaat functioneren op het gebied van de islamitische geestelijke verzorging, met name degene die commandanten, maar ook de Hoge Directeur Personeel adviseert hoe om te gaan met religieuze vraagstukken op islamitisch gebied. Zoals de Rabbijn dat doet op joods gebied, zoals de... Dus het zijn raadgevers voor commandanten en beleidsmakers op dit terrein.

[L] In welk (...) wordt er dan nagedacht over verschillen in opvatting van en ideeën over religie tussen de Nederlandse of de Westerse opvattingen in het algemeen en daar waar je naartoe gaat, op het gebied van; hoe is het ingebed in de cultuur, in de machtsrelaties, in de economie...

[R] Maar je moet even een verschil maken... kijk we zijn... dit zijn religieuze vraagstukken, die religieuze vraagstukken die zijn echt adviseurs van beleidsmakers op dat terrein. Dus die kun je ook bij dreigende (...) in principe daar ook daadwerkelijk adviseren want die weten hoe dat in elkaar... iets anders is: (...) kan de hele economische en – ik heb (...) de vraagstukken over religie en moderniteit... en cultuur. Dus religie...

[L] En dat blijft sterk gescheiden, die...?

V

[R] Nou, niet sterk gescheiden, maar er zijn wel... kijk, je wordt voorbereid op cultureel en een beetje het moreel gebied door een heel ander instituut.

[L] Het CAI.

[R] Het CAI. Dus die zitten daarop. Die zitten op dat vraagstuk zeg maar. En als het sec over religie gaat... nou vind ik zelf, is mijn persoonlijke mening dat je dat niet strikt kunt scheiden, (...) daar om advies vragen van hoe ga je daar nou per sé mee om. Maar in die voorbereiding zit dus... CAI zit dus met name in die voorbereidingen, die pre-deploymenttrainingen – en ik weet nu niet in hoeverre de geestelijk verzorgers daarbij betrokken zijn. Ik neem aan van wel, als er daar ook iets op (...) of waar dan ook, maar hoe en wat dat zou je ze zelf moeten vragen, dat weet ik niet meer, daar ben ik voor te lang voor uit.

[L] Jaja.

[R] Ik weet dat het wel altijd de bedoeling was en dat het gebeurd is. Maar, snap je? Dus het culturele vraagstuk is gescheiden van het religieuze vraagstuk.

[L] Da's op zich wel interessant want het duidt er misschien op dat het idee over religie is, dat het ook echt een soort van domein op zich is, en dat het buiten de cultuur, de economie, dat er wel af en toe lijntjes zijn, maar...

[R] Het is een brede opvatting van cultuur, dat ben ik met je eens...

[L] Ik vind het interessant dat... ik zou graag willen weten of willen zien, misschien wel, dat er (...) soort algemene lessen vooral op de opleiding hier, op het Kasteel, dat...

[R] Nee maar die zijn er!

[L] ...dat die de connecties met andere domeinen, met de economie en met de cultuur en met andere andere zaken, ergens anders veel sterker kunnen zijn dan hier.

VI

[R] Ja maar die lessen die zijn er. Die zijn er, die zijn er! Dus er zijn inderdaad dus gewoon van die lessen over (...), maar omdat het institutioneel gescheiden is (...). Maar het is ook een heel gewoon...

[L] En institutioneel gescheiden is dat de CAI, en de GV... Ja.

[R] Maar dat is een enge opvatting van cultuur, als je brede opvatting van cultuur neemt, dan neem je dat natuurlijk gewoon helemaal mee. Bovendien moet je niet vergeten – dat is nog een ander punt – historisch gezien, trouwens niet eens historisch, formeel gezien lenen wij die geestelijk verzorgers van de denominaties. Dus het is niet zo dat wij ze zomaar aan kunnen stellen, die worden aangesteld door de denominatie. Dus de katholieke kerk die stelt dus de katholieke geestelijke verzorger aan. De islamitische imams die stellen islamitische hoofdimam, of weet ik hoe het heet hè, die stelt... Dus daarin heb je in ieder geval toch iets van te zeggen, dus in elk geval gebonden aan hun eigen zelf (...) dan dat ze gebonden zijn aan het instituut waarbij je werkt. Dus ik weet niet hoe dat... ik denk dat bij het gevangeniswezen precies hetzelfde werkt, heb ik begrepen...

[L] Daar werkt het ook zo, en bij ziekenhuizen heel vaak.

[R] En bij ziekenhuizen. In die zin is het gewoon strikt formeel en strikt institutioneel gescheiden. Dus dat maakt het moeilijk om zich met andere domeinen te bemoeien. Behalve alleen maar het religieuze. Maar het rare is dat...

[L] En dat doen zij op eigen initiatief ook niet?

[R] Dat lukt ze natuurlijk ook niet. Ze kunnen niet zo maar buiten hun domeinen treden zonder dat... ik snap dat best. Nouja kijk, ze zouden ook (...) er is dan natuurlijk onderling overleg over. Maar hoe dat nou precies, en waar nou de verantwoordelijkheden liggen, dat bepaalt de defensie-organisatie. Hè? Dus daar zit 't hem in. Dus de HDP bepaalt van: dit is de verantwoordelijkheid van CAI en alle mensen die zeg maar pre-deploymenttrainingen ook doen, het instituut in Enschede, hoe heet het ook alweer, Civiel-militair...

VII

[L] CIMIC?

[R] Ja, CIMIC, en (...) GV. Dus dat zijn dus wel... ik neem aan... die instituten... ik ken geloof ik... en dat ze met elkaar overleggen, ook. Dat ze met elkaar allerlei dingen kunnen delen, maar het zijn strikt formeel en historische gezien gescheiden instituten. Dus ze kunnen en mogen niet in elkaars vaarwater treden.

[L] Nee, en (...) contact met, in het kader van de comprehensive approach, met bijvoorbeeld ontwikkelingsorganisaties zoals Codaid of zo, dat heel groot is en een katholieke achtergrond heeft... loop je dan wel eens tegen die religieuze vraagstukken aan?

[R] Nou dat lijkt mij geen probleem. Het lijkt mij geen probleem om dat... maarja kijk, dan zou je iemand moeten spreken die daar operationeel geweest is als (...) ook als GV, die in overleg komt met NGO's, dus dat zal die zeker doen. En zal zeker overleg plegen daarmee en tot zaken komen. En hij zal ook overleg plegen...

[L] Samen met de GV'ers?

[R] Ik neem aan dat ze daarbij betrokken zijn, ja. Neem ik aan van wel. Ik denk dat ... de formele lijn zal zijn dat zij zich laten influisteren over bijvoorbeeld de religieuze aspecten als het gaat om de samenwerking met de NGO's. En ik weet niet of ze daar direct al bij zitten, maar het zou helemaal geen slechte zaak zijn. Ik weet trouwens wel... nouja ik weet dat iemand toen... we hebben toen geprobeerd zeg maar om al die cultuurclubjes aan elkaar te binden, zoals CAI, DIVI – bestond toen nog, bestaat nu nog volgens mij – wij zouden meedoen en d'r zou nog een club meedoen. En daarin hebben we iemand gevraagd voor eens eventjes te zien of waarom het nou zo zinnig is om dat allemaal aan elkaar te binden, en die was dus aangesteld geweest als adjudant – ik noem maar even hoor – adjudant van de commandant toen destijds, en die liet duidelijk zien dat ze dus niet alleen maar als onderkant gingen onderhandelen en praten met plaatselijke bevolking en NGO's en noem maar op, maar dat ze ook een hele delegatie meenamen, waaronder de mensen van de GV. Dus, ik denk dat het gewoon in de praktijk wel gebeurt.

VIII

[L] Ja.

[R] Neem aan van wel.

[L] En is dan de voorbereiding van het CAI – ik heb daar wel eens een gastcollege over gekregen van iemand van het CAI – als je dat zo ziet, het is maximaal anderhalve dag of twee dagen, dus... en wat er geleerd wordt zijn heel vaak hele concrete...

[R] Nou kijk, het is voor mij zelfs zo dat, kijk... ik heb heel veel kritiek op de pre-deploymenttrainingen zoals die nu plaatsvinden.

[L] Waarom?

[R] Ja, precies wat je zegt; omdat het te cultuurspecifiek is. Dus Afghanistan in anderhalve dag is natuurlijk zinloos.

[L] Hoe zou u dat liever zien?

[R] (...) die cultuurspecifieke trainingen, maar cultuurtrainingen. Dus ik wil... ik zou trainingen willen waarin het gaat om het ontwikkelen van crossculturele competenties. Algemene competenties die in elke cultuur gelden zodat jij als soldaat of als (...) in staat bent om beter te communiceren in complexe culturele situaties.

[L] Heeft u daar een voorbeeld van?

[R] Nouja, dat... wat die competenties? Nou ik gebruik (...) overheid, FORCEIT – Flexibiliteit, openmindedness, respect, culture empathie, emotionele stabiliteit, sociaal initiatief en trust.

[L] En hoe zou u dat willen brengen, willen aanleren?

IX

[R] Nouja, dat is dus... kijk, je moet... d'r zijn twee dingen (...); hoe je die competenties in die complexe situaties aanleert. En het voordeel daarvan is dat ze interactief zijn, dus je leert ze rollenspellen bijvoorbeeld, of simulaties, spelsimulaties noemen we ze ook... maar dan hebben we het al specifiek over hoe zo'n training eruit moet zien hè?

[L] Ja.

[R] En... maar laten we maar eerst bij stap 1 beginnen. Eerst dus zo van... zoals ze nu bestaan, zou ik zeggen: die zijn gewoon cultuurspecifiek en dat gaat het ene oor in, het andere oor uit. Het gaat over Afghanistan, dat kun je gewoon lezen. Maak een website en sla het op en noem maar op. Dat heeft niks met trainen te maken. Het andere is trainen over crossculturele... Dus hoe ga je nou interacties met anderen in een complexe situatie om als het gaat om het uitwisselen van allerlei culturele elementen. Nou, daar heb je dus flexibiliteit voor nodig. En dat is niet alleen maar voor soldaten zo, maar dat geldt ook voor expats van Shell en voor mensen van Philips in HongKong, en voor noem maar op... en wat ik doe; ik heb nog (...) op een hogeschool en ik doe het dus...

[L] Bestaat voor hen wel die training?

[R] Nee, die hebben die (...), want die hebben er nu ook vraag voor. Dus dat is eigenlijk de mensen die... de bloemisten die in Turkije... we hebben nu twee bloemisten in Turkije rondlopen... precies hetzelfde! Dan hebben we het niet over cultuurspecifiek of landspecifiek, maar we hebben het over algemene competenties, waarvan ik denk... dat die nodig zijn om fatsoenlijk te kunnen functioneren.

[L] Speelt religie daar ook een rol in?

[R] Tuurlijk speelt religie daar een rol in. Uiteraard.

[L] Op welke manier?

X

[R] Nouja, respect... ik noem maar iets. Emotionele stabiliteit... Dus het functioneren in een islamitisch land, dus... met een totaal andere omgeving, totaal ander kledij, totaal andere normen, totaal andere waarden, totaal andere dagindeling... noem maar op. Ja, als je daarin functioneert moet je dus behoorlijk emotioneel stabiel zijn ja. Ja. Als je al een andere... als je katholiek bent, bij wijze van spreken, of niks, zoals ik, dus dan... dan gaat het daarom. En dan gaat het ook over trust als (...) vertrouwen. En dan gaat het ook over het culturele empathie. Wederzijdse. Dus de ander moet mij leren begrijpen, cultureel gezien, en ik moet de ander leren begrijpen, cultureel gezien. En ik...

[L] Hoe moeilijk is dat als de één een militair pak aan heeft en in het land staat van de ander die burger is?

[R] Nee maar ja, weet je, het is eigenlijk allerlei condities waardoor het minder of meer wordt, uiteraard. Kijk, maar militair is het interessant; is het überhaupt nuttig om militair om dat te doen.

[L] Tuurlijk, ja.

[R] Maar hetzelfde geldt voor NGO's, maar die zijn ook blank, en die komen ook daar in Mali terecht, als NGO. (...) spannend. En je spreekt de franse taal niet. Dus snap je, dat soort dingen worden heel erg interessant. Dat zijn allemaal (...) elementen die een rol spelen in die situatie waardoor het ingewikkeldste juist niet ingewikkeld wordt, om met mensen in contact te komen.

[L] Ja.

[R] Dus vanuit de developmentkant zitten we... hè, zitten ook van de Defense-kant, en van de diplomacy-kant... ja die mensen worden tot in den treure erin getraind, natuurlijk.

[L] Nou...

[R] Dat vraag ik me... ik bedoel, dat vraag ik me tegenwoordig ook wel af, maar... (...) vele (...) Een vriendje van mij, die heeft... die heeft die ambassadeclubjes, die is daarmee opgehouden, die werkt nu bij NGO (...), maar die heeft dit soort trainingen wel gehad hoor, in Duitsland.

XI

[L] In de diplomatieklasjes?

[R] Nou (...) die moest toen voordat ze überhaupt bij een ambassade mochten werken, dit soort dingen werden in Duitsland gevolgd. Nou ben ik de naam kwijt. Maar die heet Kultur...blablabla. Maar het zit niet in Nederland.

[L] Jaja, precies.

[R] Ze gingen dus naar Duitsland om dat te doen, Hamburg, om precies te zijn.

[L] Weet je dat qua religie er in buitenlandse zaken is er niemand die daar specifiek...

[R] Nee nee! Maar het gaat mij meer om algemene...

[L] Dat begrijp ik, dat begrijp ik. Maar als onderdeel. Ik heb daar Frank Ubachs over gesproken, en die heeft dat wel twee jaar gedaan, bij BuZa, als enige. En als... van een ander ministerie ingehuurd, maar hij kreeg alles langs zijn tafel wat überhaupt over religie ging en waar mensen niks mee aan konden.

[R] Maar ik zou daar ook op tegen zijn! Als ik nou daar de baas zou zijn, zou ik zeggen: er worden geen religietrainingen gegeven.

[L] Want het is te gespecificeerd?

[R] Cultuurtrainingen! Veel te specifiek! (...) Waarom zou ik nou...kijk daar zitten ook... dat vind ik ook... morele vraagstukken liggen heel dicht tegen cultuurvraagstukken. Ik ga (...) om die nog diepere waarden, zeg maar die morele waarden, maar eigenlijk is dat de... dat in Den Haag met cultuur... met cultuur gaat het, als je daar goed over nadenkt, ook over die dieperliggende waarden. Dus het zit hem na het (...) je moet naar die overeenkomst kijken, en dan kun je volgens mij – dat doen wij hier ook wel apart – dan kun je morele trainingen integreren met culturele trainingen, en daarbij religie inschuiven. Want religie heeft te maken met morele vraagstukken en religie heeft te maken met culturele vraagstukken. En alles bij elkaar moeten ze getraind worden in morele dilemma's waarin dat allemaal verweven zit.

XII

[L] Maar het is misschien in Afghanistan en in Mali ook, (...) te maken met politiek, met machtsverhoudingen. Dus integreer je het dus louter in het culturele en de morele...

[R] Als voorbeeld voor de militair zouden we dat moeten integreren en een militair zou dat op voor(...).

[L] En beleidsmatig?

[R] De mensen die beleid maken moeten ook die training doen, om te gaan...(...) onderdeel uitmaken. En dat is allemaal al zo vaak gezegd, weet je wel, maar toch wordt het allemaal gescheiden aangeboden. En ten tweede... kijk maar eens uiteraard juist beleidsmakers zouden daar weet van moeten hebben. Militaire beleidsmakers, dus de commandanten.

[L] Ja.

[R] Dus met een (...) verschil van (...) en integreren. Volgens mij is dat... ja. Ik begrijp ook nog steeds niet waarom dat niet gebeurd is. (...) daar staat historisch gezien... hokjesgeest, zeg maar... historisch gezien blijft het gewoon (...) Hoe ga je dat nou oplossen? Dan heb je daarnaast ook nog horizontaal zeg maar de institutionalisering. Gaat nou een directeur GV zeggen: ja is goed joh!? We heffen onze club wel op en we gaan lekker samen met CAI en laten we... dat zie ik toch niet gebeuren.

[L] Nee, want... en het operationele van de militaire wereld zit dan heel erg in de weg, zou je zeggen.

[R] Ja nou, of... weet je...

[L] De organisatiestructuur.

[R] Nou de organisatiestructuur dus en de wil om...

[L] Ja?

XIII

[R] Ja, de wil om echt die randjes d'r omheen... kijk ik kan er ook niet... ik moet eerlijk zeggen... ik ben er wel makkelijker over, maar ik ben natuurlijk geen islamitische geestelijk verzorger. Die mensen hebben er jaren voor geknokt om iets te krijgen wat ze nu hebben. Ik heb daaraan meegedaan. Dus vijf jaar voor geknokt. Maar als je me nu zou vragen van; hoe zou het met (...) kunnen, dan zou ik zeggen van; nouja, je... weet je waarom zou je allemaal op die terreinen... nee maar zo is dat gewoon gegroeid. Waarom zou je nou voor elke denominatie dat wel nodig vinden? Ja blijkbaar is dat wel nodig omdat... dat typisch (...) binnen de krijgsmacht nog steeds aanwezig is. Nou...

[L] Dat soort zelfde idee, zowel in het leger als in gevangenis als...

[R] Overall!

[L] ...in ziekenhuizen, daar begint wel steeds meer kritiek op te komen en ik heb ook het idee dat het een klein beetje aan het veranderen zal gaan...

[R] Ik geloof er niks van!

[L] Nee?

[R] Nee. Ik geloof dat het alleen maar erger wordt. Maar ja, dat is het effect van globalisering, bijvoorbeeld.

[L] Want je krijgt gewoon met veel meer stromingen te maken, en je moet categoriseren om het in stand te houden.

[R] Wat ze gaan doen is gewoon; ze gaan terug naar hun hok om hun eigen identiteit te zoeken.

[L] Ja.

[R] Als mensen geconfronteerd worden met problemen, algemene problemen of financiële of wat dan ook, of zingeving of hè, het eerste wat mensen doen is gewoon teruggaan naar hun basis. En voor veel mensen is de basis religieus. In Nederland.

XIV

[L] Ja. En...

[R] Daar is niks verkeerd mee, maar het betekent wel dat mensen niet zo snel die positie op zullen geven. (...) omzeild, omdat we niet meer allemaal maatschappelijke sectoren, hè, zo georganiseerd zijn, maar de basis is er nog.

[L] Als je militairen daarin traint, worden ze bewust gemaakt of gevoelig gemaakt voor wat dan hun eigen identiteit is of hun eigen visie op zaken als cultuur en religie. Respect...

[R] Ja ik weet niet hoe dat gaat... Ja nou... het is te weinig, het is te weinig, te weinig! Absoluut. Wat ik denk, is dat mensen met een... mensen nemen het gewoon niet...

[L] Die zelfreflectie lijkt mij heel interessant ook zeker voor militairen, van hoe denk je nou zelf over zingeving, religie, maar ook veel praktischer; hoe vind ik zelf dat religie en politiek zich zouden moeten verhouden – zou dat heel gescheiden moeten zijn, of is het mogelijk dat dat enigszins verweven is? Hoe denken wij daar zelf over?

[R] Ja maar weet je... dat gebeurt wel... kijk, dat gebeurt wel maar dat gebeurt niet in Irak. Zoals wij (...) geven, bijvoorbeeld, voor cadetten en voor mensen die morele dilemma, dus hoe heet het de... hoe heet het ook weer... de CMV heet het gewoon tegenwoordig geloof ik. Goed het zijn mensen van boven, van ethiek die dat soort dingen doen, die allemaal mensen vanaf niveau soldaat tot en met de commandant te leren om te gaan met morele dilemma's.

[L] Niveau soldaten, dus het zit niet alleen in (...)?

[R] Maar weet je wat het punt is? Kijk, jij vraagt om reflectie – van die ... met die... reflectie van die mensen is persoonlijk en die zullen ze bespreken met hun GV'er, en dat zullen ze niet snel in de openbaarheid... Het zijn ambtenaren, hè? Weet je, het zijn mensen die vaak gevaarlijk werk doen, en die – van huis uit al sowieso niet, en vanaf het instituut, vanuit de krijgsmacht, van defensie uit niet gewend zijn om allerlei dingen te bespreken.

XV

[L] Laatste vraag dan, want als je heel hard blijft roepen van; zelfreflectie, dat is alleen maar persoonlijk, dan kom je dus nooit...

[R] Maar dat is geen vraag, dat is een conclusie, weet je, ik ben het met je eens...

[L] ...als je dat doet, dan heb je volgens mij nooit het lef om te bedenken; oke, wij als land gaan hier misschien altijd met zo'n houding in, naar een vredesmissie. Bijvoorbeeld een houding van; nou, een scheiding van kerk en staat...

[R] Nou, maar dat zou ik al sowieso belachelijk vinden, als je daarmee naar een...

[L] Denkt u dat dat gebeurt?

[R] Nou, waarom zou je dat doen? Je mag d'r zelf wel over nadenken en zelf een visie over hebben, maar...

[L] Maar zou je dat gezamenlijk niet doen?

[R] Een gezamenlijke visie over gescheiden kerk en staat?

[L] Wat is er mis mee om d'r wat abstract over na te denken?

[R] Het is prima om erover na te denken! Prima, uitstekend, uitstekend!

[L] Want het zou natuurlijk heel erg goed kunnen zijn dat dat wel z'n invloed heeft op hoe een missie gemotiveerd wordt, hoe het...

[R] Nee maar, je haalt het niveau tussen zeg maar het politieke, het ambtelijke en het operationele [door elkaar] – als je nou operationeel afspreekt van: dit is onze visie, So what? zou ik zeggen. Op het politieke niveau wordt gewoon afgesproken: nou daar denken we niet over na – en bovendien, met dat laatste zou ik het nog eens zijn ook! Want wie ben ik om zeg maar een visie te etaleren over de scheiding kerk en staat als ik naar een missie ga in Iran.

XVI

[L] Ik heb het niet over etaleren, maar ik heb het over reflecteren, en...

[R] Nee maar, ik zou dat... voor mezelf zou ik daar wel uit zijn.

[L] Ja precies.

[R] Uiteraard. Dat is onderdeel van de keuzes, dan. Dat je daar zelf over reflecteert en dat je je eigen standpunten daarin... hoe die geformuleerd... en met die standpunten ga je natuurlijk een missie in. Maar nogmaals, het is een interlatief gebeuren, dus de context waarin je geplaatst wordt en je eigen identiteit – sociaal of ego – die je meeneemt. En dat is volgens mij niet altijd even makkelijk. Daar gaat die training over! Dus je reflectie die gaat over je sociale identiteit, je ego-identiteit zoals die opgebouwd is in Nederland – (...) je identiteit als Nederlander of weet ik hoe je dat wilt noemen – maar daarmee word je wel geplaatst in een andere context. Dus die moet je wel even meenemen om te reflecteren op wat je opgebouwd hebt. En van daaruit... ik heb... en van daaruit kun je pas echt nadenken over hoe je in de context staat. En ik denk... weet je wel... dat moet onderdeel zijn van de training.

[L] Ja.

[R] Dát moet onderdeel zijn van de training. En van het leerproces van militairen, commandanten, enz. Van defensie in het algemeen. En op de vraag zo van; gebeurt dat? – Nee, dat gebeurt niet. Of veel en veel te weinig – een klein beetje. En dat is een gemis. Daarin zou je veel sterker kunnen staan. En met name ook samen kunnen werken met anderen.

[L] Ja. Jaja.

[R] Want ik denk dat het (...) is... gewoon niet goed.

[L] Yes. Interessant. Ik...

[R] We zijn nog... ik weet niet, ja... ja weet je, we zijn nog een artikel aan het schrijven over morality and culturality in operations, dus daar zitten dit soort vraagstukken in. Maar dat is pas rond april of zo klaar, dus dan moet je tzt maar een keer...

[L] Goed.

[R] Ja?

7 Interview with Frank Ubachs, Groningen, 27 November 2013

I

[Van Loon] (...) Wat de achtergrond is van mijn scriptievraag is eigenlijk, ik heb mijzelf eigenlijk wat verdiept in development studies in een minor en zo, en ik heb ook wat vakken gedaan over veiligheid bij IOIB [internationale organisaties en – betrekkingen], of tenminste een vak, en via mensen van dat vak heb ik een keer een summerschool gedaan in Münster, bij het Nederlands-Duits gecombineerde corps, over vredesmissies en de 3D-samenwerking met diplomatie, defensie en ontwikkelingsorganisaties. Later, dat is twee jaar geleden nu, september 2011, vond er in Münster ook een grote simulatie-oefening plaats om die samenwerking te verkennen en elkaars achtergrond te leren kennen en elkaar te leren benaderen. Van hoe werkt dat en zo. Dat was zeer groots opgezet met een paar honderd militairen, ook wat civiele mensen en NGO's en zo. Ik heb daar ook aan meegedaan. Het duurde een week. En ik heb samengewerkt met wat mensen van Cordaid, met onder andere Paul van den Berg, ik weet niet of U die kent, maar die is beleidsadviseur

[Ubachs] Bij buitenlandse zaken bedoel je? Of bij Cordaid?

[L] Hij werkt bij Cordaid, maar hij onderhoudt de contacten met het parlement en zo. In ieder geval, die hele simulatie-oefening was vrij uitgebreid opgezet en heel realistisch nagespeeld, alsof het allemaal echt gebeurde, met visitekaartjes. Op een gegeven moment hing er 's morgens een aantal posters in de gangen van de greenzone, de veilige zone zeg maar, met religieus fundamentalistische dreigingen. En het enige wat daarmee gedaan werd – want het was wel een heet issue – maar alleen omdat er dus blijkbaar vijandige mensen binnen de greenzone hadden kunnen komen om die dingen op te hangen. Inhoudelijk werd daar helemaal niks mee gedaan.

[U] Het werd alleen benaderd als een inbreuk op de veiligheid?

[L] Ja. Alleen zo behandeld inderdaad. En ik zat daarbij en dacht goh, als theoloog moet ik nu hier eigenlijk iets mee, maar ik wist het eigenlijk ook geen handen of voeten te geven, en dat is eigenlijk een beetje de achtergrond van mijn vraag. Mijn vraag is dus eigenlijk in brede toestand: hoe gaan die samenwerkende organisaties in zo'n 3D-vredesmissiecontext, hoe gaan die om met religieuze issues? En dat is in samenwerking met Erin, die mijn scriptie begeleidt, heeft die vraag zich toegespitst op: wat is nou eigenlijk het idee van religie of zo, wat voor begrip van religie bestaat er nou bij die organisaties en wat voor assumpties zitten erin, wat voor achtergronden zitten daarin en hoe kan dat dan impact hebben op...

II

[U] Heel interessant, maar ook heel moeilijk volgens mij. Ik had er natuurlijk ook over zitten nadenken. Je had een korte inleiding op het thema, dus zat ik te denken van: wat weet ik hier überhaupt van, expliciet? En zoals je het nu formuleert is het voor mij wat makkelijker eigenlijk. Maar het maakt het onderwerp niet makkelijker. Ik kan er wel iets meer over zeggen.

[L] Ik heb voor een paar interviews mensen benaderd van alle drie de perspectieven. Ik heb dr. Brinkel gevraagd die op de NLDA onderwijs geeft in dit onderwerp, maar dan in de militaire wereld, en ik heb ook een afspraak met Paul van den Berg. En dan heb ik nog drie interviews nodig. Ik wil eigenlijk van alledrie de perspectieven twee mensen spreken.

[U] Dat je een indruk krijg van hoe leeft het en hoe benaderen zij het?

[L] Precies, dus dan zou ik van u dus eigenlijk graag dus een beetje het diplomatieke of buitenlandse zakenperspectief willen krijgen.

[U] Ik kan het in ieder geval becommentariëren, want met buitenlandse zaken dat ik dat twee jaar van binnenuit heb meegemaakt, en dan nog in andere samenwerking. Het zijn ook precies de dingen waar ik mee bezig ben geweest. Want ik was degene bij wie alle vragen over religie uiteindelijk samenkwamen, dus om meteen maar er middenin te springen: de organisatie zelf, de organisatie buitenlandse zaken heeft geen specifieke informatieplaats, laat staan een unit of zoiets die deze ... met godsdienst. Bestaat niet, niet in Nederland. Wel bijvoorbeeld in Frankrijk. In Engeland heb je nu zelfs een minister voor geloofszaken. Wij zeker niet. Dus dat betekent ook dat: er is geen budget. Dus het ministerie zelf is niet direct actief op dit vlak, maar heeft geloofszaken, toen ik daar binnenkwam, in 2009, was dat gehad onder de directie mensenrechten en goed bestuur, en onder die directie zit ook militaire hulp. Dus je komt vanzelf in de praktijk...

[L] Daar zit ook die samenwerking met ontwikkelingszaken.

III

[U] Ja, dus door de plaatsing, het is geen formele informatieplaats. Ze hadden daar iemand zitten die zich ermee bezig hield, maar die was gedetacheerd van een ander ministerie. Dus dat betekent: er was iemand die zich ermee bezig kon houden, maar stond niet op de formatielijst van het ministerie, had dus geen eigen budget, maar hij zat gestationeerd binnen de directie mensenrechten/ goed bestuur/ humanitaire hulp, waardoor je eigenlijk vanzelf aanspraak krijgt met directe collega's op die thema's. En als er iets moest gebeuren,

[L] En had u die positie?

[U] Eerst was er iemand anders. Ik ben er binnengekomen om die persoon te assisteren, maar die was binnen twee maanden weg naar het Europees parlement en toen heb ik alles kunnen overnemen. En in die twee jaar dat ik daar heb gezeten heb ik geprobeerd om me zo te profileren dat iedereen wist dat er iemand was in de organisatie, die zich expliciet met godsdienst bezighoudt, en dat alle aanvragen, alle issues die te maken hadden met godsdienst, in ieder geval langs mij gingen, zodat ik wist dat ze bestonden. Dus dat is begonnen met

bestaande dossiers, die mijn voorganger al beheerde, en dat is uitgebreid met wat andere thema's. Maar wat er in ieder geval in zat was dus godsdienstvrijheid, religie en ontwikkeling. Wat er onder mij min of meer bij gekomen is, is defamatie of religie en islamofobie. Dat is eigenlijk alles wat te maken heeft met het beledigen van de godsdienst, dus alle issues daaromheen. Ik had ook een link met de directie veiligheid. Dat heeft natuurlijk ook te maken met islamofobie. In ieder geval waren daar links met degenen die bij veiligheid werkten op thema's die te maken hadden met religie en terrorisme, bijvoorbeeld. Maar er was ook een component communicatie, zou je kunnen zeggen, outreach, het vertalen van Nederlands beleid naar andere regio's om uit te leggen hoe wij in Nederland omgingen met godsdienst. En dat heeft dan weer te maken met de affaire van de cartoons en de fitna-film. Dus het is een heel scala aan onderwerpen, dus nogmaals er was geen formatieplaats, dus ook geen expliciet beleid, geen budget, maar wel een noodzaak om te reageren op. En daardoor werd het hele thema versnipperd door de organisatie, en ik probeerde de rol te spelen van iemand bij wie je dan minstens de informatie schaaft. Dus zo was de configuratie toen ik er werkte. Dus om even aan te geven van hoe begrijpt de organisatie het, dat is eigenlijk een vraag die je niet in 1 antwoord kan geven omdat de organisatie daar geen mening over heeft.

IV

[L] Nee. Zonder beleid daar tegenover staat. En, als het nou echt gaat om specifiek die vredesmissiecontext in samenwerking met de ontwikkeling en met defensie, is daar ... want, als het dan gaat om Afghanistan of nu, Mali, daar is het toch wel zeer duidelijk dat religie in hoge mate daar een rol in speelt. En ik vraag me dan af, wordt daar dan beleidsmatig een benadering voor geformuleerd?

[U] Uiteindelijk dwingt de realiteit tot stellingname, omdat er op een gegeven moment beslissingen moeten worden genomen. Wat ga je doen? Werk je mee met .... initiatieven? Dus er komt een vraag binnen van: hoe?... Even om zo dicht mogelijk te komen bij jouw onderwerp, dat speelt met name in die component van communicatie – het is misschien vreemd dat ik daar begin – maar dat was een groepje binnen buitenlandse zaken, dat zich bezighield... het had in ieder geval te maken met wat genoemd wordt het counternarrative. Die term ken je wel. Dus: welk verhaal houdt een land als tegenverhaal tegen het discours of het kader van terroristen. Terroristen hebben een bepaalde wereldvisie en proberen mensen daarvoor te winnen, en wat voor verhaal stel je daar tegenover? En omdat Nederland bezig was met een aantal ambassades, met name de ambassade in Caïro, om een ander verhaal te vertellen over godsdienst, naar aanleiding van die crisis die aanwezig was met die cartoons en met Wilders, was er uitleg van Nederlands beleid, is er een groepje gevormd van verschillende directies binnen buitenlandse zaken, dat zich specifiek bezighield met: hoe moet dat verhaal er dan uitzien? Hoe kijken we er tegenaan? Wat voor communicatie wil je gebruiken? Enz. En dat is even een aanloopje naar het volgende: dat daarbinnen kwam door de directie veiligheid o.a. de werkwijze die gebruikt werd bij defensie, die werd daar naar voren gebracht. Ik zit nu even te denken van in hoeverre kan ik dat allemaal vertellen? Dat kan ik me herinneren, dat moment, dat we een stuk te zien kregen waarin – eigenlijk een vrij theoretisch verhaal, over hoe binnen defensie gekeken werd naar het counternarrative. En onze mening werd gevraagd naar hoe wij daarnaar keken, dus onze reactie daarop. En je zag echt duidelijk verschillende benaderingen. Ik probeer nou te kijken van wat voor jou daarin van belang is. Het is dus zo dat niet direct werd samengewerkt – voor zover ik weet – met een ander ministerie in het vormgeven van beleid, specifiek op godsdienst. Dat was volgens mij niet aan de orde en dat is niet aan de orde. Maar er zijn wel momenten, waar, doordat er zich iets voordoet, er reacties verwacht worden van ministeries, van overheden, en dan wordt er natuurlijk overlegd, van wat doen we hiermee. En dan wordt op basis van wat voorhanden is een antwoord geformuleerd, en het kan zijn dat dat niet helemaal een volledig uitgewerkt beleid is.

V

[L] En dat zijn specifiekere omstandigheden dan het counternarrative? Echt events?

[U] Ja, dat is de aanleiding geweest. Dus Nederland kreeg het probleem dat het imago van Nederland in de Arabische wereld onder druk kwam te staan. En dat heeft economische gevolgen, o.a. voor de zuivelindustrie, en men moet dus dat voor zijn bij volgende gevallen. Dus als er iets gebeurt met Denemarken – er was iets gebeurd – toen heeft Nederland gedacht: dat kan ons ook raken, en zij zijn toen in actie gekomen en hebben een bepaalde aanpak ontwikkeld, zo van: zo gaan we om met onze communicatie.

[L] U bedoelt met counternarrative: het verhaal dat Nederland uitdraagt over zichzelf.

[U] Ja.

[L] En dat narratief wordt gevormd door een aantal reacties op gebeurtenissen?

[U] Nee, die zijn aanleiding om erover na te denken. En waar het verschil zat met defensie: defensie is gekomen met een bepaalde tekst, en het verschil daarop was – althans, dat is het enige wat ik ervan gezien heb – dat men daar – en dat is voor jou ook wel interessant ...theologie – met name werd ingegaan in die tekst op de jihadistische ideologie. Dus dat was een tekst die helemaal de diepte in ging en de geschiedenis, enz., en die zich met name bezighield met de concepten en ideeën die achter jihadisme zitten. Maar los van elke andere context. En dat was even punt waar ik dacht: er wordt door die twee verschillende werelden, die die ministeries vertegenwoordigen, heel anders gereageerd. Bij buitenlandse zaken was er eigenlijk geen directe aanleiding om heel diep in te gaan op: hoe denken die mensen precies? Om het zo maar te zeggen. Bij defensie was degene die het stuk had geschreven ervan overtuigd dat het wel nodig was.

[L] Maar komt dat voort uit veiligheidsissues, dus krijgt het ook zo'n vorm?

VI

[U] Precies, en dan is de vraag zo van, nou dan wordt het al moeilijker, op dat moment, om met elkaar te communiceren. Dus dan heb je één overheid ... twee organisaties, en door hun opdracht hebben ze al een andere insteek, en dan is het al een kwestie van hoe ga je met elkaar communiceren over waar we het over hebben of waar we naartoe willen?

[L] Had u niet de behoefte om er een duidelijk ander beeld tegenover te stellen?

[U] Tegenover dat van defensie, bedoel je?

[L] Hm hm.

[U] Dat was niet mijn taak. Maar in discussies kwam dat natuurlijk wel naar voren. We hebben ook wel opmerkingen die kant uitgestuurd, we hebben wel aantekeningen gemaakt, enz. Het wil niet zeggen dat wij gelijk hadden, maar wij keken er gewoon anders tegenaan. Dat is, zij benaderden de zaak van een andere kant, omdat ze een andere aanleiding hadden. Ik weet niet of dat al heel veel antwoord geeft op je vraag, maar misschien is het iets wat inzicht geeft in hoe het in de praktijk werkt.

[L] Ja, dat al heel veel. Ik ben wel juist benieuwd naar: inhoudelijk, wat is dan het karakter van die opmerkingen die u plaatst bij zo'n tekst.

[U] Dan moet ik flink gaan teruggraven, maar in eerste instantie zou ik zeggen van punt 1, de context ontbrak voor zover ik mij herinner, wat. Je zoomt in op iets heel specifiek, namelijk een kleine beweging, ... dat mensen onder me ... enforcement movement, aan de marge van een godsdienstige gemeenschap – wel met flinke impact, daar niet van – en de veronderstelling die uit die tekst kwam, was: als je nou begrijpt hoe die mensen denken, dan heb je een handvat om ertegenin te gaan. Maar dat veronderstelt ook weer van alles. Namelijk, dat zij de gesprekspartners zijn, de mensen met wie je in overleg moet treden. De veronderstelling dat zij überhaupt geneigd zijn met je te praten. En punt drie, dat ze mogelijkerwijs zelfs jouw standpunten zullen overnemen. In mijn ogen, maar dit is weer een andere discussie, en dat is ook wat het ministerie van buitenlandse zaken meer deed is, die gaat in discussie met een breder ... namelijk, zoveel mogelijk breed in de samenleving. Die gaat niet in op die theologische discussie. Je wordt ook niet gezien als een volwaardig partner want je hoort niet tot die geloofsgemeenschap, dus wie ben jij om van binnenuit, vanuit de theologie te gaan redeneren, van dat klopt wel en hier heb je religie en dat is een afwijking van je religie. Die discussie kun je volgens mij nooit winnen. Maar dat je dus op een ander punt inzet. Dus niet binnentheologisch, maar juist buiten. En dat je uitlegt hoe zaken in Nederland werken. Daar kun je wel iets over zeggen, want dat vertegenwoordigt je.

VII

[L] Ja. En heeft u daarmee ook een soort zelfbewustzijn weten te creëren bij buitenlandse zaken over het Nederlandse beeld, de Nederlandse houding die eventueel meegenomen wordt naar een andere context?

[U] Terugdenkend aan wat dat groepje probeerde te bereiken; er was een pilot eigenlijk, het heette publieke diplomatie, over hoe communiceer je eigenlijk met maatschappijen in andere landen, breed? En de vraag was natuurlijk zo van als het gaat om religieuze issues: hoe verwerk je dat en hoe je er iets over zeggen en impact hebben. Wat Nederland al gedaan had, was een netwerk onderhouden waarin ook religieuze opiniemakers zitten, en dat inzetten als middel om uitleg te geven over wat Nederland denkt. Dus dat was eigenlijk de tactiek en dat was ook nog eens een succesvolle tactiek. Daarnaast, omdat het Nederlandse imago eigenlijk begon te verslechteren op dat moment, dus Nederland werd niet meer geassocieerd met tolerantie maar met intolerantie, dat soort zaken. Ze hebben toen ook een onderzoek laten opzetten in verschillende landen van wat is het imago van Nederland en op welke punten kennen mensen Nederland en hebben ze daar een mening over, en daar sprong de Arabische wereld wat uit. Dan even terug naar de discussies van de taskforce, als ik het zo mag noemen – ik denk dat het belangrijkste in de discussies was dat het een – het komt dicht bij jouw vraagstuk nu – omdat we het gehad hebben over wat bedoelen we eigenlijk als we het hebben over de scheiding van kerk en staat, wat bedoelen we eigenlijk met vrijheid van godsdienst, wat bedoelen we eigenlijk met godsdienst, dat soort discussies waren er. Omdat de teksten die geproduceerd werden, die werden natuurlijk geschreven vanuit iemands denken over hoe de wereld in elkaar zit, en dat was dus altijd gekleurd. Dus dat begint dan met één iemand, met zijn eigen religieuze bagage, en pas in de discussie met anderen zie je dat er ofwel vooronderstellingen in zitten die impliciet blijven of dat er conclusies getrokken worden waar een sprong in zit, dus ik denk dat de toegevoegde waarde is geweest dat er een ruimte ontstond, in het ministerie, om expliciet met het onderwerp religie bezig te zijn. Het had natuurlijk een praktische aanleiding. Ik weet niet of ik er nog iets aan kan toevoegen. ...op een gegeven moment een aanpak uitgekomen ... dat er een soort van handleiding komt voor de ambassade, voor hoe ga je om met publieke diplomatie en met name met dit onderwerp. Het is een informatief geheel met wat instructies en daarin moet natuurlijk een zo genuanceerd mogelijk beeld zitten van religie en aanverwante zaken. Dus het was heel belangrijk om er met meerdere mensen over te praten. Maar wat niet wil zeggen dat je daarmee dus een perfect stuk hebt, gebalanceerd. Het weerspiegelt altijd de discussie van die groep mensen die ermee bezig is.

VIII

[L] Die stukken, zijn die openbaar gemaakt?

[U] Ja, er is nogal wat te vinden. Ze noemden het de Cairo Public Diplomacy Hub. Dus Caïro was eigenlijk het middelpunt voor die inspanning voor publieke diplomatie van Nederland voor de Arabische wereld. En op de website – ik weet niet of dat de algemene is, of van de ambassade van Caïro – daar kun je vinden het kopje publieke diplomatie, en daar kun je ook vinden uitleg over de cartoonkwestie, het Nederlandse standpunt enz. Dus daar kun je in ieder geval een weerslag van die periode vinden.

[L] Oke. Dat is echt al wel heel interessant dan.

[U] Het beantwoordt in ieder geval al één vraag; als je zegt wat betekent religie voor die organisatie, dan moet je zeggen dat eigenlijk werd het meestal impliciet, en als het expliciet wordt, dan is het meestal naar aanleiding van een praktisch voorval. Of een noodzaak, politieke noodzaak. En dan wordt het heel erg gekleurd door de mensen die eraan werken.

[L] Ja, maar ook juist door dat voorval natuurlijk.

[U] En door de vraagstelling, ja.

[L] Als het voorval met terrorisme te maken heeft, met religieus terrorisme...

[U] Het is een hele terechte opmerking die je hebt. Dat bepaalt de agenda. En het is dus een selectie van hoe je naar het onderwerp kunt kijken.

[L] Ja, dat is wel heel interessant.

[U] Even een ander punt, want ik denk om dat aan te vullen. Want het klinkt heel erg alsof het alleen maar defensief is.

IX

[L] Reactief vooral.

[U] Reactief, dat is misschien een beter woord. Onder buitenlandse zaken zit ook ontwikkelingssamenwerking. Binnen dat kader bestaat nog iets anders, namelijk het kennisplatform religie en ontwikkelingssamenwerking, religie en ontwikkeling, en daar was ik secretaris van voor het ministerie en samen met een secretaris van de kant van de NGO's. Dus met z'n tweeën organiseerden we dat en hielden we de agenda bij. En dat is een inspanning geweest die eigenlijk toenam in belang. Dus die... Het is ooit begonnen in de vorm van dat het ministerie aanwezig was bij conferenties die door anderen werden georganiseerd. Dus het was een begin van een belangstelling vanuit het ministerie, en langzaam is dat gegroeid naar iets binnen het ministerie, of in ieder geval een directe samenwerking. En toen heeft het ook de niveau's van de hiërarchie wat beklommen en is uitgemond in een jaarlijkse discussie of een debat met de minister van ontwikkelingssamenwerking. Dat was, toen ik er was, met Koenders. En men probeerde dan een bepaald thema dat direct te maken had met religie op de agenda te zetten, en het moest ook aansluiten bij de ontwikkelingsagenda's van het ministerie zelf. En dan kwam er een gesprek uiteindelijk uit voort met de minister en de vertegenwoordigers van verschillende ontwikkelingsorganisaties, over het thema religie en ontwikkeling.

[L] Ja, en daar zijn die noties over geschreven toch? Die staan wel online, volgens mij.

[U] Die zijn in ieder geval online beschikbaar, zeker.

[L] Die heb ik ook wel gelezen.

X

[U] En er is een soort van samenvatting die ik heb gemaakt van dat hele proces, is ook online. Omdat ik dat een keer heb moeten vertellen in Zweden. Dus hoe Nederland omging met dit thema. En het verslag daarvan, dat kan ik je nog wel geven, dat staat ook online. Maar in ieder geval, om even aan te geven: dat is een andere benadering, niet zo reactief. Dat is meer van: wij willen hier iets mee, er is een belang, maar we weten nog niet goed genoeg hoe we ermee om moeten gaan. Zowel met de NGO's als met het ministerie. NGO's hebben een eigen ontwikkeling in het nadenken over religie en waar zij staan, omdat veel van die organisaties voortkomen uit een kerkelijke organisatie of daar sterke banden mee hebben, en ook zelf zo'n ontwikkelingscyclus hebben doorgemaakt, van zijn we nog betrokken bij die religieuze traditie of niet en hoe enz. En toen ik er was is die discussie gekoppeld aan de bestaande inspanningen op het gebied van fragiele staten. Dus het ging over fragiele staten en religie, in ontwikkelingscontext. Daar heb ook nog wel wat van. En dan kom je al iets meer in de richting van waar we het hier over hebben. Omdat op een gegeven moment; we werkten toe naar – dat is er volgens mij nooit echt van gekomen – we wilden echt steeds concreter worden. Ook de minister wilde dat. Dus heb ik nog een discussie over, allereerst over, waar hebben we het over als we het hebben over religie, hoe is religie überhaupt van belang in internationale context. Dan binnen fragiele staten, van waarom moet je sowieso met religie bezig zijn in die context, en dan in de praktijk: wat kun je ermee. Wat kan een ambassade doen? Waar zijn mogelijkheden van samenwerking tussen NGO's en ambassades? En dan zou er eigenlijk een soort van try-out moeten komen in een bepaald land – en dat zou dan in eerste instantie Congo moeten zijn geweest, DRC – en... maar voordat dat gebeurde was ik er niet meer en ik weet niet of het van de grond is gekomen. Maar wat er van tevoren wel is geweest is er nog een bijeenkomst met specialisten van Afrika, met name ook mensen met ervaring in Congo, die samen spraken over dit thema. Dus daar is eigenlijk heel constructief en pro-actief zeg maar, vanuit het ministerie dan, nagedacht over wat religie zou kunnen betekenen.

[L] U zei net van, we wilden eigenlijk steeds concreter worden. Je ziet... wat mij een beetje opvalt is dat het vrij abstract blijft of waanzinnig concreet wordt, en dan ook heel los van een visie, zeg maar. En dat valt mij op bij defensie of zo. Je had daar de afdeling CAI, die instructies gaf voor militairen die op uitzending gingen, over hoe om te gaan met de plaatselijke cultuur. En dat kwam eigenlijk altijd neer op een lijstje do's en don't's. Dus een vrouw in een burka die ga je niet fouilleren maar die laat je die dingen strak rond hun armen

trekken, dus heel, heel concreet. En daar tussenin, die lijstjes en die visies, of zelfs nog dat reactieve of zo, daar zit vrij weinig. Het sluit niet heel erg goed op elkaar aan.

XI

[U] Maar dat is ook omdat er van binnenuit geen directe noodzaak gezien wordt om je daarmee bezig te houden. Het niet zo van het is één van de onderwerpen waar we per definitie mee bezig zijn.

[L] Maar dat zegt toch eigenlijk al heel veel over wat hun idee is van religie. Het is een bij-onderwerp.

[U] Vanuit de praktijk, ja. Het is, want, dan moet je ook, tenminste in mijn ogen, dan moet je ook uitkijken voor de gedachte van: omdat het er niet zo expliciet is, wordt het weggeduwd. Ik denk dat daar waar het niet is, dat het ook te maken heeft met de praktijk van de diplomatie. Met de internationale praktijk en de historische praktijk van de diplomatie. En dat religie daar een bepaalde rol al niet in speelde. Dus dat het niet zo is...

[L] Dus dat het al geïncorporeerd zit in diplomatie en andere, meer centrale aspecten.

[U] Het heeft te maken met – waar we het gisteren ook even over hadden – met het niveau waarop gewerkt wordt, dat gaat ook op statelijk niveau. En in het samenspel tussen de staten komt het thema in wezen niet aan bod. Maar in bepaalde crises die getekend zijn door religie wordt zo'n organisatie gedwongen te reageren. Dan krijg je dat reactieve. Dus daar zit ik zelf nog een beetje over na te denken, maar ik heb zelf niet het gevoel dat het per definitie wordt uitgesloten, ook al omdat een groot deel van de diplomaten zelf in een bepaalde religieuze traditie staat, en of het nou christelijk is of hindoe of moslim, dat komt allemaal voor, ook in Den Haag. Maar dat de praktijk dat niet zo voor de hand liggend maakt dat je daar expliciet mee bezig bent, maar als het dan een keer voorkomt dan staan men eigenlijk met de mond vol tanden en dan is men ook heel onthoudend. Dat is vooral – wat ik gisteren zei – die awkwardness, dat mensen eigenlijk niet goed weten van hoe gaan we dan verder. Want wat is nu eigenlijk het standpunt wat jij vraagt van onze organisatie of wat is het standpunt van Nederland op dit punt. En dan moeten mensen heel goed gaan nadenken zo van; waar kunnen we dat eigenlijk aan ontlenen als daar niemand iets over gezegd heeft tot nu toe? En dan wordt snel teruggegrepen naar die abstracte begrippen van scheiding van kerk en staat. Vervolgens weet niemand wat dat eigenlijk betekent. Ja, dat soort dingen komt voor. Dan moeten er dus een paar mensen aan de slag om te kijken van wat kunnen we bij mekaar rapen om daar een lopend verhaal van te maken.

XII

[L] Maar die effort is er dus wel – vrij minimaal, eigenlijk. Uw functie is wel voortgezet nog?

[U] Nee. Het punt was, toen ik wegging – ik ging vrij accuut weg naar een andere functie, buiten het ministerie – toen ik dat aankondigde werd er zo gereageerd van oh, dat is wel heel erg onhandig. Want nu was het vrij makkelijk dat als er zo'n raar onderwerp was dan stuurde ze dat naar mij en dan deed ik daar iets mee. Omdat ik dan iedereen kende en ook op Europees vlak. Maar dus ze realiseerden zich van dat is niet handig als je daar niemand voor hebt, want waar blijf je dan met dit soort vragen, situaties en dergelijke, want er moet wel gereageerd worden. En toen hebben ze bedacht van; dat netwerk dat ik in ieder geval had binnen de organisatie en ook wel daarbuiten, dat zou in stand moeten blijven, dus kunnen we dat niet opvangen door het op de een of andere manier half digitaal te maken, een soort van platform enz. En dat hebben ze geprobeerd, maar voor zover ik weet is dat niet van de grond gekomen. Dus conclusie: je hebt echt iemand nodig die zich dit onderwerp eigen maakt en zich daar hard voor maakt. Als je dat niet hebt, dan verdwijnt het heel makkelijk.

[L] Ja. Omdat zo'n organisatie daar eigenlijk helemaal niet op ingericht is.

[U] Nee, het valt eigenlijk nergens onder. Sommige mensen zullen ook zeggen: het hoort bij alles. Er zijn natuurlijk ook mensen die zeggen van: daar hebben we niks mee te maken – dat is volgens mij niet de meerderheid. En dan wil ik nog even iets noemen: dat is dat Noorwegen heeft op een gegeven moment gevolgd wat op dit vlak speelde, dus religie en ontwikkelingssamenwerking met name. En die hebben een jaar of twee geleden een onderzoekje gedaan naar: wat is er nou gebeurd in de Europese Unie op dat vlak? Zijn uitgekomen bij het punt dat met name Engeland en Nederland daar stappen in hadden gezet. Die hebben dat ook met interviews en zo, hebben ze dat proberen te reconstrueren van wat is er precies gebeurd en daarna wat is er uitgekomen? En die kwamen ook tot de conclusie van: nou je ziet dus wel, wat ik al noemde, dus die interesse en stappen om er iets van te maken, maar dan: het is heel erg afhankelijk van personen, en op een gegeven moment kom je op een punt waar gezegd wordt: en nu moeten we vervolgstappen zetten, nu moet er iets gebeuren. Wat doen we dan? En dan valt iedereen stil. En in Noorwegen – dus dat is gewoon de conclusie uit dat rapportje van Noorwegen – en zij zijn eigenlijk aan het zoeken naar van hoe kun je dat nog een stap verder brengen. Dus in Noorwegen schijnt er op dit moment in ieder geval een minister te zijn, die – ook een persoon – die erg geporteerd is voor aandacht voor het onderwerp.

XIII

[L] Ja.

[U] Dus je kunt ook zeggen van; het terrein ligt heel erg braak. Je zou verwachten op basis hiervan dat mensen zeggen van oke, het is misschien nu tijd om daar systematisch iets aan te doen. Gefundeerder, en dat hebben ze in veel landen in Europa niet gedaan, maar wel in Parijs. In Parijs hebben ze een – wat ze noemen een – "polarolition" ingericht bij het ministerie van buitenlandse zaken, waar een aantal mensen intern en een aantal mensen extern samen kijken, en een visie ontwikkelen op religie en politiek. Dat is ook van een paar jaar geleden, drie jaar geleden of zo.

[L] En is dat dan een hele laïcité-achtige visie?

[U] Per definitie. Want dat is de Franse staat, dus. Maar, degene die dat leidt die komt van het institute catholique, dus dat is een theoloog, van huis uit. Dus die heeft natuurlijk ook wel een genuanceerde visie. Maar ja.

[L] Bij uw directie mensenrechten – toch? – had u ook met defensie en met ontwikkeling contact. Ging dat dan ook over peacebuilding en bestaat daar wel een geformuleerde benadering voor?

[U] Ikzelf zat niet op peacebuilding, zeker niet. Het militair bureau heeft natuurlijk wel een eigen beleid, dat is wel allemaal expliciet, dat is volgens mij ook opvraagbaar. Maar ik zit even terug te denken; wij hebben toen het ging om die fragiele staten, in die context hebben we direct contact gehad met het team op humanitaire hulp en daarin zat een team over fragiele staten, omdat het heel nauw samenhang met humanitaire hulp. Maar we hebben altijd vrij hard moeten trekken daarin, om die mensen geïnteresseerd te krijgen voor het thema religie. Dat was heel moeizaam. Althans, op dat moment. Misschien is dat nu anders.

[L] Waarom is dat dan, schat u? Heeft dat met urgentie te maken, of met prioriteiten stellen?

XIV

[U] Nee, met de moeilijkheid om vat te krijgen op het onderwerp. Want nu, wat er gedaan werd in die unit, was bepaalde assessments. Dat ging over – het is een – beschrijving van de context, waarin de zaak plaatsvond. En daar zijn we heel erg goed in, en dat moest natuurlijk ook wel vanwege dat thema van humanitaire hulp. Dus dat ze per land of per regio hele nauwgezette berichten hadden over wat de situatie was. En onze eerste vraag was eigenlijk om daarin ook het kopje religie op te nemen, zodat in ieder geval ook in de beschrijving daar iets van terugkwam. En dat was al minimaal. Dus dat men zich al afvroeg; ja wat moeten we daar nou in schrijven en... Dus dat blijft de onwennigheid met het thema. En het is mensen niet aangeleerd om er expliciet naar te kijken. En ook niet – met heeft ook geen ideeën; ja maar wat wil je dan eigenlijk weten of waar zouden we iets mee kunnen? Dat is eigenlijk een vraag die in jouw interview terugkwam.

[L] Maar richt het zich dan op religie in een situatie ter plekke of ook op wat is nou eigenlijk onze eigen achtergrond in religieuze zin?

[U] Het eerste. Het eerste. Bij de NGO's, daar weet ik van dat die tweede discussie – wat betekent het voor onszelf, wat is onze inspiratie enz...

[L] En dat komt door die achtergrond.

[U] Precies, dat is expliciet. Dat is bij buitenlandse zaken niet zo. We hebben wel – dan moet ik... er komt van alles weer boven – in dat netwerk – we hebben op een gegeven moment wel één bijeenkomst toen ik dus al weg was, één bijeenkomst gehad van het platform, van mensen die allemaal iets te maken hadden met religie binnen het ministerie. En daar hebben we bepaalde thema's de revue laten passeren, en daar is op een gegeven moment wel geopperd – en daar waren wij al vóór – dat er toch een soort van training zou zijn voor diplomaten, om in ieder geval te reflecteren op het onderwerp religie, waarin dan ook dat persoonlijke component naar voren kwam. Omdat in de praktijk zo is, alles hangt heel erg van de personen af; dus iemand is religieus bevlogen en is dus bijvoorbeeld gevoeliger voor het betoog van een religieus leider, kan daar makkelijker naar luisteren of tot zijn eigen context vertalen dan iemand die helemaal niets met religie heeft. Dus in ieder geval een soort van zelfreflectie wat een soort van basiskennis over wat, hoe je naar religie moet kijken en zo. Dus er was wel een idee van wat handig zou zijn voor diplomaten is een soort van introductie, waarbij je even mensen zich laat concentreren op dit thema, om te zien wat het thema is. Kijken naar je eigen houding daarin en dat beïnvloedt, en wat voor aspecten er zijn waarmee je kunt spelen. Want je hebt ook opties. Heel vaak wordt wel eens gezegd; ja, religie dat doen wij niet, of dat is alleen maar complex of moeilijk, dus daar houden we ons verre van. En dat is natuurlijk een makkelijke houding, in de zin van: dan doe je gewoon niks. Maar je laat ook heel veel dingen liggen en op sommige dingen kun je niet reageren.

XV

[L] Ja. Je ontkent ook een hoop, denk ik. Want het heeft ook heel erg veel met – u noemt zojuist religieuze leiders of zo – maar het heeft ook heel erg veel met power te maken, waar we het gisteravond over hadden. Met machtsverhoudingen in...

[U] Simpelweg als je iets wilt bereiken, met name in de fragiele staten, als je iets gedaan wilt krijgen, dan zul je op een gegeven moment moeten praten met mensen die een religie vertegenwoordigen – wat je dan ook onder religie verstaat – omdat zij degenen zijn die de infrastructuur in stand houden.

[L] Maar dan wordt altijd zonder of vanuit buitenlandse zaken, vaak eigenlijk zonder visie of zelfreflectie op religie ingegaan?

[I] Het hangt ervan af. Dit is mijn persoonlijk mening: ik denk dat het in de praktijk afhangt van de persoonlijke inzet van het personeel op de ambassades, en hoe open zij staan tegenover deze zaak.

[L] En, we hebben het dan nu over ambassadepersoneel, maar in vredesmissies speelt er nog meer. Speelt buitenlandse zaken ook de civiele kant van militaire operaties en een beetje ook een lijmfunctie tussen de groene wereld en de ontwikkelingswereld. Dus als je kijkt naar wat er daar gebeurt, mensen buiten ambassadepersoneel, werkt dat op dezelfde manier? Is dat ook heel personeelsafhankelijk? Want zij hebben dan natuurlijk ook...

[U] Hoe bedoel je, de mensen buiten het ambassadepersoneel?

[L] Nou, in die oefening die ik gedaan heb, zaten een aantal mensen van buitenlandse zaken en een paar van Clingendael geloof ik en zo...

[U] Ah, je bedoelt die gewoon uit Nederland komen, die in de organisatie in Nederland zitten?

XVI

[L] Ja bijvoorbeeld. Maar wel betrokken zijn bij zo'n 3D-vredesoperatie en dan wel vanuit de diplomatie, alleen het zijn niet de echte diplomaten. Hebben zij een andere insteek of achtergrond, of zelfs nog minder visie?

[U] Ik zit even na te denken over je vraag. Het geeft aan dat de vraag een goeie is. Ik zou in eerste instantie denken: dat is vergelijkbaar. Maar het hangt er een beetje vanaf; als je het zuiver hebt over mensen die dus niet onderdeel zijn van een organisatie op religieuze leest, dan denk ik dat het gewoon van de persoon afhangt. Want een instituut als Clingendael heeft ook geen visie op zoiets. Dat is een verzameling van – het is een denktank – het is een verzameling van zelfstandige denkers, dus afhankelijk van wat zij denken en menen wordt er iets uitgesproken.

[L] Maar zij stellen wel heel geformuleerd visies samen over samenwerking met ontwikkelingsorganisaties, dus ze zijn er wel heel erg mee bezig; wat is onze visie in die samenwerking, in peacebuilding, en nouja, eigenlijk die dingen. Thematisch, religie of zo, komt dan toch bijna niet aan bod.

[U] Nou, ik zit net te denken van, je had het daarstraks over die twee niveau's; of het is een abstract of het is heel praktisch, hoe moet ik het zeggen, met instructies, heel basaal. En ik zit net te denken van één van de vragen die mensen dan, nu je het erover hebt, naar zullen kijken, is van: ja, maar hoe operationaliseer je nou eigenlijk die zaken. Dus met andere woorden: wat voor verschillen maakt het in de praktijk, of ook wel en je visie op dingen. Dus met andere woorden: als ik het toevoeg als onderwerp, wat voor andere uitkomst kan ik dan krijgen? Dat is natuurlijk van belang. Dat is ook het punt wat in dat Noorse verhaal naar voren kwam. Daar wordt heel erg mee geworsteld. Van als je dan op een gegeven moment zegt van oke, het is belangrijk, we moeten er gevoelig voor zijn, allemaal prima, wat doen we dan, of wat doen we dan anders?

[L] Het is echt het consequentialistisch denken dan.

XVII

[U] Ja, zo van, als we dan die hele discussie en alles gehad hebben, waarin zien we dan resultaat daarvan? Van, als we het niet hadden gedaan, het hadden weggelaten, hadden we dan anders gehandeld? En dat heeft natuurlijk weer heel veel te maken, en zeker in die context waar jij het over hebt, omdat in ontwikkelingssamenwerking dat ook zo is. Dat er steeds meer gedacht wordt in die processen, dat van tevoren bepaald wordt van: wat is de scope? Wat is het doel? Wat zijn de middelen? Target, frame, enz? En heel sterk wordt gestuurd op meetbare resultaten. En dat is iets wat anders bijvoorbeeld dan wanneer je zou zeggen, je zou bijvoorbeeld kunnen zeggen: nou, er is, als we hier aandacht aan besteden dan wordt het voor ons makkelijker om te communiceren met die hoek, omdat we niet zo afwerend zelf staan tegenover wat ze zeggen of de termen die ze gebruiken. En zij voelen zich wat meer op hun gemak bij ons en nemen eerder aan wat wij zeggen. Volgens mij is dat zo als je dus een bepaalde religieuze gevoeligheid hebt en toont. Maar, ja, maak dat maar eens mee. En dan gaan mensen zo gauw denken van ja, ja, ja.

[L] Grappig. Dat u dit zegt, want die focus op inderdaad het meetbare maakt dit onderwerp (...)

[U] Aan de andere kant, ik zit te denken, je hebt een andere discussie in de ontwikkelingshoek. Als het dan aantoonbaar gemaakt moet worden, dan nemen ze als voorbeeld bijvoorbeeld het gebruik van medicijnen en anticonceptie en dat soort zaken. Dus daar waar religie een duidelijk standpunt heeft, en waar het van belang is dat je communiceert binnen dat religieuze kader om mensen op een gegeven moment hun gedrag te laten veranderen. En ik heb ook gesproken met Katherine Marshall. En zij zei bijvoorbeeld als je nou thema's zou moeten nemen, religie en ontwikkelingshulp, je zou moeten inzetten op iets waarmee je andere mensen ook kunt overtuigen, dan zou je een breed thema moeten nemen, zoiets als malaria. Omdat dat heel herkenbaar is en duidelijke gevolgen heeft, enz. En dan gaat het over de discussie van hoe belangrijk is religie in het veld waarin dit speelt en de discussies gevoerd worden en nieuwe methodieken moeten worden geïntroduceerd, enz.

[L] Ja, precies. Dus je verkleint dan heel erg je context. En daarin is wat je doet met religie is gewoon duidelijker aan te wijzen.

XVIII

[U] Ja, dan is het heel instrumenteel.

[L] Ja, ja.

[U] En die, ja, door deze discussie wordt ik zelf ook iets geattendeerd nu inderdaad.

[L] Maar de grap is ook dat peacebuilding, die hele aanpak en ook die samenwerkende aanpak maakt het alleen maar breder en breder en breder. Dus het is een heel groot en interdisciplinair onderwerp geworden. Het is eigenlijk gewoon het tegenovergestelde van: pak eens een kleine context en kijk daarin wat religie doen kan. Dat maakt het dan wel ingewikkeld.

[U] Ja, ik zit wel te denken – dat schiet mij nou pas te binnen – als je zegt van: het beïnvloedt de communicatie en maakt het mogelijk dat men naar elkaar luistert, dan heb je het eigenlijk over het creëren van vertrouwen. En dan denk ik in een keer van hé, je hebt het natuurlijk wel in deze context vaak over trustbuilding of confidencebuilding. Dat is een term die wel geaccepteerd wordt. En dus inderdaad zou het er op een of andere manier nog wel aan kunnen koppelen, omdat het een term is die men herkent. Dan haal je het wat weg uit het ongreepbare. Dat is precies de worsteling die je op een gegeven moment ziet. Dus zelfs de faith-based organisaties, die heel lang op de trommel hebben geslagen van: wij hebben andere kennis van religie en daardoor zijn we meer specialist en kunnen wij toegang geven tot, die komen op een gegeven moment op een punt dat ze moeten zeggen: oke, en waar zien we dat dan en wat betekent dat dan? En dan wordt het verhaal in een keer vrij mager. En dat geeft een bepaalde crisis over dat debat over dat belang van religie. Misschien heb ik daarom de vraag die ik gisteren stelde, een beetje te algemeen; van hoe relevant is het eigenlijk? Het is heel relevant, zeg maar, om te zien, dat is een fenomeen, daar kun je niet omheen. Het is van belang, het beïnvloedt een hoop, maar als we het nu specifiek hebben over beleid, van hoe relevant is het nou? Wat kun je nou precies doen?

XIX

[L] Volgens mij is het dus – en daar hadden we het gisteravond ook over – juist heel erg belangrijk dat je verkent wat je eigen achtergrond, je ideeën en je assumpties zijn in wat religie en publieke ruimte en zo betreft, zodat je... En dan hoeft je niet per sé een geformuleerde visie te etaleren of zo, maar je kunt wel die reactieve aanpak behouden met meer zelfkennis en dus weten waarom je ergens op reageert en hoe.

[U] Ja, want dat is dat persoonlijke nu, wat ik al zei, dat mensen gewoon in een keer, als iets zich voordoet, reageren op wat ze in huis hebben op dat vlak, hoe ze denken over religie en wat ze denken dat goed is enz., zonder de tijd te hebben ook voor die reflectie en zonder de informatie te hebben, dus ze zijn er niet in getraind. Vandaar dus ook die gedachte van: eigenlijk zou je diplomaten minstens een minimum aan bagage moeten meegeven, zodat ze niet... dat je dus niet overvallen wordt in situaties, en dat ook dat niet te afhankelijk is van persoonlijke kleuring. En het volgende deel daarvan, schiet me net te binnen, is dat punt van; mensen kunnen iets tegenkomen dat zeer religieus gekleurd is, waar ze eigenlijk afkerig van zijn, dan denk jij, ik weet niet hoe ik hiermee om moet gaan en dan irriteert me ook, dat ze zich vervolgens beroepen op de scheiding van kerk en staat, maar dat uitleggen in een hele strikte, laïcité-achtige vorm, en daarin eigenlijk doorschieten, en dan eigenlijk uitkomen op een scheiding van kerk en staat, die Nederland als cultuur of geschiedenis, vanuit de historie helemaal niet voorstaat. Zuiver en alleen omdat ze een reactie willen geven en iets willen vertalen, waarvan hun eigen emotie in iets tastbaars ... van beleid. Want daar zijn we achter gekomen op een gegeven moment van; de scheiding van kerk van staat wordt te pas en te onpas gebruikt, maar weten we wel waar we het over hebben? Dus vandaar dat intern op een gegeven moment iets terug is gecommuniceerd van; wat zijn de aspecten van scheiding van kerk en staat en hoe wordt het in Nederland bekeken? Want er is niemand die daar beleid op maakt. Er is geen tekst van de regering die zegt van: zo moeten ambtenaren omgaan met de scheiding van kerk en staat. Behalve in concrete gevallen. Dus weer reactief. Dus als weigerambtenaren...

[L] Ja, precies. Interessant. Ik ga eens even kijken. Ja, we hebben een heel interessant gesprek gehad.

[U] Niet zo specifiek over die vredesmissies, eigenlijk.

XX

[L] Ja maar daar heeft u dus niet zo in gezeten. Nou, ja.

[U] Maar ik denk dat de andere antwoorden wel aangeven van wat de context is waarin religie... waarin er over religie wordt nagedacht en wat het handelen leidt, zeg maar. Dus datzelfde moet ook van toepassing zijn op of bij vredesmissies.

[L] De allerlaatste vraag is misschien nog wel heel even grappig of zo, als we teruggaan naar die simulatie-oefening die ik heb bijgewoond. Waarom zou u zeggen is daar inhoudelijk dan niets mee gedaan, toen? Met die posters met die dreigingen, zeg maar?

[U] Waarschijnlijk is het niemand echt opgevallen. Men heeft een beeld van wie die mensen zijn die zoiets doen. Dat is al gekleurd door media en door eigen denken over religie. Dus of het zien als iets waar je iets mee moet, dat is al gekleurd. Je zei zelf al: ik ben theoloog dus ik had zoiets van hier moet ik iets mee. Een diplomaat in het algemeen zal die reactie niet hebben. En degenen die zich er wel over buigen, die zullen vervolgens de vraag hebben van: als ik dat zie als iets waar religie een rol speelt, van wat zou ik vanuit mijn rol daaraan kunnen toevoegen? Van, als ik nou zou zeggen van; oké, hier moet ik iets mee, wat zou die persoon dan moeten doen? Moet je in gesprek gaan met degenen die zo'n bericht schrijven? Is dat de gesprekspartner die je zoekt? Zoek jij het veld op waar die persoon graag komt? Ga jij praten met, wat men tegenwoordig wel noemt, de mosselgemeenschap, zeggen van; jullie hebben mensen in jullie midden enz., die denken van ja, dat weten wij ook wel. Dus je krijgt meteen de vraag van het operationaliseren, van wat ga je dan doen?

[L] Ja, maar dan wel dus in eigenlijk gewenst direct in relatie tot dreiging uiten. Niet zozeer onderling, van wat...hoe denken wij hierover, wat... hoe kunnen wij beter begrijpen waar dit vandaan komt?

XXI

[U] Ja, dat wel. Dus even teruggrijpen op de tekst die toen van defensie kwam. Dan zie je dus daar, daar zag je dus het idee, ... niet volledig, van als we nou begrijpen wat die mensen drijft, dan kun je beter inschatten waar en wanneer een dreiging ontstaat. Dat was eigenlijk een beetje het idee. Van, als je in de huid kruipt van die mensen, als je ziet van hoe zij denken, dan kunnen wij ons beter daartegen verweren. Vanuit die gedachte. Waarbij een bepaalde idee overheerst van religie als statisch, als, van dus iemand is een jihadi,

dus hij past in het... hij heeft dat hele bouwwerk van het jihadisme heeft hij in zijn hand, daar twijfelt 'ie niet aan, hij komt nergens vandaan, hij gaat nergens naar toe, hij zit gewoon... hij is jihadi, dat hele bouwwerk, daar identificeert 'ie zich mee, dus... Dat idee is dat heel sterk. En mijn ... die tekst, waarbij mijn idee van religie is dat mensen kunnen op een gegeven moment jihadi worden, en meer van daaruit verder trekken. En weet ook dat ze jihadi zijn, is het nog maar de vraag hoeveel ze weten van de ideologie en hoeveel ze zich daarvan eigen maken. Dus het is een soort versimpeling, en een soort van – dat ik denk van – het wordt een soort van een, hoe zal ik het zeggen: je probeert jezelf gerust te stellen door te denken van; als ik maar genoeg weet over hoe het universum in elkaar zit, dan heb ik daar grip op. En volgens mij is dat niet het geval. Maar goed, dat gaat over de vraag van: hoe denk je over religie en wat doet het met jou? Dat gaat meer over de vraag van: hoe reageer ik op en hoe ga ik om met die dreiging? Meer dan met van: wat drijft de andere persoon?

[L] Ja, ja. Of ook anders dan waarom zie ik dit zoals ik het zie?

XXII

[U] Ja. Ja, ik kan me wel herinneren dat... ja, dat was eigenlijk het punt. Dat je zegt van; ... Ja, dat is dus wel interessant, want dan zou je kunnen zeggen van; als je nou als aanleiding neemt de brief, die jij noemt, in die simulatie. Een deel dat je dus hebt van de dreigende buitenwereld, buiten die groene zone, dus wat zijn de dreigingen die op je af kunnen komen? Dat wordt dan heel sterk gekleurd door je verwachtingen, dus meteen heb je een beeld van: wie zijn dat dan buiten die muren, of buiten die hekken, en wat drijft ze en, als dat heel versimpeld wordt, dan richt je je dus heel sterk op die dreiging, wat voor een gedeelte geconstrueerd is, ...en je besteedt geen aandacht aan de bredere context, waar je ook mee aan de slag moet, zeg maar, om in te kunnen werken op die dreiging. Dus, dat is een beetje mijn idee. Dus dan, in antwoord op jouw vraag, zou daar in zo'n vredesmissie ruimte moeten zijn? Ja, dat is, kan kom je eigenlijk op het... ja dat is eigenlijk toch wel interessant. Ik denk van; minimaal dus eigenlijk bevragen van je eigen vooronderstellingen. Dus als je naar een context gaat met een conflict met een religieuze dimensie, moet eigenlijk minimaal voor degene die daar beslissingen in nemen, duidelijk zijn, wat hun beeld is, en in hoeverre dat bevestigd kan worden, dus dat er ook nuances in zijn. Want dat is voor mij altijd een belangrijk punt: het is belangrijk als je, wat voor werk je ook doet, welk thema dan ook, als het gaat om adviseren van mensen, aangeven dat er nuances zijn in de situatie waar het over gaat, en dat degenen die verantwoordelijk zijn in die situatie altijd meer dan één optie hebben. Dus dat ze zien de reikwijdte van de beslissingen die ze kunnen nemen, en de mogelijke uitkomsten daarvan. Dus als je zegt van; nou, we hebben te maken met een situatie en jullie weten wel, er zitten die enge zelfmoordenaars, die zitten daar aan de andere kant, en we moeten uitkijken voor mannen met een baard enz., dan breng je het heel erg terug tot één dreiging. Dat heeft ook iets geruststellends, als je vervolgens denkt van; ik ben sterk genoeg om ze om zeep te helpen. Of je zegt van; we zitten in een hele complexe situatie, er speelt van alles en nog wat een rol, en dreigingen kunnen vanuit verschillende hoeken komen. Wat, nou goed. En een gedeelte van de dreiging die we zien zit in ons hoofd. Dus... Dus dat zou ervoor pleiten, denk ik dan, net zoals bij de ambassades of mensen van buitenlandse zaken; dat je in ieder geval bij die basistraining hoort: een reflectie op dat fenomeen. Zeker als je naar een context gaat waar het een rol speelt. Als je eenmaal in een operatie, als je zeg maar in de gesimuleerde situatie zit, is het heel moeilijk om daar nog iets mee te doen, volgens mij. Omdat je dan, dan gaat het om die actie, dan gaat het niet om... dan is er weinig tijd meer voor training.

XXIII

[L] Ja, precies. Daarom is de belangrijkere vraag ook met wat voor beeld en assumpties ga je erin, want, inderdaad, dit is te operationeel.

[U] Ja en dat moet dan uitgaan boven dat niveau van die instructies, dat je iemand ziet in een burka zus, enz.

[L] Ja, maar kijk, op zo'n missie gaan natuurlijk wel mensen mee die daar genuanceerd over nadenken, en die reflectie allemaal wel kunnen uitvoeren en hebben uitgevoerd voordat ze daarheen gingen, maar dat is volgens mij niet heel breed gedeeld of zo. Ik bedoel, er gaat van buitenlandse zaken gaat er iemand mee, eentje, in een hele [PRT], zo'n kamp zeg maar, als in Afghanistan, daar zit dan één CuAd in, een cultural advisor. En de officieren en zo, die krijgen daar natuurlijk wat meer reflectie in, daar ga ik vanuit – dat zal ik ook morgenochtend horen; of dat zo is en hoever dat is – maar ik heb het idee dat dat klein blijft en in de top blijft zeg maar.

[U] Interessante vraag. Ik krijg toch steeds de neiging om te denken aan die operationalisering en voor wat gaat het dan in specifieke situatie echt uitmaken? Het is in ieder geval wel – wat ik in het begin zei – van; je merkt van, een andere manier van praten over het onderwerp binnen buitenlandse zaken en defensie. Op basis van dat de ene ... dat je je kon voorstellen, want we hebben namelijk geen contact gehad met defensie zelf, alleen die tekst gezien; dat de mensen van bz die praten met die van defensie, dat die dan niet meteen in dezelfde woorden praten, en op dezelfde dingen letten. Dus als je zegt van; als ik nou een basis zou leggen waardoor men in ieder geval makkelijker met elkaar kon communiceren hierover, dan is dat al winst. Want nu is het zo afhankelijk van, en meestal kom je er pas achter in de situatie zelf dat die ander er op een andere manier over denkt en dan heb je niet helemaal door; waar komt dit vandaan en hoe moet ik dat duiden; dat is niet handig. Je komt heel snel op dat punt van oke, wat ga ik dan anders doen. Ook in een training. Wat zou je dan in die training aan mensen meegeven? Die zelfreflectie dat is nog wel te doen, dat je op gegeven moment, ook met oefeningen en dergelijke naar boven kunt halen van: dit zijn beelden die mensen met zich meedragen, dit zijn conclusies die ze trekken, en dat zo voor mensen expliciet maken. Dat is niet zo moeilijk. Wel heel interessant. Maar vervolgens van: hoe link je dat dan naar taken, dat is moeilijker.

XXIV

[L] En, is die moeilijkheid dan ook hetgeen wat effort daarop een beetje tegenhoudt?

[U] Ja je zou eigenlijk zeggen als het moeilijk is zou er meer effort op moeten. Ja, een soort van niet goed weten van hoe je dan verder moet. Soort van handzaam, dat daar geen duidelijke leidraad voor is. Dat roept allerlei vragen op. Want ik zit te denken van; dit komt

natuurlijk ook voor op andere thema's, he, als het gaat over gender of zo, ik noem maar wat, dan heb je toch hetzelfde? Dus je zou waarschijnlijk ook kunnen kijken naar andere onderwerpen van hoe wordt dat dan aangepakt of hoe heeft zich dat ontwikkeld de afgelopen, misschien tientallen jaren. Hoe is daar gevoeligheid over bijgebracht? Wat heeft het veranderd? Wat is geprobeerd en is mislukt?, enz. En dat blijft steeds het punt, dat als je mensen eenmaal zover hebt dat ze zeggen van ja, het is belangrijk, en het is ook belangrijk om te weten hoe je daar zelf naar kijkt, dan de vervolgstap. Maar de eerste hobbel is dat eerst, want het is helemaal niet zo eenvoudig om mensen ervan te overtuigen dat er iets van een training moet zijn op dat punt, omdat ze dan denken ja, ik krijg zeker nog een keertje maatschappijleer of zo of godsdienstles zoals op de middelbare school, dat kan ik ook wel googlen. Terwijl het inderdaad over die aannames gaat, die aangeboren... aangeleerd, – ook interessante stellingen – en, maar en dat geldt volgens mij, zit ik me nu net te bedenken, dat geldt natuurlijk in het algemeen, dat er binnen.... beroepsgroepen dat er veel achtergrond besteed aan, – behalve bijvoorbeeld mensen die een psychologiestudie hebben – dat gekeken wordt naar: hoe zit je zelf op dat verhaal. Maar dat is een hobbel en ik denk in eerste instantie is die bewustwording nodig, dus dat dit iets is waar je naar moet kijken en dat je er alleen maar naar kunt kijken als je eerst naar jezelf kijkt in relatie met dat thema.

[L] Ja. Ik denk dat dat een mooie conclusie is.

[U] Nou, hebben we toch het nodige op tafel gelegd, volgens mij.

(...)

8 Placard used in Exercise Common Effort (Muenster, 2011)

Stop your aggression against Kaminism NOW!

**“CHOM”, “KBI”, “THW”,
“EUROPOL”, “NATO”,**

The appearance of the 'western blessings'

whatever your names are - your abbreviations are standing for hate, blood, violence, murder, rape and genocide. To steal and exploit the resources out of our beloved motherlands lap and to further pursue their imperialistic plans, the western infidels have made a pact against the peace-loving, hard-working and devout Kaminist people in Cerasia. You are supporting a corrupt, criminal and immoral government and are preparing an operation aiming at then extermination of Kaminism in Cerasia. You do not need to hide between a mask of "humanitarian aid" anymore, we are fully aware of your true intentions. We will not suffer the same faith like so many other peoples did, we will not accept our parents, wives and children getting murdered by a foreign occupying force. Every crime against one of us will be revenged multiply. We will give you one last chance before we will defend our beloved country and religion against your destructive invasion:

Leave our country within the next three days and go home with your heads hanging in shame!

Apologize to the Kaminist for your criminal intentions!

If you will continue your criminal actions, we will fight you with all means necessary until your forces will be exsanguinated and their leaders are terminated.

**Together, no one can stop us!
Together, we will fight the western intruders!
Together, we will win the fight!
We are the future!
KAMINISTS UNITED FOREVER!**

Source: (Exercise Common Effort, 2011)

* Most names are fictitious. Kaminism refers to the main regional religion.

